

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty	Laitos – Department
Tekijä – Author	
Työn nimi – Title	
Oppiaine – Subject	Työn laji – Level
Aika – Month and year	Sivumäärä – Number of pages
Tiivistelmä – Abstract	
Asiasanat – Keywords	
Säilytyspaikka – Depository	
Muita tietoja – Additional information	

Ella Wihinen

KEISARIN VALTA

Bysanttilaisen historiankirjoituksen kautta tarkasteltuna 300 - 1100 -luvuilla

Yleisen historian pro gradu -tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

30.10.2012

SISÄLTÖ

1. JOHDANTO	1
1.1 Bysantti	1
1.2 Tutkimuskysymykset	3
1.3 Metodit	5
1.4 Aikaisempi tutkimus	12
2. BYSANTTILAINEN HISTORIANKIRJOITUS JA LÄHTEET	16
2.1 Bysanttilainen historiankirjoitus	16
2.2 Lähteet	19
2.1 Eusebios Kesarealaisen teokset	19
2.2 Prokopios ja Anekdotat	22
2.3 Theofanes Tunnustajan kronikka	24
2.4 Mikael Pselloksen kronikka	26
2.5. Anna Komnene ja Aleksias	28
3. KEISARIN VALLAN LEGITIMOINTI	30
3.1 Keisarin jumalallistaminen	30
3.2 Keisari Jumalan suojeluksessa	34
3.3 Valtaannousu ja vallanperimys	37
3.4 Keisarinnat	39
3.5 Kruunajaiset	41
4. VALLAN ESITTÄMINEN	43
4.1 Vallan sanastoa	44
4.2 Keisarin arvonimet	46
4.3 Keisarillisen loistokkuuden esittäminen: palatsi, hoviseremoniat, vaatetus ja kuvat	47
4.4 Vertaaminen suurmiehiin	51
5. KEISARI VALTAKUNNAN JA BYSANTTILAISEN KANSAINYHTEISÖN JOHTAJANA	53
5.1 Yksinvaltiat ja kansahallitsijat	53
5.2 Valtakunnan johtaminen ja alamaisista huolehtiminen	55
5.2.1 Lakien säätäminen ja oikeuden jakaminen	57
5.2.2 Hyväntekeväisyys	60
5.3 Bysantin muut valtatekijät	62

5.3.1 Senaatti	62
5.3.2 1000-luku ja aristokratian vahvistuminen	64
5.3.3 Aleksios Komnenoksen aika ja keisarillisen perheen nousu	65
5.4 Bysanttilainen kansainyhteisö	66
6. KEISARI JA KIRKKO	70
6.1 Kirkon asema ja hallinto	70
6.2 Teokratia ja kesaropapismi	74
6.3 Keisarin oikeudet ja rajoitukset	76
6.4 Kristittyjen ja ortodoksisen uskon puolustaja	79
7. PÄÄTÄNTÖ	86
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	92
LIITTEET	98

1. JOHDANTO

Tämä tutkimus käsittelee bysanttilaisen keisarin valtaa. Tutkimukseni kuuluu aatehistoriallisen ja osittain poliittisen historian tutkimuksen piiriin. Bysantin tutkimuksessa keisariutta on käsitelty yleensä poliittisesta näkökulmasta käsin. Varsinkin varhaisemmassa tutkimuksessa keisarius on nähty jokseenkin staattisena ja muuttumattomana instituutiona, kuten koko Bysantin valtakuntakin¹. Keisariuden tutkimus on monissa teoksissa ollut vain osa Bysantin historian yleisesitystä tai tutkimus on keskittynyt tiettyjen keisareiden hallintokausiin. Tutkimuksessani tarkastelen keisariutta erityisesti vallan näkökulmasta: tutkin vallan aatteellista ja ideologista perustaa, valtopolitiikkaa käytännössä sekä keisarin vallan esittämistä alamaisille ja vieraille kansoille.²

1.1 Bysantti

Bysantiksi kutsutaan Rooman valtakunnan itäosaa, joka säilyi Länsi-Rooman valloituksen jälkeen 400-luvulla ja jatkoi omana keisarikuntanaan aina vuoteen 1453 asti, jolloin osmaanit³ valloittivat sen. Rooman keisari Konstantinus Suuri siirsi 300-luvulla Rooman valtakunnan pääkaupungin Byzantioniin, josta nimitys Bysantti juontaa juurensa. Uutta pääkaupunkia kutsuttiin Uudeksi Roomaksi mutta myös Konstantinopoliksi⁴, Konstantinuksen kaupungiksi.⁵

Bysantin keisarikuntaa on haastavaa määritellä, sillä bysanttilaiset eivät olleet yhtenäinen kansa kielen tai etnisyyden perusteella, lisäksi sen rajat muuttuivat usein ja toisinaan hyvin radikaalistikin. Kuitenkin tunnusomaista Bysantin valtakunnalle oli, että suurin osa sen väestöstä oli kristittyjä ja valtakunnan virallisena kielenä oli kreikka. Bysantin keisarikunta oli keskiajan itäeurooppalainen suurvalta, jonka vaikutuspiiriin kuului suuri osa Balkanin niemimaasta ja useita itäisen Euroopan kansoja. Keisarikunnan varsinaisten rajojen ulkopuolella oli useita valtakuntia ja kansoja, jotka kuuluivat bysanttilaiseen kulttuuripiiriin ja olivat vaihtelevien suhteiden kautta yhteydessä Bysanttiin. Tästä ilmiöstä Dimitri Obolensky on käyttänyt nimitystä bysanttilainen kansainyhteisö⁶,

¹ Cameron 2006, 63.

² Tutkimukseni perustuu suomen- ja englanninkieliseen tutkimuskirjallisuuteen, jossa keisariutta ei ole tutkittu kovinkaan paljon nimenomaan vallan näkökulmasta. Tällasta tutkimusta saattaa kyllä esiintyä esimerkiksi saksalaisessa tai venäläisessä tutkimusperinteessä.

³ Muslimeja, joita kutsuttiin myös ottomaaneiksi.

⁴ Nykyinen Istanbul.

⁵ Haldon 2010, 15.

⁶ "Byzantine commonwealth", Obolensky 1971, 15 - 16.

jota yhdistivät kulttuuri ja uskonto. Bysantin kulttuuri oli kreikkalais-roomalaista jatkumoa, ja bysanttilaiset katsoivat olevansa roomalaisia. Kuitenkin vuosien kuluessa roomalainen kulttuuri muuttui, ja vähitellen kehittyi Rooman valtakunnan ajoista eroava ja omalaatuinen bysanttilainen kulttuuri. Varsinkin valtiouskontona toiminut kristinusko vaikutti bysanttilaisen kulttuurin muotoutumiseen. Obolensky käyttämä kansainyhteisötermi painottaa kulttuurin yhdistävää vaikutusta instituutioiden, arvojen ja käyttäytymisen saralla.⁷

Bysanttia hallitsi keisari, joka johti valtakuntaansa Konstantinopolista, jonne myös idän kirkollinen hallinto oli keskittynyt. Keisarit katsoivat myös olevansa roomalaisia hallitsijoita, joten bysanttilaisessa keisariudessa on nähtävissä monia piirteitä roomalaisesta keisariudesta. Kristinusko kuitenkin vaikutti vahvasti kulttuurin lisäksi myös bysanttilaiseen hallitsijuuteen ja hyvän keisarin ideaaliin. Bysantissa maallinen hallinto ja kirkko olivat yhteen kietoutuneet, ja keisari toimi molempien johtajana. Ennen kaikkea Bysantin hegemonia perustui kristinuskon ja keisarin universaalien vallan yhdistämiseen: keisarin valta pohjautui uskomukseen, jonka mukaan häntä pidettiin Jumalan edustajana ja sijaisena maan päällä.⁸

Bysantti käsitteenä on ongelmallinen, sillä sitä ei ollut käytössä varsinaisesti vielä keskiajalla. Bysanttilaiset kutsuivat itseään roomalaisiksi. Bysantti terminä yleistyi vasta valistusajalla, kun oppineet yrittivät löytää nimityksen kulttuurille ja valtakunnalle, joka kutsui itseään roomalaiseksi, mutta erosi huomattavasti antiikin Rooman valtakunnasta.⁹ Kuitenkin ainakin jo 800-luvulta eteenpäin käyttämässäni lähdekirjallisuudessa esiintyy nimi *Byzantium*, mutta varmaa ei ole käytetäänkö nimitystä koko valtakunnasta, vaiko vain jostain tietystä alueesta. Käytän termiä Bysantti, vaikka se hieman anakronistinen onkin, sillä nykytutkimuksessa se on jo vakiintunut ja yleisesti hyväksytty käsite.

Bysantin historia jaetaan yleensä kolmeen kauteen: Ensimmäinen kausi alkaa 300-luvulta ja päättyy joko 500–, 600– tai 700-luvulle, riippuen siitä, kuka määrittelyn tekee. Ensimmäistä kautta kutsutaan myöhäisantiikkiseksi tai myöhäisroomalaiseksi, nimet viittaavat jatkuvuuteen Rooman valtakunnasta. Ensimmäistä kautta voidaan kutsua myös varhaiskristilliseksi tai varhaisbysanttilaiseksi, jolloin korostetaan aikakauden eroavaisuutta roomalaisesta kaudesta. Toinen eli keskibysanttilainen kausi alkaa siitä, mihin ensimmäisen kauden katsotaan päättyneen eli

⁷ Cameron 2006, 4 - 8; Obolensky 1971, 14 - 16, 99, 155.

⁸ Magoulias 1982, 1 - 2; Obolensky 1971, 342, 353 - 354.

⁹ Hakkarainen 2008, 353 - 354.

500 - 700 -luvulta ja päättyy vuoteen 1204, jolloin Konstantinopoli valloitettiin neljännen ristiretken aikana. Vuodet 1204 - 1453 ovat myöhäisbysanttilaista kautta.¹⁰

1.2 Tutkimuskysymykset

Tässä tutkimuksessa keskityn tarkastelemaan keisarin valtaa bysanttilaisten historiankirjoitusten kautta mahdollisimman laaja-alaisesti, jotta voisin rakentaa keisarin vallasta mahdollisimman kattavan kuvan ja näkemyksen. Tutkin, mihin keisarin valta perustui ja mitkä ideologiset tekijät siinä vaikuttivat taustalla. Tutkin, miten keisarin valtaa legitimoitiin, miten valtaan päästiin ja millainen oli vallanperimys. Tarkastelen lisäksi keisarin asemaa valtakuntansa ja bysanttilaisen kansainyhteisön johtohahmona sekä keisarin valtaoikeuksia suhteessa idän kirkkoon. Lisäksi tarkastelen lyhyesti, millä keinoin keisarin valtaa esitettiin alamaisille ja muille kansoille, esimerkiksi minkälaista retoriikkaa kirjoituksissa käytettiin, millaisia arvonimiä keisareille annettiin, ja millä tavoin mahdollisia keisarillisia tunnusmerkkejä käytettiin. Tutkin keisarin valtaa Bysantin valtakunnan sisällä sekä bysanttilaisen kansainyhteisön piirissä.

Tutkimukseni keskittyy varhais- ja keskibysanttilaisille kausille eli 300-luvulta 1100-luvun loppuun. En ota tutkimukseeni myöhäisbysanttilaista kautta, sillä vuonna 1204 tapahtui suuri muutos Bysantin keisarikunnassa: neljännen ristiretken aikana länsieurooppalaiset joukot valloittivat Konstantinopolin, minkä seurauksena Bysantin keisarikunta jakaantui kolmeen pieneen keisarikuntaan. Vaikka vuonna 1261 bysanttilainen keisari palasi takaisin Konstantinopoliin, oli Bysantti kutistunut ja sen vaikutusvalta oli kaventunut huomattavasti. Joidenkin tutkijoiden mukaan keisarius säilyi periaatteessa samankaltaisena myöhäisbysanttilaisellakin kaudella, mutta toiset painottavat keisariudessa tapahtunutta muutosta ja vallan heikkenemistä.¹¹ Keisarin valta ja sen muutokset myöhäisbysanttilaisella kaudella on niin laaja kysymys, että se vaatisi oman tutkimuksensa, siksi keskityn tarkastelemaan vuosia 300 - 1100.

Tutkimuskysymyksiäni tarkastelen eri vuosisadoilta olevien historiankirjoitusten kautta. Olen valinnut lähdemateriaaliksni tunnettuja bysanttilaisia historianteoksia: kronikoita ja historioita. Lähteenäni on kolme Eusebios Kesarealaisen Konstantinus Suureen liittyvää kirjoitusta 300-luvulta. Eusebioksen *Kirkkohistoria* on kronikka, joka keskittyy kristittyjen ja kirkon vaiheisiin apostoleista

¹⁰ James 2010, 2.

¹¹ James 2010, 3.

lähtien ja päättyy Konstantinus Suuren valtakauteen. *Vita Constantini* ja *Laus Constantini* ovat ylistäviä kirjoituksia Konstantinuksen elämästä ja suurista teoista. Näiden teosten kautta Eusebios kehitti Konstantinuksen innoittamana uutta kristillistä keisari-ideologiaa. Lähteenäni on myös Prokopios Kesarealaisen *Anekdotia*, joka on hyvin erilainen kuvaus keisariudesta verrattuna Eusebioksen teksteihin. *Anekdotia* on kirjoitettu 500-luvulla ja kertoo vähemmän imartelevan tarinan keisari Justinianus¹² I Suuren hallintokaudesta. Prokopios esitti Justinianuksen kurjana ja itsekkäänä hallitsijana, joka ei välittänyt juuri muusta kuin rahasta.

Lisäksi olen valinnut Theofanes Tunnustajan 800-luvulla kirjoitetun kronikan, joka keskittyy vuosiin 284 - 813. Theofaneen kronikka on Eusebioksen Kesarealaisen kronikan mallin mukaan kirjoitettu teos, joka käsittelee niin kirkkohistoriaa kuin poliittistakin historiaa. Lähteenäni on myös Mikael Pselloksen kronikka 1000-luvulta, joka kattaa vuodet 976 - 1077. Pselloksen kronikka poikkeaa perinteisestä kronikkamallista¹³, sillä Psellos tuo esille omia ajatuksiaan ja kerronta on värikkäämpää ja monimuotoisempaa kuin perinteisissä kronikoissa.

Lähdemateriaalinani on myös bysanttilaisen prinsessan, Anna Komnenen kirja *Aleksias*, joka on kirjoitettu 1100-luvulla, ja joka käsittelee Annan isän, keisari Aleksioksen elämää ja hallintovuosia. *Aleksias* on suurilta osin Aleksiosta ylistävää tekstiä, mutta teoksessa käsitellään myös paljon esimerkiksi sotahistoriaa ja ensimmäisen ristiretken vaiheita.

Olen valinnut lähteikseni historiateoksia eri vuosisadoilta, joiden kautta voidaan tarkastella mahdollista hallitsijuuden muuttumista vuosisatojen aikana. Olen ottanut materiaalikseni historioita eli tiettyihin keisareihin keskittyviä teoksia sekä kronikoita, jotka valottavat keisarikausia pidemmällä aikavälillä. Valitsemani teokset ovat samaa genreä siinä mielessä, että ne ovat historiallista kerrontaa joko yhden tai useamman keisarin elämästä ja hallintokausien vaiheista. Tyyliiltään teokset ovat kuitenkin erilaisia: toiset ovat sävyltään ylistävämpiä kuten Eusebioksen teokset sekä Anna Komnenen *Aleksias*, kun taas Prokopioksen *Anekdotia* ja osa Mikael Pselloksen kronikasta on kirjoitettu kriittisempään tyyliin ja keisareita sekä heidän toimiaan arvostellen. Theofaneen kronikka on suurilta osin neutraalia kerrontaa, mutta siinäkin on joissain tapauksissa nähtävissä joko tiettyjen keisareiden kritisointia tai ylistystä.

¹² Latinaksi Iustinianus, mutta suomen kieleen vakiintunut muoto Justinianus. Pyrin käyttämään henkilönnimistä vakiintunutta suomenkielistä muotoa, jos sellainen on olemassa. Henkilönnimien kirjoitusasusta on huomioitava, että Justinianus I:n hallituskauteen asti (527 - 564) ne kirjoitettiin latinalaisella kirjoitustavalla (eli us-loppuisesti, esimerkiksi Konstantinus, Iustinianus). 500-luvun jälkeen kreikan kieli syrjäytti latinan hallintokielenä, joten henkilöiden nimien kirjoitusasu sai kreikkalaisen os-päätteen (Konstantinos, Iustinianos).

¹³ Ks. s. 15.

Tärkeitä seikkoja lähteiden valinnassa olivat myös lähteiden saatavuus ja kieli. Bysanttilaiset teokset on yleensä kirjoitettu kreikaksi, eikä kaikista välttämättä ole englanninkielisiä käännöksiä. Valitsemani otos muodostaa silti uskoakseni suhteellisen hyvän katsauksen bysanttilaisesta keisariuteen keskittyvästä historiankirjoituksesta. Bysantissa on kirjoitettu paljon teologiaan, harhaoppeihin ja pyhimyksiin liittyviä tekstejä sekä kirjoituksia, jotka käsittelevät Bysantin naapurikansoja. Tällaiset teokset olen kuitenkin rajannut pois tutkimukseni piiristä, sillä niissä harvoin käsitellään keisariutta.

Kaikki käyttämäni lähteet käsittelevät paljon poliittista historiaa ja useimmat keskittyvät tietyn keisarin tai keisareiden ympärille. Lähteiden kautta voidaan selvittää eri aikoina vallinnutta keisari-ideologiaa: ne valottavat, millaisia käsityksiä, arvoja ja ideaaleja keisareihin ja heidän toimiinsa kohdistettiin, sekä miten keisarin hallintoa legitimoitiin ja mihin keisarin valta perustui. Lisäksi lähteistä ilmenee, miten keisarit ovat eri aikoina käyttäneet valtaansa, millaisia valtaoikeuksia keisareilla on ollut sekä onko keisarin vallalla ollut haastajia. Käyttämästäni lähdekirjallisuudesta käy ilmi eri vuosisatoina eläneiden kirjoittajien omat arvostukset ja näkemykset, joihin on vaikuttanut sekä kirjoittajan henkilökohtainen tausta, kokemukset ja asema yhteiskunnassa että sen ajan tapahtumat, niin politiikan, uskonnollisen tilanteen kuin yhteiskunnallisen hyvinvoinnin saralla. Teoksiin vaikuttavat aina ajan kollektiiviset katsomukset sekä kirjallisen perinteen konventiot. Kirjallisuuden kautta voidaan tutkia vallinneita asenteita, tapoja, käsityksiä, arvoja, ajatusmalleja ja uskomuksia.¹⁴ Nämä keisareihin keskittyvät historiankirjoitukset perustuvat siis osaltaan ajalleen tyypillisiin käsityksiin keisariudesta ja ovat voineet vahvistaneet näitä käsityksiä, mutta ne ovat myös saattaneet muokata ihmisten ajattelua aivan uudenlaiseen suuntaan.

1.3 Metodit

Hyödynnän tutkimuksessani aatehistoriallista lähestymistapaa, joka keskittyy tarkastelemaan inhimillisen toiminnan ajatuksellista puolta eli käsittämistä, kokemista ja ymmärtämistä. Ihmisten käsitykset suuntaavat toimintaa, mutta myös luovat todellisuutta. Aatehistorian näkökulmasta voidaan tutkia esimerkiksi, kuinka tietyssä kulttuurissa ja ajassa eläneet ihmiset ovat kokeneet tai käsittäneet omat olosuhteensa, aatteensa, uskonsa tai oppinsa. Kuitenkin samoissa olosuhteissa

¹⁴ Niiranen 2008, 58, 63.

elävät ihmiset voivat silti ajatella ja toimia eri tavalla kuin muut, sillä ihminen on yksilö, jolla on omat pyrkimyksensä ja tavoitteensa, joiden kautta hän tekee valintojaan. Aatehistoriallisen tarkastelun kohteena on ajattelun ja toiminnan suhde, esimerkiksi vaikkapa instituutioiden saralla, sillä instituutiot pitävät sisällään erilaisia käsityksiä ja ajattelutapoja, jotka vaikuttavat instituution toimintaan.¹⁵

Keisariutta voidaan tarkastella eräänlaisena instituutiona, johon sisältyy monenlaisia ideologioita ja käsityksiä, jotka puolestaan vaikuttavat vallankäyttöön. Tarkastelen näitä käsityksiä ja ideologioita sekä niiden syntyä ja kehittymistä suhteessa omaan aikaansa, ympäristöönsä ja vallitsevaan kulttuuriin. Tutkin, millaiset seikat ovat vaikuttaneet ihmisten ajatteluun ja käsityksiin ja niiden muutoksiin. Esimerkiksi Rooman ajalta olevat ideat sekä kristinuskon aatteet hallitsijuudesta saattoivat vaikuttaa ja muokkautua Bysantissa vuosisatojen saatossa. Tutkin keisariuden taustalla vaikuttavia aatteita mutta myös keisarin valtaa käytännössä, ja kuinka aatteet vaikuttivat keisarin valtaoikeuksiin.

Bysantin tutkimuksessa aatehistoriallista lähestymistapaa on hyödynnetty usein keisariuden tarkastelussa. Keisari-ideologian tutkimuksessa on yleensä painotettu erityisesti Eusebios Kesarealaisen roolia ideologian muotoilijana ja Konstantinus Suuren esimerkkiä ensimmäisenä kristittynä hallitsijana. Tutkimuksen keskiössä on ollut myös kristinuskon aatteiden ja roomalaisten hallitsijaperinteiden vaikutus bysanttilaiseen keisariuteen. Muun muassa Wilhelm Ensslin on tutkinut keisarillisessa ideologiassa vaikuttavia ideoita ja uskomuksia artikkelissaan ”The Emperor and Imperial Administration”¹⁶ (1969), samoin Dimitri Angelov kirjassaan *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204 - 1330* (2007). Kuninkuutta ja keisari-ideologiaa ovat tarkastelleet myös Otto Treitinger ja Herbert Hunger *Kaiseridee*-ajatuksensa pohjalta, jossa he painottivat keisari-ideologiaan liitettyjä uskomuksia ja käytänteitä, jotka olivat bysanttilaisten parissa yleisesti hyväksytyjä, kuten hallitsijan pyhyys ja hallitsijasta käytetyt epiteetit.¹⁷ Eusebioksen roolia ja Konstantinuksen vaikutusta keisariuteen on tarkastellut etenkin Timothy Barnes teoksessaan *Constantine and Eusebius* (1981).

Keisariuden tutkimuksen lisäksi aatehistoriallista näkökulmaa on hyödyntänyt esimerkiksi Averil Cameron *The Byzantines*-kirjassaan (2006), jossa hän käsitteli kysymyksiä bysanttilaisten

¹⁵ Hyrkkänen 2002, 9 - 13, 24, 38.

¹⁶ Kirjassa *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization*.

¹⁷ Ks. lisää s. 13 - 15.

identiteetistä ja etnisyydestä. Cameron tarkasteli muun muassa, kuinka bysanttilaiset käsittivät itsensä ja suhteensa muihin kansoihin, ja oliko olemassa yhtä bysanttilaista identiteettiä, sillä toisaalta bysanttilaiset katsoivat olevansa roomalaisia ja toisaalta valtakunta koostui lukuisista eri kansoista ja etnisyyksistä.

Quentin Skinnerin mukaan poliittisen, moraalisen ja sosiaalisen ajattelun tutkimuksessa olisi huomioitava jatkuvasti käynnissä oleva valtataistelu: ideologiset motivaatiot vaikuttavat kaikissa ajattelun systeemeissä. Kielikin on sosiaalisen vallan muoto ja sitä käytetään muokkaamaan maailmaamme. Siksi lähdekirjallisuutta tutkittaessa on pyrittävä ymmärtämään tekstejä ja selvittämään, mitä kirjoittajat, jotka kirjoittivat tietystä ajassa tietylle yleisölle, tahtovat välittää lukijoille ja mitä he sanomallaan tarkoittivat. Tekstien merkitysten selvittäminen ja ymmärtäminen on kuitenkin haastava tehtävä, sillä käytettyjen termien merkitykset saattavat muuttua ajan kuluessa ja usein tutkittava kulttuuri ja sen kieli on tutkijalle vieras. Tutkijan on myös pyrittävä välttämään ylitulkintaa ja anakronismeja, vaikka omat ennako-oletuksemme ja -odotuksemme vaikuttavatkin aina tulkintaamme.¹⁸

Tärkeä osa tutkimustani on lähdekritiikki. On pohdittava, mihin kirjoittajat ovat teoksillaan pyrkinet. Onko tarkoituksena ollut esimerkiksi kirjoittaa tiettyä keisaria ylistävää propagandaa vai säilyttää tapahtumien historiaa tuleville polville? Tai onko pyrkimyksenä ollut kritisoida hallitsijoita tai opettaa jälkipolville esimerkillistä käytöstä? Myös on muistettava, että faktan ja fiktion raja ei ollut yhtä selvästi määritelty kuin nykyisessä historiankirjoituksessa, vaan fiktiivisten aineiden käyttäminen oli yleistä ja sallittua keskiaikaisessa kirjallisuuden perinteessä. Keskiaikaisessa kirjallisuudessa objektiivisuuden, totuuden ja tarkkuuden kriteerit olivat erilaisia kuin nykyaikaisessa historiankirjoituksessa. Kun käytetään keskiajan kirjallisuutta lähteenä kysymykset tekstin objektiivisuudesta tai totuudellisuudesta eivät ole olennaisia, sillä kirjallisuutta tulee lukea juuri kirjallisuutena eikä virallisena dokumenttina.¹⁹

Historia ja lähteet ovat aina tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottuja, joten kontekstualisointi on olennainen osa lähteiden tutkimista. On selvitetävä, milloin, missä ja kenen toimesta lähteet on laadittu. Lähteitä on pyrittävä ymmärtämään juuri oman aikansa tuotoksina, joihin ovat vaikuttaneet sen ajan tapahtumat, yleinen aatteellinen ilmapiiri ja kirjallisuuden konventiot sekä kirjoittajan oma

¹⁸ Skinner 2002, 6 - 7, 58 - 63, 79 - 80, 86 - 87.

¹⁹ Heikkinen, 1980, 28 - 29; Niiranen 2008, 56, 59, 63. Ks. s. 13.

kokemusmaailma, ajatukset ja asenteet.²⁰ Quentin Skinnerin mukaan tutkittavat tekstit on sijoitettava intellektuaalisiin konteksteihin, jotta voidaan selvittää, mihin kirjoittajat teksteillään pyrkivät, ja tämän kautta voisimme ymmärtää ja arvostaa heidän uskomuksiaan ja, niin paljon kuin mahdollista, voisimme nähdä asiat heidän tavallaan.²¹

Dominick LaCapran mukaan historioitsija uudelleenrakentaa kontekstia menneisyyden tekstuaalisten jäänteiden perusteella. LaCapra on esittänyt olevan kuusi kontekstiasoa, jotka tutkimuksessa olisi hyvä huomioida: ensinnäkin olisi pohdittava, kuinka kirjoittajan intentiot ovat vaikuttaneet tekstiin. Skinnerin on painottanut, että tekstien merkitys perustuu kirjoittajan pyrkimykseen. Toiseksi voidaan tutkia, kuinka kirjoittajan omat elämäkokemukset ovat vaikuttaneet tekstiin, ja kolmanneksi, mikä on yhteisön ja tekstin välinen suhde. Yksilö on aina osa jotain yhteisöä, ja yhteisön uskomukset, tavat ja aatteet vaikuttavat vahvasti yksilön ajatteluun, mikä taas näkyy yksilön kirjoittamissa teksteissä. Yksilö ja hänen luomansa tekstit voivat myös vaikuttaa omalta osaltaan yhteisöön ja sen ajatteluun. LaCapran neljäs kontekstitaso onkin kulttuurin konteksti, jonka kautta voidaan tutkia kulttuurin suhdetta tekstiin: tekstit voivat joko tuoda esille kulttuurissa vallitsevia normeja ja arvoja, ja näin vahvistaa olemassa olevaa systeemiä, tai ne voivat vastustaa sitä ja tuoda esille eriäviä mielipiteitä ja muutosehdotuksia. Lisäksi voidaan tarkastella, onko teksti enemmän korkeakulttuuria vai suurelle yleisölle suunnattua. Viidennessä kontekstitasossa tutkitaan tekstin suhdetta kirjoittajan muuhun tuotantoon, ja kuudenneksi erilaisten diskurssien vaikutusta tekstiin, jolloin tarkastelun kohteena on kielenkäyttö, kirjoittamisen konventiot ja säännöt.²²

LaCapran kontekstitasot osittain limittyvät toisiinsa, kuten kulttuurin ja yhteisön kontekstit sekä kirjoittajan pyrkimykset ja elämäkokemukset. Omassa tutkimuksessani pyrin selvittämään jonkin verran kirjoittajien taustaa, tosin tämä saattaa olla vaativa tehtävä, sillä kaikista kirjoittajista ei ole saatavilla kovinkaan paljon luotettavaa tietoa. Kirjoittajan elämän ja intentioiden vaikutusta lähdekirjallisuuteen on melko haastavaa tutkia, korkeintaan voidaan esittää vain erilaisia tulkintoja siitä, kuinka tietyn henkilön elämähistoria ja tarkoitusperät ovat voineet vaikuttaa siihen, mitä he kirjoittivat. Muutamilta kirjoittajilta, kuten Eusebiokselta, Prokopiokselta ja Mikael Psellokselta on jäänyt myös muuta kirjallista tuotantoa tai tietoa muusta tuotannosta, joten LaCapran viidennettä kontekstitasoa sivuan hieman tutkimuksessani.

²⁰ Heikkinen 1980, 28; Hyrkkänen 2002, 211 - 212.

²¹ Skinner 2002, 3.

²² LaCapra 1980, 247, 254 - 270.

Yhteisön ja kulttuurin vaikutusta tekstien syntyyn on tutkittava perehtymällä Bysantin historian tapahtumiin. Voi olla kuitenkin haasteellista tutkia, kuinka tekstit ovat vaikuttaneet yhteiskunnassa, sillä tarvittaisiin runsaasti historiallista tietoa monelta vuosisadalta ja monilta eri ajatteliijoilta. Kirjallisuuden konventioita ja kielenkäyttöä voidaan tutkia osaltaan keskaikaisen historiankirjoituksen historian pohjalta. Lisäksi vertailemalla lähteitä keskenään voidaan luoda laajempaa näkemystä keisariuden ja keisarin vallan muuttumisesta ja kehittymisestä vuosisatojen vaihtuessa. Mahdollisesti voidaan nähdä muutosta ideologisella tasolla sekä valtaoikeuksien ja politiikan saralla.

Käytän tutkimuksessani soveltuvien osien käsitteellistä analyysia, jonka avulla voidaan tarkastella poliittisesti ja sosiaalisesti merkittävien käsitteiden käyttöä: millaisia käsitteitä on ollut, miten käsitteet ovat muuttuneet ja miten käsitteet on ymmärretty.²³ Erityisesti Reinhart Koselleck ja Melvin Richter ovat käsitelleet käsitteiden historiaa, jota Koselleck kutsuu nimellä *Begriffsgeschichte*. Käsitetutkimusta on hyödynnetty etenkin poliittisessa ja sosiaalisessa historiassa. Koselleckin mukaan käsitteet muodostuvat monimuotoisissa yhteisöjen sosiopoliittisissa systeemeissä, siksi tutkimus tarvitsee myös taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen viitekehyksen. Käsitetutkimuksessa tutkitaan siis termien merkitysten kerrostumia eri aikakausilta ja vertaillaan termien säilyvyyttä ja muutosta.²⁴

Käytän käsiteanalyysiä keisareiden arvonimien tutkimuksessa. Tarkastelen, millaisia arvonimiä keisareista käytettiin ja mitä nuo arvonimet voivat kertoa siitä, millaiseksi keisarius ymmärrettiin eri aikoina ja minkälaisia käsityksiä keisariuteen liitettiin. Arvonimien muutos voi kertoa myös aatteellisesta muutoksesta. Lisäksi tarkastelen hieman vallan sanastoa, eli miten valtaa sanana on käytetty erilaisissa yhteyksissä ja kuvaamaan eri asioita.

Vallantutkimuksen keskeisenä metodikirjallisuutena käytän Seppo Tiihosen kirjaa *Herruus, Eurooppalainen malli* (1994), Steven Lukesin teosta *Power – A Radical View* (1974) sekä Matti Hyvärisen artikkelia ”Valta” (2003), joka on ilmestynyt *Käsitteet liikkeessä* –kirjassa. Nämä kirjoitukset valottavat, kuinka valtaa voidaan tutkia monista eri lähtökohdista käsin. Valta käsitteenä on monimuotoinen ja sitä käytetään vaihtelevasti eri yhteyksissä. Vallan perinteisin merkitys nähdään A:n kykyinä saada B tekemään jotain. Tässä yhteydessä valta on synonyymi

²³ Hyrkkänen 2002, 112 - 117.

²⁴ Koselleck 2002, 76 - 79, 90 - 91; Richter 1995, 9 - 10.

vaikutusvallalle ja kontrolloinnille. Matti Hyvärisen mukaan vallan käsitteessä on mukana, roomalaisia käsitteitä käyttäen, *potentian* eli voiman ja mahdin sekä *potestaksen* eli luvan ja vapauden aspektit. Valta on siis samanaikaisesti oikeuksia ja kykyä vaikuttaa. Vallan ilmiöihin kuuluu esimerkiksi haastaminen, vastustaminen, kritisointi ja legitimointi. Valta nähdään usein asiana, jota ihmiset tavoittelevat ja johon pyritään.²⁵

Eräs kreikankielinen aikalaiskäsite vallalle oli erityisesti κράτος, joka voi tarkoittaa valtaa, voimaa, vallankäyttöä ja valtakuntaa. κράτος –sanasta muodostetaan myös termi αὐτοκράτωρ (autokrator) eli itsevaltiias²⁶. Lisäksi usein käytettiin sana δύναμη, joka tarkoittaa voimaa ja vahvuutta ja merkitsee samaa kuin latinan *potentia*. Nämä kaksi vallan termiä esiintyvät eniten käyttämissäni lähteissä.

Valtaa voidaan tarkastella myös eri valtiomuotojen kautta, joita ovat esimerkiksi kansanvalta, kuninkaanvalta, ylimysvalta ja yksinvalta, tai vallan lähteiden kautta, joita voivat olla isänvalta, henkinen valta, sotilasvalta tai ajatuksen valta. Valtaan voidaan suhtautua myös erilaisin tavoin, kuten vallanhimon, vallan anastuksen tai vallankäytön kautta. Voidaan myös tehdä ero maallisen ja hengellisen vallan välillä. Vallankäyttöä tarkastellessa voidaan pohtia kysymyksiä, kuten miten valtaa käytetään erilaisessa toiminnassa, mitkä ovat vallan välineitä, kuka käyttää valtaa ja mitkä tai ketkä ovat tuon vallankäytön kohteina sekä ketkä suljetaan vallan ulkopuolelle, eivätkä saa ääntään kuuluviin.²⁷

Valtaa pyritään myös aina oikeuttamaan jollakin tapaa. Arvot ovat olennainen osa vallan legitimointia, sillä valta riippuu yleensä pitkälti yhteiskunnassa vaikuttavista arvokäsityksistä. Valta voi näyttäytyä eri tavoin: se voi perustua traditioon ja sitä voidaan perustella esimerkiksi luonnonjärjestyksellä, Jumalan luomana järjestyksenä tai vaikkapa hyödyn kautta. Nämä ovat keinoja saada ihmiset hyväksymään roolinsa olemassa olevassa asioiden järjestyksessä. Valta voi näyttäytyä ihmisten ja ryhmien välisissä suhteissa, esimerkiksi liittoutumien tai konfliktien kautta. Valtaa voidaan myös esittää ja ilmaista eri tavoin, esimerkiksi sanastossa ja symbolien kautta, pukeutumisessa sekä kuvien ja kirjoitusten välityksellä.²⁸

²⁵ Hyvärinen 2003, 63 - 69; Lukes 1974, 11 - 13.

²⁶ Ks. s. 75.

²⁷ Hyvärinen 2003, 72 - 75. 103; Lukes 1974, 22 - 25.

²⁸ Lukes 1974, 24 - 29; Taylor 2010, 1121.

Seppo Tiihonen on tutkinut valtaa herruuden²⁹ käsitteen kautta ja Max Weberin vallan teoretisoinnin pohjalta. Weberin mukaan herruus kuvaa ihmisten taipumista hallitsijoiden tahtoon ja käskyihin. Hän painotti järjestyksen ylläpitäjän mahdollisuutta saada käskyt toteutetuiksi ja toimeenpannuiksi. Näin korostuu käskynalaisten uskollisuus ja kuuliaisuus käskynantajaa ja tämän käskyjä kohtaan. Tiihosen mukaan herruuteen liittyy tietoperusta, joka ylläpitää valtasuhteita ja kertoo, miksi ihmiset tottelevat ja mukautuvat yleiseen järjestykseen. Esimerkiksi ihmiset voivat uskoa, että maallinen valta saa oikeutuksensa Jumalalta.³⁰

Herruus ja valta ovat toisistaan poikkeavia käsitteitä, vaikka ne liittyvätkin läheisesti toisiinsa. Weberin mukaan valta näkyy kaikissa sosiaalisissa suhteissa ja tarkoittaa vallan käyttäjän mahdollisuutta toteuttaa oma tahtonsa tietyssä sosiaalisessa suhteessa. Valtaan ei kuulu oletuksia hyväksyttävyydestä ja legitimiudesta, mutta ne ovat olennainen osa herruuden käsitettä.³¹

Tiihosen mukaan herruuteen liittyy vahvasti myös hallitsemisen³² käsite. Hallitseminen tarkoittaa vallan käyttämistä jossakin valtiossa, hallitsijana olemista ja valtion johtamista. Toiminnallisena terminä hallitseminen tarkoittaa tahdonalaisena ja kurissa pitämistä. Hallitsemiseen kuuluu olennaisena osana muun muassa hallitus, hallintolaitokset ja -instituutiot. Hallintokoneisto ylläpitää herruutta, on siis tärkeää ottaa huomioon hallintokoneiston ja poliittisen järjestelmän välinen suhde. Kuri on myös tärkeä osa hallitsemista: kuria harjoitetaan alamaisiin mutta sen avulla pidetään myös hallintokoneisto ja toimeenpanijat kuuliaisina.³³

Hyödynnän tätä nykyaikaista vallantutkimuksen perinnettä tutkimuksessani muun muassa käsittelemällä erilaisia vallan ilmiöitä ja valtatekijöitä, selvittämällä miten valtaa legitimoitiin ja esitettiin, sekä miten keisari hallitsi valtakuntaansa ja millaisia eri vallankäytön muotoja esiintyi. Tutkin käyttämieni lähteiden kautta, miten bysanttilaisessa ajattelussa ymmärrettiin keisarin valta ja mahdollisesti valta ylipäätään eri aikakausina. Tietyllä varauksella on kuitenkin suhtauduttava nykyajalla muotoiltujen vallanteorioiden soveltamisessa menneisyyden yhteiskuntiin. Bysantin valtakunnassa ei ollut kehitelty varsinaisia teorioita valtiomuodoista, tai käytetty herruuden ja hallitsemisen käsitteitä, ainakaan välttämättä samalla tavoin kuin Weber ja Tiihonen ovat ne muotoilleet. Nykyiset vallanteoriat eivät ole suora metodinen lähestymistapa historian yhteiskuntien

²⁹ Engl. authority.

³⁰ Tiihonen 1994, 13 - 14.

³¹ Ibid.

³² Engl. governance, rule.

³³ Tiihonen 1994, 4 - 8.

tutkimukseen, vaan ne luovat enemmänkin laajempia näkökulmia, joiden kautta voidaan alkaa tarkastella eri aikakausien hallitsemisen käytänteitä ja käsityksiä vallasta.

1.4 Aikaisempi tutkimus

Bysantti on kiinnostava tutkimuskohde paitsi itsensä takia, mutta myös sen vuoksi, että Bysantin historia on ollut läheisessä yhteydessä Länsi-Euroopan, islamilaisen maailman ja slaavilaisen kulttuurin historiaan ja kehitykseen. Bysantin tutkimus on monimuotoinen ala, joka on kuitenkin myös täynnä ristiriitaisia näkemyksiä ja kysymyksiä.³⁴

Bysantti on länsimaisessa historian tutkimuksessa toisinaan sivuutettu sen vuoksi, että Bysantin on katsottu olleen syrjässä kristillisen sivilisaatiomme kehityksestä. Keskiajalla Bysantin ja Länsi-Euroopan kansojen ja valtakuntien välillä oli aina jonkinlaista jännitettä, erityisesti idän ja lännen kirkkojen välillä, mutta ristiretket rikkoivat Bysantin ja länsieurooppalaisten välit lopullisesti. Tästä johtuen Bysantti on monesti esitetty länsimaisessa historian kirjoituksessa negatiivisessa valossa. Esimerkiksi Edward Gibbonin myötä alettiin korostaa Bysantin kulttuurin tuhatvuotista heikkenemisen ja laskun historiaa, joka nähtiin vääjäämättä johtavan vuoden 1453 turkkilaisvalloitukseen.³⁵ Varsinkin varhaisemmassa tutkimusperinteessä Bysantti nähtiin hyvin erilaisena Länsi-Euroopan kulttuureihin verrattuna: Bysantti oli mystinen ja ortodoksinen, loistelas mutta turmeltunut valtakunta.³⁶

Bysantin tutkimukseen on liittynyt paljon erilaisia näkemyksiä: jotkut tutkijat ovat painottaneet Bysantin omalaatuista kulttuuria, kun taas toiset ovat keskittyneet jatkuvuuden teemoihin. Varsinkin varhaisemmassa tutkimuksessa monet tutkijat ovat nähneet Bysantin perinteisenä, stagnanttina ja suhteellisen hitaasti muuttavana valtakuntana. Jatkuvuutta Bysantin historiassa edustivat keisarius, jonka on nähty pysyvän suhteellisen muuttumattomana 300-luvulta lähtien sekä Konstantinopolin kaupunki, joka oli Bysantin sydän, jonne valtakunnan hallinto ja kulttuurinen elämä olivat keskittyneet. Joidenkin tutkijoiden mukaan jatkuvuuden keskiössä oli Bysantin roomalaiset juuret: Averil Cameronin mukaan esimerkiksi J.B. Bury korosti, että Bysantin valtakuntaa ei ollut koskaan olemassa, vaan Rooman valtakunta jatkui vuoteen 1453 asti. Kuitenkin

³⁴ Halsall. <http://www.fordham.edu/halsall/byzantium/> 10.10.2012

³⁵ Halsall. <http://www.fordham.edu/halsall/byzantium/> 10.10.2012

³⁶ Haarer 2010, 10 - 15.

Bysantti koki monia muutoksia, jotka rikkovat jatkuvuuden illuusiota: Bysantin historiassa on monia epätasapainon kausia, ajoittain keisarin vallan heikkenemistä sekä suurin murros eli Konstantinopolin valloitus vuonna 1204, jonka seurauksena Bysantti hajosi muutamiksi pieniksi valtakunniksi, ja jonka jälkeen Bysantti menetti valta-asemansa Itä-Euroopan alueella.³⁷

Bysantin tutkimus keskittyi 1800-luvulla erityisesti teologiaan ja kirkkohistoriaan, etenkin anglikaanit olivat kiinnostuneita Bysantin uskonnollisesta historiasta. Myös marxilaista näkökulmaa on sovellettu Bysantin tutkimuksessa: esimerkiksi Bysantin 900-luvun maatalouslakien muutoksia pidettiin köyhän ja hallitsevan luokan taisteluna, jonka marxilaiset näkivät esimerkkitapauksena feodalismien alkamisesta. Paul Halsallin mukaan marxilaiset näkemykset saattoivat kuitenkin olla ylitulkittuja. Marxilaisuus toi kuitenkin Bysantin tutkimukseen sekulaarimpaa otetta.³⁸

Tuoreemmassakin tutkimuksessa on pohdittu Gibbonin hengessä Bysantin heikkenemisen ja tuhon syitä ja vertailtu niitä Rooman valtakunnan tuhoon. 1950-luvulla kirjoitettiin erityisesti poliittista ja sotilaallista historiaa, 60- ja 70-luvuilla taas esiintyi enemmän sosiaalista, kulttuurista ja taloudellista tutkimusta. Nykytutkimus on keskittynyt paljolti kulttuuri- ja sosiaalihistoriaan: viime vuosina on ilmestynyt paljon taidetta, filologiaa, musiikkia, uskontoa, kommunikaatiota ja sukupuolta käsittelevää tutkimusta.³⁹

Suomessa Bysantin tutkimusta on harjoitettu erityisesti Itä-Suomen ja Helsingin yliopistoissa, varsinkin ortodoksisen kirkkohistorian piirissä. Itä-Suomen yliopiston ortodoksisen teologian laitokselta erityisesti Jarmo Hakkarainen on tehnyt paljon yleistä ja uskontoon liittyvää tutkimusta Bysantin historiasta, esimerkiksi *Bysantin kulttuuriperintöä tavoittamassa* (1986) sekä *Ajaton Bysantti* -julkaisusarjan. Itä-Suomen yliopistosta myös Matti Kotiranta on perehtynyt ortodoksiseen kirkkohistoriaan, ja yleisen historian puolelta Jukka Korpela on erikoistunut Venäjän ja Itä-Euroopan historiaan.

Kuten edellä jo mainittiin, monet tutkijat ovat katsoneet bysanttilaisen keisariuden edustaneen bysanttilaista jatkuvuutta: keisariuden katsottiin pysyneen suhteellisen samanlaisena 300-luvulta lähtien ideologiansa ja seremoniallisen puolensa osalta. Kuitenkin esimerkiksi Averil Cameronin mukaan keisarius oli usein epävakaa: vallanperimyksessä saattoi olla epäjatkuvuutta, lisäksi oli

³⁷ Cameron 2006, 16 - 19, 63 - 69.

³⁸ Halsall. <http://www.fordham.edu/halsall/byzantium/> 10.10.2012

³⁹ Haarer 2010, 10 - 18; Halsall.

sisällissotia ja vallankumouksia. Saksalainen Hans-Georg Beck on pohtinut useissa teoksissaan kuninkuuden teorioita bysanttilaisten normatiivisten ja historiallisten tekstien pohjalta. Hänen mukaansa Bysantin poliittinen ajattelu oli perua roomalaisista ideoista, esimerkiksi se, että keisarin valitsee ja julistaa armeija, senaatti ja kansa⁴⁰. Hänenkin mukaansa bysanttilaiset keisarit olivat jatkuvasti epävakaaassa asemassa, sillä vallastasyrjäyttämisiä oli lukuisia. Vain harva keisari lopetti hallintonsa rauhallisissa merkeissä. Bysantissa ei kuitenkaan kehitelty varsinaisia normatiivisia tekstejä tai lakeja keisariuden teoriasta, suurin osa voidaan saada selville esimerkiksi keisarillisista ylistyskirjoituksista, joissa ilmaistiin poliittisia ideoita.⁴¹

Bysantin tutkimuksessa on puhuttu myös *Kaiserideesta* eli keisari-ideasta, joka on kuninkuuden ideologiaa käsittelevä teoria, jonka ovat kehittäneet 30 - 60 -luvulla saksalais- ja itävaltalaisutkijat Otto Treitinger ja Herbert Hunger. Hunger ja Treitinger eivät määritelleet *Kaiserideetä* tarkasti, mutta siihen kuuluivat heidän mukaansa keisarillisen vallan pääasialliset ”opinkappaleet”, jotka bysanttilaisten on katsottu yleisesti hyväksyneen: hallitsijan pyhyys, jumalallisten hyveiden hallussapito ja imitointi sekä muun muassa hallitsijasta käytetyt epiteetit ja vertauskuvat ”voittaja” ja ”ruorimies”⁴². *Kaiserideeseen* kuului myös käsitys keisarin jumalallisesta valinnasta, mikä osaltaan legitimoit vällanperimyksen epävarmuutta, sillä kukaan ei voi ennustaa etukäteen, kenet Jumala valitsee hallitsijaksi. Dimitri Angelovin mukaan *Kaiserideetä* kannattaneet tutkijat eivät ole kuitenkaan huomioineet ajan saatossa tapahtuneita muutoksia hallitsijuudessa.⁴³

Pyryn lähdemateriaalini kautta tarkastelemaan eri aikoina esiintyneitä ajatuksia keisariudesta ja selvittämään, pysyivätkö ideat todella samanlaisina 300-luvulta lähtien vai esiintyikö keisarillisessa ideologiassa tai seremonioissa muutoksia. Ulotan tutkimuspiiriäni kuitenkin ideologisia tekijöitä laajemmalle ja tarkastelen myös ideoiden ja käytännön suhdetta toisiinsa, eli kuinka esimerkiksi keisarin valtaoikeudet ja keisarin johtajuus näkyivät ja vaikuttivat suhteessa keisarillisiin ideologioihin. Tutkimukseni on nykyisistä Bysantin tutkimuksen trendeistä poiketen enemmän poliittista ja aatehistoriallista tutkimusta.

Tutkimuskirjallisuutena käytän Bysantin historian yleisteoksia, kuten John Haldonin *Bysantin historiaa* (2010), joka on kokonaisvaltainen esitys Bysantin valtakunnan lähes tuhatvuotisesta historiasta ja käsittelee valtakamppailujen ja sotien lisäksi Bysantin kulttuuria, yhteiskuntaa ja

⁴⁰ Vrt. s. 35.

⁴¹ Angelov 2007, 11 - 12, 18; Cameron 68 - 70.

⁴² Engl. helmsman.

⁴³ Angelov 2007, 10 - 13.

taloutta. Näiden seikkojen kautta Haldon pohtii syitä valtakunnan kukoistukselle ja heikkenemiselle. Dimitri Obolenskyn *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500 – 1453* (1971) on bysantinistiikan klassikkoteoksia, joka keskittyy erityisesti Bysantin ympärille kehittyneeseen kansainyhteisöön ja sen toimintaan. Lisäksi Averil Cameronin *The Byzantines* –kirja (2006) käsittelee yleisesti Bysantin historiaa sekä pohtii kysymyksiä bysanttilaisten etnisyydestä ja identiteetistä.

Tarkemmin bysanttilaisesta uskonnollisuudesta ja keisariudesta kertoo Harry J. Magouliaksen teos *Byzantine Christianity. Emperor, Church and the West* (1982), joka kuvailee idän ortodoksisen kirkon synty- ja kehitysvaiheita, keisari-ideologiaa ja keisarin suhdetta idän kirkkoon. Myös Veikko Litzenin *Tie Nikeaan. Roomalaisten ja kristittyjen yhteinen matka ajanlaskumme alusta valtiokirkon syntyyn* (2009) kertoo kristinuskon vaiheista ja kirkollisen elämän kehityksestä Rooman ja Bysantin valtakunnissa. Deno John Geanakoploksen *Byzantium. Church, Society and Civilization Seen Through Contemporary Eyes* (1984) käsittelee nimensä mukaisesti Bysantin kirkollista ja yhteiskunnallista elämää monimuotoisesti: muun muassa sotastrategioita ja -taktiikoita, luostarielämää, filosofiaa, koulutusta sekä tiedettä käsitellen. Lisäksi Wilhelm Ensslinin artikkeli ”The Emperor and Imperial Administration”⁴⁴ (1969) kertoo keisarillisesta ideologiasta, keisarin vallasta ja tehtävistä sekä suhteesta alamaisiin ja idän kirkkoon.

Keskiaikaista ja bysanttilaista historiankirjoitusta käsittelevät muun muassa F. K. Haarerin artikkeli ”Writing Histories of Byzantium: the Historiography of Byzantine History” (2010), sekä Keskiajan avain –teoksen (2008) artikkelit: Mika Hakkaraisen ”Bysanttilaisen kulttuurin lähteet”, Susanna Niirasen ”Keskiajan kirjallisuus historiantutkijan lähteenä” ja Jaakko Tahkokallion ”Keskiaikainen historiankirjoitus”. Nämä artikkelit kertovat keskiajan kirjallisuuden konventioista, erilaisista kirjallisuuden lajeista sekä valottavat, kuinka lähteitä voidaan tutkia ja lukea eri näkökulmista ja eri metodeja käyttäen.

⁴⁴ Kirjassa *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization*.

2. BYSANTTILAINEN HISTORIANKIRJOITUS JA LÄHTEET

2.1 Bysanttilainen historiankirjoitus

Bysanttilaisessa historiankirjoituksessa on nähtävissä keskiaikaisen historiankirjoituksen piirteitä sekä vaikutteita antiikin kirjallisuudesta. Keskiajan historiankirjoitukselle oli tyypillistä, että tapahtumia selitettiin uskonnollisilla seikoilla ja muutenkin keskityttiin paljon uskonnollisiin ja kirkollisiin asioihin, sillä yhteiskunnassa vaikutti vahvasti kristinusko.⁴⁵ Kaikissa käyttämässäni lähteissä kerrotaan kirkon asioista ja harhaopeista sekä uskotaan Jumalan vaikuttavan maailman tapahtumissa. Lisäksi yleistä oli, että kaikkea kirjallisuutta sai vapaasti lainata, plagioida ja muunnella omiin tarkoituksiin sopiviksi. Ei ollut epätavallista, että tapahtumia saatettiin värittää, liioitella, muunnella tai jopa keksiä, myös joitakin tapahtumia saatettiin jättää kokonaan pois.⁴⁶

Fiktiivisistä elementeistä huolimatta monet historioitsijat kuitenkin pyrkivät objektiivisuuteen, faktojen tarkkuuteen ja totuudelliseen historian esittämiseen.⁴⁷ Tässä näkyy antiikin historiankirjoituksen perinne, esimerkiksi Herodotoksella, Thukydidellä ja Lukianoksella oli pyrkimys puolueettomuuteen ja totuuteen. Myös Mikael Psellos ja Anna Komnene korostivat olevansa historiankirjoittajina puolueettomia ja pyrkivät kuvaamaan tapahtumia totuudenmukaisesti⁴⁸. Kirjoittajien objektiivisuusvakuuteluista huolimatta on kuitenkin muistettava keskiaikaisessa historiankirjoituksessa yleisesti käytetty asioiden värittäminen ja muuntelu ja suhtauduttava kriittisesti lähdemateriaaliin.

Lisäksi samoin kuin monet antiikin historiateokset, monet bysanttilaiset tarinat olivat aikalaishistorioita.⁴⁹ Eusebios, Prokopios, Mikael Psellos ja Anna Komnene olivat olleet itse todistamassa monia kertomiaan tapahtumia tai kertoivat lähimenneisyydestä, he myös käyttivät muiden silminnäköiden todistuksia lähdemateriaalinaan. Lisäksi kuten monet antiikin historianteokset, käyttämäni lähteet keskittyivät vahvasti sotaan ja politiikkaan. Bysanttilaiset kirjoittajat usein myös matkivat antiikin klassisten kirjailijoiden käyttämää kieltä ja sanastoa.⁵⁰ Käyttämäni lähteet on selvästi osoitettu yläluokalle ja sivistyneistölle, mikä näkyy monilla lähteiden

⁴⁵ Tahkokallio 2008, 40.

⁴⁶ Niiranen 2008, 59.

⁴⁷ ibid.

⁴⁸ Psellos [1953], 181; Komnene [1928], 1 - 2.

⁴⁹ Dalven 1972, 154.

⁵⁰ Scott 2010, 253 - 254.

kirjoittajilla antiikin mytologiaan ja kristillisiin teoksiin viittaamisessa sekä käytetyssä retoriikassa. Bysantissa alemmat virkamiehet ja papisto olivat kyllä myös lukutaitoisia, mutta valtaosa väestöstä oli lukutaidotonta⁵¹.

Antiikin ja keskiajan historiankirjoituksen tehtävänä oli kasvattaa ja tarjota moraaliopetusta, lisäksi oli tärkeää tallentaa muistiin menneet tapahtumat, jotta ne voisivat säilyä jälkipolvillekin. Koska keskiajalla uskottiin, että kaikki tapahtumat olivat osa pelastushistoriallista kertomusta⁵², tuli menneiden tapahtumien ylöskirjaamisesta myös hengellinen velvollisuus, siksi esimerkiksi monet munkit kirjoittivat kronikoita. Historian tehtävänä oli myös viihdyttäminen, mikä myös juontaa juurensa antiikin perinteestä, jossa retoriikka, hienopuheisuus ja hyvät tarinat olivat tärkeitä.⁵³

Bysanttilaiset historioitsijat toimivat usein läheisessä yhteydessä paikalliseen kuningashuoneeseen tai kirkolliseen instituutioon. Myös käyttämieni lähteiden kirjoittajat olivat kaikki jollakin tapaa yhteydessä keisareihin. Historiankirjoituksen tarkoituksena oli monesti rakentaa kuvaa kunniakkaasta menneisyydestä, joka lisäsi monarkian, hiippakunnan tai vaikkapa luostarin arvovaltaa. Keisarin palveluksessa oli usein historioitsijoita, joiden tehtävänä oli ylistää keisarin suuria tekoja ja luoda ihanteellista kuvaa hallitsijasta, tällaisia teoksia kutsutaan panegyrioiksi eli ylistyskirjoituksiksi.⁵⁴ Prokopios kirjoitti keisari Justinianus I:n suurista rakennuttamisprojekteista, Mikael Psellos kertoi kirjoittaneensa keisari Konstantinos IV:sta ylistyspuheen⁵⁵, lisäksi myös Eusebioksen *Laus Constantini* oli panegyriä.

Monien historioitsijoiden tehtävänä oli luoda keisareiden mainetta, jotta nämä saisivat arvostusta ja kansalaisten suosion. Tällaisten historioitsijoiden lisäksi sekulaarit ja valtion palveluksessa olemattomat ajattelijat ja kirjailijat loivat keisarikuvaa jollakin tavalla. He artikuloivat teorioita keisarillisesta vallasta erilaisin tavoin, joko pohtimalla monarkkisen hallinnon periaatteita, kritisoimalla menneitä tai nykyisiä keisarillisia käytäntöjä tai esittämällä normeja keisarilliselle poliittiselle käyttäytymiselle. He olivat itsenäisiä kirjailijoita, mutta samankaltaisia ideoita yleensä kierrätettiin, harvemmin kirjoittajilla ilmeni mitään täysin omaperäisiä näkemyksiä.⁵⁶ Esimerkiksi Prokopioksen Anekdotia voidaan nähdä tällaisena kirjallisuutena, samoin Pselloksen kronikka, sillä niissä esiintyy kritiikkiä hallitsijoita kohtaan.

⁵¹ Haldon 2010, 192.

⁵² Jumalan toimimista maailmassa ihmisten pelastumisen vuoksi.

⁵³ Tahkokallio 2008, 40, 42.

⁵⁴ Angelov 2007, 183; Tahkokallio 2008, 41.

⁵⁵ Psellos [1953], 121.

⁵⁶ Angelov 2007, 183.

Perinteisesti bysanttilainen historiankirjoitus jaetaan kronikoihin ja historioihin. Monet kronikat pyrkivät ottamaan huomioon koko ihmiskunnan historian ja kristillisen Sallimuksen⁵⁷ roolin siinä, aina luomisesta heidän päiviinsä asti. Suuri osa kronikoista näyttää nykylukijalle lakonisena ja jäykkänä kerrontana, joka keskittyi vain toteamaan, mitä oli tapahtunut minäkin vuonna. Tällainen kerronta kuitenkin oli perinteistä keskiaikaisille kronikoille ja osoitti lukijoille, minkälaisesta kirjallisuudenlajista oli kyse. Kronikoissa ei juurikaan selitetty syy- ja seuraussuhteita, mutta kronikoitsijat saattoivat kuitenkin kertoa toisinaan pidempiä tarinoita, jotka keskittyivät tiettyyn henkilöhahmoon tai huomattavan tärkeään tapahtumaan.⁵⁸ Käyttämistäni lähteistä Eusebioksen Kirkkohistoria ja Theofanes Tunnustajan teos ovat perinteisiä kronikoita: osa tekstistä on vain asioiden toteamista, mutta niissä myös kuvataan pidemmälti tiettyjä tärkeitä tapahtumia ja toisinaan pohditaan tapahtumien syitä.

Varsinaiset historiateokset hyödynsivät narratiivia huomattavasti enemmän kuin kronikat. Keski- ja myöhäisbysanttilaisilla kausilla laajan ja keskittyneen narratiivin perinne nousi uuteen kukoistukseen: kieltä ja sanastoa käytettiin monimuotoisemmin ja huomiota kiinnitettiin kerronnan hienostuneisuuteen. Näin saatiin myös enemmän muodollista yhtenäisyyttä kertomukseen ja luotiin tarinaa, jolla oli jonkinlainen juoni. Historioitsijat loivat tarinaa menneestä, eivätkä vain koonneet yhteen sekalaista kokoelmaa tapahtumista ja faktoista. Tämä kuitenkin johti siihen, että toisiin tapahtumiin keskityttiin enemmän ja toiset saatettiin sivuuttaa kokonaan, myös fiktiiviset elementit lisääntyivät. Juonelliset tarinat tulivat pääasiallisiksi lukukohteiksi, sillä ne olivat viihdyttävämpää luettavaa kuin kronikat. Usein joku tunnettu henkilö toimi narratiivin keskiönä, jonka ympärille tarina keskittyi. Bysantissa tehtiin paljon biografista kirjallisuutta, niin maallista kuin kristillistäkin, erityisesti keisareista ja pyhimyksistä.⁵⁹

Bysantissa kirjallisen kulttuurin sisällössä ja muodossa tapahtui 500-luvulla muutos, joka jatkui 600- ja 700-luvuilla. Maallinen kirjallinen toiminta, erityisesti historiankirjoitus ja runouden harrastaminen supistui huomattavasti ja teologinen kirjallisuus saavutti lähes täydellisen valta-aseman. 800-luvulla keisarikunnan poliittisen tilanteen vakautuessa alkoi suurimmissa kaupungeissa kehittyä taas monimuotoisempaa kirjallista kulttuuria: alettiin kopioida antiikin tekstejä ja elvytettiin hellenistisen kauden ja myöhäisantiikin kirjallisuuden lajeja. Historiankirjoitus

⁵⁷ Jumalan tahto ja suunnitelma maailman tapahtumissa.

⁵⁸ Bourbouhakis & Nilsson 2010, 266 - 267.

⁵⁹ Bourbouhakis & Nilsson 2010, 267 - 269.

oli jatkunut pitkään kronikkamuodossa, mutta klassinen historiankirjoituksen muoto nousi uuteen kukoistukseen 900-luvulla. Maallisen kirjallisuuden elpyminen kertoo sivistyneistön tietoisesta pyrkimyksestä ymmärtää menneisyyttä ja rakentaa nykyhetkelle yhteyttä myöhäisantiikin ja Justinianuksen kauden uljaisiin vuosiin. Myös tarkoituksena oli jäljentää ja säilyttää antiikin tekstejä jälkipolville.⁶⁰ Etenkin juuri 1000- ja 1100-luvuilla kirjoittaneilla Pselloksella ja Komnenella näkyy useasti viittauksia antiikin teksteihin.

2.2. Lähteet

2.2.1 Eusebios Kesarealaisen teokset

Eusebios Kesarealainen on tunnettu Kesarean piispana ja kirkkohistorioitsijana. Eusebioksen oletetaan syntyneen noin vuonna 262 Palestiinassa ja kuolleen arviolta vuonna 339. Hän oli oppinut mies ja hänen kirjallinen tuotantonsa oli kattavaa: hän teki raamatuntutkimusta ja kirjoitti apologisia eli kristinuskoa puolustavia teoksia muun muassa uusplatonilaisuutta ja juutalaisuutta vastaan. Eusebioksen tärkeimmät teokset kuitenkin käsittelivät kirkkohistoriaa ja häntä on kutsuttu kirkkohistorian isäksi, sillä ennen häntä ei ollut tehty samanlaista pitkiä ajanjaksoja kattavaa historiantesitystä. Hän julkaisi vuonna 303 kronikan, jossa hän esitti maailmanhistorian luomisesta alkaen. Kronikan laajennusta on Eusebioksen *Kirkkohistoria (Historia Ecclesiastica)*.⁶¹

Käytän tutkimuksessani Eusebioksen teoksia, jotka keskittyvät keisari Konstantinus Suureen. Konstantinus oli Bysantin valtakunnan ensimmäinen keisari mutta hän oli myös maailman ensimmäinen kristitty keisari. Hän lopetti yhdessä kanssahallitsijansa Liciniuksen kanssa kristittyjen vainot niin sanotulla Milanon ediktillä, joka julkaistiin vuonna 313, ja sen myötä kristinuskosta tuli sallittu uskonto Rooman valtakunnassa. Eusebios loi teoksissaan kristillistä keisarikäsitystä, jonka hän muotoili pääasiallisesti Konstantinuksen innoittamana ja häntä varten.⁶² Eusebioksen teoksista Konstantinus Suurta käsittelevät Kirkkohistorian viimeiset osat, *Vita Constantini* eli Konstantinuksen elämäkerta sekä ylistyspuhe *Laus Constantini*, jonka Eusebios

⁶⁰ Haldon 2010, 190 - 192.

⁶¹ Heikel 1937, 13 - 21.

⁶² Magdalino 1994, 3 - 5.

kirjoitti Konstantinuksen 30-vuotishallinnon juhliin lausuttavaksi. Nämä teokset valottavat Eusebioksen käsitystä Konstantinuksesta keisarina sekä ihanteellisen keisarin mallia.⁶³

Eusebios antoi kirjoituksissaan ymmärtää, että hän oli läheinen keisari Konstantinukselle, ja monissa moderneissakin teksteissä häntä pidetään keisarin läheisenä neuvonantajana. Maantieteellisten ja kronologisten faktojen pohjalta tämä kuitenkin ei olisi ollut mahdollista. Eusebios ei asunut lähellä pääkaupunkia eikä hänellä ollut suoraa pääsyä keisarin luo. Hän asui Palestiinassa ja toimi siellä piispana ja tutkijana. Eusebios todennäköisesti tapasi keisarin vain noin neljä kertaa.⁶⁴ Ensimmäisen kerran Eusebios kohtasi Konstantinuksen Nikean kirkolliskonsiilissa vuonna 325. Eusebiosta pidettiin areiolaisuuden⁶⁵ suosijana, mutta Nikean konsiilin jälkeen hän tunnustautui kuitenkin oikeaoppiseen uskoon.⁶⁶

Kirkkohistoriassa Eusebios esitti kristillisen kirkon voittokulun, joka alkoi Jeesuksesta ja apostoleista, ja teoksen viimeiset osat käsittelevät Konstantinuksen keisariaikaa. Kirkkohistoria ei ole täysin yhtenäinen esitys, sillä Eusebios ei keskittynyt juurikaan tapahtumien syy-seuraussuhteiden kuvaamiseen tai selittämiseen. Eusebios käytti myös runsaasti muiden kirjailijoiden ja historioitsijoiden kuvauksia, jotka rikkovat tekstin yhtenäisyyttä. Kirkkohistorian kymmenes ja viimeinen kirja saatiin päätökseen vuosien 324 - 325 välillä.⁶⁷ Käytän Kirkkohistoriasta Ivar A. Heikelin suomenkielistä käännöstä vuodelta 1937.

Vita Constantini (VC) on teos, jossa Eusebios kertoi Konstantinus Suuren elämästä ja keisarikaudesta. Se on tärkein lähde Konstantinuksen aikakaudesta. VC on kirjoitettu Konstantinuksen kuoleman jälkeen 330-luvun loppupuolella ja on Eusebioksen viimeisiä kirjallisia töitä. Teos sisältää toki runsaasti elämäkerrallisia elementtejä, mutta siinä on myös vahva lisä ylistyspuhetta. Laus Constantini (LC) on ylistävin teos Konstantinuksesta, mutta Eusebios ylistää siinä myös Jumalaa, teos tuokin esiin eniten Eusebioksen teologista ajattelua. LC on kirjoitettu vuonna 336. Kirkkohistoria, Vita Constantini sekä Laus Constantini käsittelevät useasti samoja tapahtumia, VC:ssa ja LC:ssa sävy on huomattavasti ylistävämpi kuin Kirkkohistoriassa. Erityisesti VC ja LC kuvastavat Eusebioksen ajatusta Konstantinuksen jumalallisesti inspiroidusta valtaannoususta ja vastasivat aikansa uudenlaisen tilanteen vaatimaan ideologiseen tarpeeseen, sillä kristityn keisarin noustessa valtaan tarvittiin uutta aatteellista pohjaa oikeuttamaan keisarin valtaa.

⁶³ Cameron & Hall 1999, 3.

⁶⁴ Barnes 1981, 263 - 267.

⁶⁵ Harhaoppi, joka tuomittiin Nikean konsiilissa. Ks. lisää areiolaisuudesta s. 61.

⁶⁶ Cameron & Hall 1999, 3.

⁶⁷ Heikel 1937, 22 - 30.

VC:n autenttisuudesta on tutkijoilla ollut monia kysymyksiä, mutta nykyään suurilta osin uskotaan, että se on Eusebioksen kirjoittama, sillä sen tyyli ja ajatusmaailma ovat hyvin samanlaiset kuin Eusebioksen muissa kirjoituksissa.⁶⁸

Nämä lähteinä käyttämäni Eusebioksen teokset on kirjoitettu ennen kaikkea kristitystä näkökulmasta. Samaten Eusebioksen keisarikäsitys nojaa vahvasti kristillisiin arvoihin: keisarin tuli uskoa Jumalaan, elää säädyllistä elämää sekä olla filantrooppi ja hyväntekijä. Eusebioksen Konstantinusta kohtaan osoittama kunnioitus liittyy vahvasti kristittyjen vainojen lakkaamiseen ja kristittyjen aseman paranemiseen, missä Konstantinuksella oli tärkeä rooli. Eusebios on nähnyt tapahtumat uskostaan käsin, hänelle Jumalan vaikutus maailmassa oli todellista: Jumala on kaiken alkusyy ja vaikuttaa kaikissa maailman ja historian tapahtumissa. Eusebioksen mukaan juuri Konstantinus Suurella ja hänen valtakunnassaan Jumalan suuri suunnitelma ja profeettojen ennustukset olivat tulleet täyteyteensä. Vihdoin kristityt olivat saaneet vapauden palvoa ja ylistää Jumalaa vailla pelkoa tai rajoituksia.

Vaikka Eusebios pyrki esittämään Konstantinuksen kristittynä keisarina, ovat jotkin tutkijat suhtautuneet kriittisesti Konstantinuksen henkilökohtaiseen uskonnolliseen vakaumukseen. Tutkijoiden mukaan laajaa liioittelua on esimerkiksi se, että Eusebios kertoi Konstantinuksen nimittäneen pääosin vain kristittyjä korkeisiin virkoihin. Konstantinus oli alun perin Voittamattoman Auringon eli *Sol Invictuksen* palvoja, ja Averil Cameronin ja Stuart Hallin mukaan hän myös jatkoi Voittamattoman Auringon palvomista. Tämä jumaluus oli painettu hänen kolikkoihinsakin, joissa ei juuri näkynyt kristillisiä symboleja. Heidän mukaansa Konstantinus nimitti Auringon päivän eli sunnuntain lepopäiväksi, mutta ei viitannut siihen kristillisessä merkityksessä. On myös sanottu, että Konstantinuksen tiedot kristinuskosta olivat hyvin puutteellisia. Cameronin ja Hallin mukaan Konstantinukselle Jumala oli useasti Pelastaja (*soter*), jonka idea liittyi enemmänkin Jumalaan sotavoittojen antajana, eikä erityisesti hengelliseen sovinnontekoon Jumalan kanssa Jeesuksen kuoleman kautta. Samoin uskonoppikiistoissa areiolaisuuden kanssa Konstantinus oli enemmän kiinnostunut kirkon ykseydestä kuin opeista, joita kirkko omaksui. Hän tuntui suosivan kristinuskkoa, sillä hän oli kokenut, että kristittyjen Jumala näytti tuovan valtakunnalle ”pelastuksen” eli voiton, vaurauden ja rauhan.⁶⁹

Konstantinus siis näki, että kristinuskko hyödytti valtakuntaa. Konstantinuksen tullessa keisariksi Itä-Roomassa kristinuskko oli jo kauan ollut vahvana ja arvostettuna. Monissa kaupungeissa ja

⁶⁸ Cameron & Hall 1999, 1 - 8.

⁶⁹ Cameron & Hall 1999, 42 - 46.

provinseissa kristityt olivat enemmistönä tai vahvana vähemmistönä. Idässä piispa oli arvostettu hahmo ja piispat toimivat tuomareina paikallisen kristityn väestön lakikiistoissa. Kristityistä oli Konstantinukselle poliittista hyötyä. Jos hän olisi ollut pakanauskoinen, olisi kristittyjen kanssa voinut syntyä jännitettä.⁷⁰ Konstantinuksen henkilökohtaisesta uskonelämästä ei voida koskaan saada täysin varmaa tietoa. Kuitenkin varmaa on, että hän itse halusi näyttäytyä kristittyinä keisarina. Konstantinuksen innovaatiot ja harkitut toimet kertovat mielestäni kuitenkin vahvasti siitä, että hän todella oli kääntynyt kristinuskoon. Hänen piti kuitenkin vielä kunnioittaa perinteitä, jottei hän olisi suuttanut alamaisiaan liian nopeilla muutoksilla.

2.2.2 Prokopios ja Anekdotat

Prokopios Kesarealainen syntyi arviolta vuosien 490 - 507 välillä ja kuoli noin vuoden 560 paikkeilla. Prokopioksen tuotanto on pääasiallinen lähde keisari Justinianus I:stä ja hänen keisarikaudestaan vuosina 527 - 565. Käytän Prokopioksen tuotannosta *Anekdotat*⁷¹ lähteenäni, joka tunnetaan englanniksi *Secret History*na. Käytän teoksesta Richard Atwaterin englanninkielistä käännöstä vuodelta 1927⁷².

Prokopios kirjoitti monia virallisia historiikkeja. Hän oli bysanttilaisen pääkenraali Belisariuksen lainopillisena neuvonantajana ja kirjurina, ja oli tämän mukana sotarekillä Afrikassa, Italiassa ja Syyriassa noin 15 vuoden ajan. Hän kirjoitti valtakunnan sodista ja konflikteista⁷³ sekä Justinianuksen suurista rakennuttamisprojekteista⁷⁴.

Prokopioksen tunnetuin teos on kuitenkin *Anekdotat*, joka on kirjoitettu 550-luvulla, mutta on julkaistu vasta Prokopioksen kuoleman jälkeen. Varmaa tietoa ei ole, onko *Anekdotat* ollut Bysantissa tunnettu teos. *Anekdotat* tuli Euroopassa tunnetuksi vasta, kun se löytyi Vatikaanin kirjastosta 1600-luvulla. Kirjassaan Prokopios esittää keisari Justinianuksen ja tämän vaimon Theodoran lähestulkoon ihmishirviöinä, jotka käytännössä katsoen tuhosivat koko Rooman valtakunnan ja sen alamaiset rahanahneutensa ja murhanhimonsa vuoksi. Prokopios sanoi

⁷⁰ Barnes 1981, 191.

⁷¹ Suom. julkaisemattomat asiat tai kirjoitukset.

⁷² Robert Browningin mukaan Atwaterin käännös on luettavaa englantia mutta ei ole tinkinyt tarkkuudesta. Huolimattomuusvirheitä käännöksessä silti esiintyy.

⁷³ Englanniksi teokset on julkaistu nimellä *Wars of Justinian* tai *On the Wars*, kreikaksi Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγοι.

⁷⁴ Engl. *Buildings of Justinian* tai *On the Buildings*, kreikaksi Περί Κτισμάτων.

⁷⁵ Evans 1972, 15; Halsall 1996, johdanto.

Anekdotan esipuheessa, että ei tahtonut julkaista teostaan, kun keisari oli vielä elossa, sillä hän pelkäsi keisariparin kostoja. Kuitenkin hän halusi kertoa tuleville sukupolville totuuden Justinianuksesta ja tämän hallintokaudesta, jotta tulevat hallitsijat voisivat välttää nämä virheet ja kauheudet, ja että ihmiset näkisivät, että lopussa pahojenkin on maksettava virheistään. Muissa kirjoissa kuten *Wars of Justinian* ja *Buildings of Justinian* Prokopioksen kuvaukset Justinianuksesta ovat myönteisiä, joten on epäilty, että Anekdotaa ei olisikaan hänen kirjoittamansa. Tutkimusten mukaan kirjoitustyyli ja faktojen vastaavuus Anekdotan ja Prokopioksen muiden teoksien välillä on kuitenkin yhtäläinen, joten nykyään teosta pidetään yleisesti hyväksytysti Prokopioksen kirjoittamana.⁷⁶

Prokopioksen muut teokset ovat valtakunnan virallisia historioita, eli ne ovat kirjoitettu keisarin käskyn mukaisesti keisaria ylistäviksi, kun taas Anekdotaa on kirjoitettu Prokopioksen omasta tahdosta. Valitsin Anekdotan sen vuoksi, että teksti on hyvin erilaista kuin muissa lähteissäni. Näin voidaan saada kattavampi kuva teksteistä, joita keisareista kirjoitettiin. Kaikki keisareista kertovat historiateokset eivät siis olleet myönteisiä, eivätkä virallisia kirjoituksia. Prokopioksen Anekdotaa voidaan pitää negatiivisena propagandana Justinianusta vastaan. Kun taas monet muut lähdekirjailijoistani kirjoittivat keisareita ylistävää propagandaa, kuten esimerkiksi Eusebios.

James Evansin mukaan Prokopios oli vahva Herodotoksen ja Thukydidien jäljittelijä ja lainasi heiltä muun muassa fraseologiaa ja sanastoa. Ja samoin kuin Thukydidet, hän kirjoitti oman aikansa historiaa sodista, joissa hän oli itse ollut mukana. Anekdotassa Evansin mukaan näkyy myös antiikin filosofista perinnettä kynisismien muodossa. Kynikot viljelivät puheenvapautta ja perinteisesti vastustivat tyrannia.⁷⁷ Prokopioskin voimakkaasti vastusti tyranni-Justinianuksen toimia ja kirjoitti aivan päinvastaista tekstiä kuin viralliset keisarilliset panegyriat olivat olleet.

Anekdotan totuudenmukaisuus on ollut ongelmallinen kysymys tutkijoille. Esimerkiksi Justinianuksen vaimon, Theodoran maine Bysantissa oli hyvin erilainen kuin Prokopioksen kuvauksissa. Ainakin 800-luvulle asti perinne ylisti Theodora viisaana ja puhdassieluisena, kun taas Prokopioksen teoksessa Theodora oli alun perin ollut huonomaineinen prostituoitu. Joissakin aikalaislähteissä⁷⁸ hänestä kuitenkin myös puhutaan Bordellin Theodorana, joten ainakin totuuden

⁷⁶ Prokopios [1927], prologi; Evans 1972, 16; Halsall 1996, johdanto. Hakasuluissa olevat vuosiluvut ovat käännösten kirjoitusvuosia.

⁷⁷ Evans 1972, 110, 129 - 130.

⁷⁸ Esimerkiksi kristillisen historioitsija Johannes Efesolaisen teksteissä.

kyvään Prokopioksen tekstistä saattaa löytyä.⁷⁹ Myös kuvaukset Justinianuksen demonimaisuudesta ovat melko hurjia, mutta Prokopios sanoikin kertovansa kuulopuheiden perusteella asiasta. Prokopios tulkitsi lähes kaikki pahat tapahtumat Justinianuksen ja Theodoran aiheuttamina, tai vaihtoehtoisesti Jumalan sallimana rangaistuksena.⁸⁰

Justinianuksen ajalla vuonna 532 Konstantinopolissa puhkesi niin sanottu Nika-kapina, jossa kuoli jopa 30 000 - 50 000 henkeä. Kansa oli raivoissaan korkeasta verotuksesta ja ryhtyi kapinaan Justinianusta vastaan. Lopulta kapinalliset teloitettiin palatsin Hippodromilla eli kisa-areenalla.⁸¹ Nika-kapinassa näkyi kansan tyytymättömyys hallitsijaan ja elinoloihin, ja tätä tyytymättömyyttä varmasti Prokopioksen kirjoituksetkin heijastelivat.

Prokopios esitti Justinianuksen Anekdotassa lähestulkoon antikristuksena. Kun Eusebios kertoi keisarin jumalallisuudesta ja jumalankaltaisuudesta, oli Prokopios täysin erilaisilla linjoilla. Hänelle keisari Justinianus oli demoninen hahmo tai jopa lähellä itse Paholaista. Jos keisarin jumalaltistaminen oli ollut keino kasvattaa keisarin valtaa ja arvostusta ja tuoda esiin keisarin hyvyys, oli keisarin demonisoiminen tapa kauhistuttaa ihmisiä ja tuoda esiin keisarin pahuus. Keisarin jumalallistaminen korotti hallitsijan tavallista ihmistä ylempiarvoiseksi. Samalla tavoin kuitenkin myös demonisoiminen korotti keisarin valtaa: hän on vahvempi ja voimallisempi kuin tavallinen ihminen, mutta pelottavalla ja synkällä tavalla. Hän pystyi kamaliin tekoihin, jotka olisivat tavalliselle ihmiselle täysin mahdottomia.

2.2.3 Theofanes Tunnustajan kronikka

Theofanes Tunnustaja⁸² (759/60 - 818⁸³) oli munkki ja pyhimys, joka kirjoitti 800-luvulla kronikan, joka kertoo bysanttilaisesta ja Lähi-idän historiasta vuosina 284 - 813. Kronikka oli jatkoa munkki Georgios Synkelloksen kronikalle, joka kattoi ajanjakson luomisesta Diocletianuksen valtaannousuun. Theofanes kertoi kronikassaan tapahtumia Diocletianuksen hallintokaudesta aina keisari Mikael I:een asti.⁸⁴ Lähinnä Theofanes keskittyi keisareiden hallintokausiin sekä patriarkkojen ja kirkon historian kirjoittamiseen. Kronikka noudattaa tavanomaista kronikan mallia:

⁷⁹ Evans 1972, 87 - 89.

⁸⁰ Prokopios [1927], luku 12, 26.

⁸¹ Prokopios [1927], luku 12.

⁸² Engl. Confessor.

⁸³ Mango & Scott 1997, 1.

⁸⁴Theofanes [1997], 1 - 3.

vuosiluvut on merkitty tarkkaan ja useimmat tapahtumista kerrotaan vain lyhyenä mainintana, eikä syitä tai seurauksia juurikaan selitellä. Joihinkin tärkeäksi kokemiinsa tapahtumiin Theofanes kiinnitti enemmän huomiota ja kertoi laveammin tapahtumista ja niiden kulusta. Hän myös esitti hieman sukutauluja ja genealogioita. Käytän Theofaneen kronikasta Cyril Mangon ja Roger Scottin englanninkielistä käännöstä vuodelta 1997.⁸⁵

Theofaneen elämästä ei tiedetä kovinkaan paljon. Hän oli ylhäistä sukua oleva munkki ja ilmeisesti keisarin tuttava. Joidenkin tietojen mukaan Theofanes oli Agrokseen luostarin apotti. 700 - 800 - luvuilla puhkesi ikonoklastinen riita⁸⁶. Theofanes puolusti ikonien palvontaa ja kunnioittamista, mutta ei voinut sairautensa vuoksi ottaa osaa kapinaan. Theofanes siirrettiin kuitenkin tämän vuoksi keisarin käskystä kahdeksi vuodeksi vankeuteen, mistä hänet karkotettiin Samothrakin saarelle, missä hän kuoli nopeasti saapumisensa jälkeen.⁸⁷

Theofanes oli kiinnostunut arabeista ja kristityistä arabivallan alla. Kukaan toinen bysanttilainen kronikoitsija ei osoittanut samankaltaista laaja-alaista näkemystä ja kiinnostusta, vaan usein kronikoitsijat keskittyivät vain oman valtakunnan asioihin. Theofaneen kronikka yhdisti maallista ja kirkollista historiaa, joten se jatkoi Eusebios Kesarealaisen kronikan ja Kirkkohistorian perinnettä, ja oli itse asiassa viimeinen tätä perinnettä edustava teos kreikankielisessä maailmassa. Eusebiolainen näkemys universaalista historiasta, joka oli yhtäaikaan maallista ja pyhää, näkyi vielä Theofaneen kronikassa. Mangon ja Scottin mukaan 800-luvulta eteenpäin bysanttilaiset olivat kiinnostuneita vain omista asioistaan, eivätkä katsoneet laajemman kontekstin olevan tarpeellinen.⁸⁸

Theofanes ei todennäköisesti ollut keisarillisessa palveluksessa oleva historiankirjoittaja, vaan hän uskoakseni toimi itsenäisesti. Kronikoitsijoiden ei tarvinnut kirjoittaa samalla tavalla ylistävää tekstiä tietystä keisarista, mikä oli monien keisarin palveluksessa toimivien historiankirjoittajien tehtävänä⁸⁹. Kronikoitsijoiden tehtävänä ei ollut luoda keisarin mainetta, vaan kirjoittaa muistiin menneisyyden tärkeät tapahtumat. Kronikoitsijat kirjoittivat yleensä suhteellisen neutraalia historiaa, jonka pääpaino ei ollut yhdessä tietyssä keisarissa, toisin kuin virallisissa historioissa, joten kronikoitsijat saivat uskoakseni toimia suhteellisen vapaasti. Tosin Theofaneella esiintyy

⁸⁵ Norman Tobiaksen arvostelun mukaan Mangon ja Scottin käännös ja kommentaari on laatu työtä ja osoittaa laajaa tietoutta, hyvää arviointikykyä ja yksityiskohtien huomiointia. Samoin Theofaneen käyttämiä lähteitä on pyritty identifioimaan tarkasti. Tobias 1999, 847 - 848.

⁸⁶ Ikonien palvonta pyrittiin kieltämään.

⁸⁷ Mango & Scott 1997, xliii - lii.

⁸⁸ Mango & Scott 1997, lii - lvii.

⁸⁹ Vrt. s. 14 - 15.

joidenkin keisareiden kohdalla kritisointia tai ylistystä. Lisäksi monet kronikoitsijat olivat munkkeja, kuten Theofanes, joten he eivät olleet keisarin palveluksessa. Kuitenkin kaikki historiankirjoitus välittää jonkinlaista kuvaa hallitsijoista: kronikoitsijat saattoivat olla suhteellisen puolueettomia, mutta silti he kirjoitustensa kautta välittivät ihmisten yleisiä mielipiteitä ja asenteita. Jos jokin keisari oli laajasti vihattu, tämä tuli esiin myös kronikoissa.

Theofaneen kronikka pohjautui noin kahteenkymmeneen lähteeseen, joita hän oli käyttänyt, lainaillut ja muokannut. Theofanes lainasi ainakin Prokopioksen Persialais- ja vandaalisotia ja todennäköisesti myös Eusebioksen Kirkkohistoriaa. Theofanes seurasi erilaisia kronikoita tarkasti, mutta muita laajempia historiankirjoituksia hän saattoi yksinkertaistaa. Kronikan päiväykset eivät ole Scottin ja Mangon mukaan täysin luotettavia. Kronikan kirjoitustyö on todennäköisesti saatettu loppuun ennen vuotta 814.⁹⁰

Täyttä varmuutta tutkijoilla ei ole, onko Theofanes Tunnustaja varmasti ollut kronikan kirjoittaja, sillä Theofaneesta kirjoitetut aikalaistekstit kertovat, että Theofanes ei ollut erityisen oppinut mies. Kuitenkin kronikan otsikko selvästi ilmoittaa Theofanes Tunnustajan teoksen kirjoittajaksi, samoin myöhemmät lähteet vahvistavat tämän. Todennäköisesti Theofanes sai suurimman osan lähdemateriaalistaan Georgios Synkellokselta. Tutkijat ovat epäilleet, että Theofanes ei välttämättä kirjoittanut itse kirjan loppuosaa, sillä hän oli vuodesta 809 - 810 alkaen vakavasti sairas munuaistensa takia, eikä päässyt juurikaan liikkumaan. Kronikkaa tuskin on julkaistu ennen vuotta 842, jolloin ikonoklasmi loppui, sillä teos on vahvasti anti-ikonoklastinen. Kirjan lopullinen ”editoija” on todennäköisesti ollut joku Theofaneen luostarin munkeista. Tämä editoija on kenties Theofaneen muistiinpanojen pohjalta lisäilty asioita kronikkaan ja ollut huolimaton, mistä johtuen teoksessa ilmenee epäjatkuvuutta ja epäselvyyksiä. Esimerkiksi joitakin asioita saatetaan kertoa useampaan kertaan, lisäksi otsikot ja tekstit toisinaan riitelevät keskenään.⁹¹

2.2.4 Mikael Pselloksen kronikka

Mikael Psellos on tunnettu 1000-luvulla elänyt bysanttilainen historioitsija ja filosofi. Pselloksen töistä tunnetuin on hänen kronikkansa, joka kattaa vuodet 976 - 1077. Psellos keskittyi kronikassaan

⁹⁰ Mango & Scott 1997, lii - lvii, xci - c.

⁹¹ Mango & Scott 1997, li - lii, lv, lxi - lxxiii.

lähinnä Bysantin poliittiseen historiaan ja keisareiden hallintokausiin. Käytän Pselloksen kronikasta E. R. A. Sewterinin käännöstä vuodelta 1953⁹².

Mikael Psellos syntyi vuonna 1018 ja kuoli luultavasti vuonna 1078. Psellos kertoi kronikassaan paljon itsestään ja oman elämänsä tapahtumista, ja ainakin kronikan perusteella hän oli hyvin läheinen muutamien keisareiden kanssa ja toimi näiden neuvonantajana ja luottohenkilönä. Pselloksen kirjoituksista ilmenee, että hän painotti vahvasti filosofian merkitystä, erityisesti platonismia ja kristillistä filosofiaa. Hän halusikin, että keisarit olisivat niin sanottuja filosofikuningaita eli korkeasti koulutettuja ja filosofiaan perehtyneitä. Tässä näkyy juuri platonismin vaikutus, Platonillekin ideaalihallitsija oli filosofikuningas, joka olisi oppinut ja samalla toimisi oman henkilökohtaisen elämänsä kautta moraalisenä esimerkkinä alamaisilleen.⁹³

Pselloksen kronikka jakaantuu kahteen selvään osaan: ensimmäinen osa alkaa Basileios II:n valtaannoususta vuonna 976 ja loppuu Isaakios Komnenoksen kruunusta luopumiseen vuonna 1059. Toinen osa jatkaa siitä vuoteen 1077 asti ja keskittyy Doukasien suvun keisareihin. Ensimmäinen osa on tutkijoiden mukaan tärkeämpi ja puolueettomampi, kun taas toinen osa on vähemmän kriittinen ja täynnä Doukasin keisarillisen perheen ja hallinnon ihannoitua.⁹⁴

Pselloksella oli selvä näkemys työstään historioitsijana. Hän tähtäsi totuuden esittämiseen, joko luotettavien tekstien, silminnäkijöiden tai omien kokemustensa pohjalta. Hän pyrki puolueettomaan esitykseen.⁹⁵ Psellos pohtikin kronikassaan ristiriitaa totuudenmukaisen kirjoituksen ja keisarin maineen välillä. Erityisesti hänelle tuotti vaikeuksia keisari Konstantinos IV:n ajasta kirjoittaminen, sillä hän halusi kertoa asiat niin kuin ne olivat tapahtuneet, mutta ei halunnut loukata tai häväistä Konstantinosta, josta hän oli kirjoittanut jo eulogiankin. Psellos kuitenkin totesi, että totuus oli tärkeintä ennen muuta, joten hänen tuli olla välittämättä aikalaiden kritiikistä. Hän sanoi kirjoittavansa tosi historiaa, ja että mies, joka kirjoittaa historiaa on kuin tuomari: hän on puolueeton ja kertoo yksinkertaisesti, mitä tapahtui.⁹⁶

Psellos toi itseään vahvasti esille kronikassaan, toisin kuin monet muut kronikoitsijat, jotka häivyttivät itsensä ja luettelivat vain tapahtumia. Pselloksen kronikka ei oikein sovi varsinaisten

⁹² Norman H. Baynesin kirja-arostelun mukaan Sewterinin käännös on hyvä, sillä Pselloksen retoriikka ei ole helppoa luettavaa, muutamia kohtia Sewterin on kuitenkin jättänyt pois tai lyhentänyt.

⁹³ Hussey 1953, 1 - 4; Magoulias 1982, 3.

⁹⁴ Hussey 1953, 5.

⁹⁵ *ibid.*

⁹⁶ Psellos [1953], 121 - 125, 181.

kronikoiden määritelmään, sillä Psellos kertoi laveasti tapahtumista, pohti syy- ja seuraussuhteita sekä kertoi omista mielipiteistään. Psellos esimerkiksi saattoi moralisoida ja kritisoida vahvastikin keisareiden tekoja, mikä kertoo myös Pselloksen henkilökohtaisista arvoista. Vaikka Psellos painotti pyrkivänsä totuuteen, mielestäni hänellä oli tapana tehdä pitkälle vietyjä johtopäätöksiä esimerkiksi keisareiden tekojen motiiveista ja syistä, jotka hän esitti tosiasioina, mutta jotka tuntuvat kuitenkin olevan lähinnä vain hänen omia mielipiteitään.

Psellos ei ilmeisesti kirjoittanut kronikkaansa keisarin käskystä. Psellos kertoi kronikkansa alussa, että häntä oli useasti painostettu kirjoittamaan oman aikansa historiaa, ja että hän viimein ryhtyi työhön erityisen ystävän pyynnöstä. Tämän ystävän nimeä hän ei mainitse, mutta John Hussey on arvellut tuon ystävän olleen Konstantinus Lichudes, joka oli Pselloksen opiskelutoveri ja Konstantinopolin patriarkka.⁹⁷

2.2.5 Anna Komnene ja Aleksias

Anna Komnene on 1100-luvulla elänyt bysantilainen prinsessa, joka on tullut tunnetuksi yhtenä merkittävimmistä keskiaikaisista naispuolisista historioitsijoista. Hänen tunnetuin teoksensa *Aleksias*, joka tunnetaan englanninkielellä *Alexiadina*, on kirjoitettu vuonna 1148. Aleksias on laaja historiikki hänen isänsä, keisari Aleksios I Komnenoksen, nuoruusvuosista sekä keisariajasta vuosina 1081 - 1118. Aleksias on kreikankielinen 15 kirjaan jaettu teos, jossa näkyy vaikutteita muun muassa Raamatusta sekä antiikin kirjallisuuden klassikoista, erityisesti Homeroksen Iliasta.⁹⁸ Käytän Aleksiaasta Elizabeth A. Dawesin englanninkielistä käännöstä vuodelta 1928.⁹⁹

Historioitsijat ovat pitäneet Anna Komnenea ajalleen poikkeuksellisen oppineena naisena. Hän opiskeli muun muassa teologiaa ja pyhiä kirjoituksia, filosofiaa, antiikin klassista kirjallisuutta, lääketiedettä, retoriikkaa ja matematiikkaa. Aleksiaassa Anna itse tuokin useasti esille ylpeytensä koulutuksestaan ja sivistyneisyydestään, kuten myös ylpeytensä keisarilliseen perheeseen syntymisestä.¹⁰⁰

⁹⁷ Psellos [1953], 121; Hussey 1953, 5.

⁹⁸ Dalven 1972, 17, 153 - 154, 157; Gouma-Peterson 2000, 120; Laiou 2000, 1, 4 - 8; Macrides 2000, 68.

⁹⁹ Dawesin käännös on R. M. Dawkinsin mukaan lähellä alkuperäistä tekstiä, mutta toisinaan on käytetty liian arkikielisiä ilmauksia, käännös on kuitenkin hyvä siihen nähden, että bysantilainen retoriikka on haasteellista luettavaa.

¹⁰⁰ Komnene [1928], 1; Dalven 1972, 38, 73 - 76, 153.

Aleksias on kirjoitettu noin kolmekymmentä vuotta keisari Aleksioksen kuoleman jälkeen. Anna ryhtyi kirjoitustyöhön, jotta Aleksios ja hänen tekonsa eivät jäisi ajan saatossa unholaan. Anna painottaa useasti pyrkimystään mahdollisimman tarkkaan, totuudenmukaiseen sekä ennen kaikkea objektiiviseen kuvaukseen isänsä elämästä. Hänen mukaansa historioitsijan pitää poistaa henkilökohtaiset mielipiteensä ja tarpeen vaatiessa syyttää läheisiään tai ylistää vihollisiaan.¹⁰¹ Tästä jalosta pyrkimyksestä huolimatta teos on kuitenkin hyvin Aleksioista ylistävä, vaikka hänen tappioistaankin kerrotaan.

Anna keräsi materiaalinsa Aleksiasiin muun muassa bysanttilaisilta kronikoitsijoilta, sotilailta, jotka olivat olleet mukana Aleksioksen sotaretkillä sekä omilta lähisukulaisiltaan. Anna käytti myös omia kokemuksiaan ja muistojaan, sillä hän oli ollut todistamassa monia kirjassa kertomiaan tapahtumia. Suurin osa Aleksiaan materiaalista on kuitenkin peräisin Annan aviomiehen, Nikeforoksen aloittamasta Aleksioksen elämäkerrasta. Teos jäi kuitenkin keskeneräiseksi Nikeforoksen kuoltua. Aleksiaasta on ylistetty erityisesti sen tarkkojen sotakuvausten vuoksi, se on myös ainoa bysanttilaisesta näkökulmasta kirjoitettu kuvaus ensimmäisestä ristiretkestä. Useiden tutkijoiden mukaan nämä seikat, jotka tekevät Aleksiaasta maailmanluokan historianteoksen, olisivat kuitenkin Nikeforoksen käden jälkeä. Tutkijat pitävät epätodennäköisenä, että naisena Annalla olisi ollut yhtä laaja tietämys sotastrategioista ja sodankäynnistä, minkä vuoksi materiaalin on oltava peräisin Nikeforoksen kynästä.¹⁰²

Keisari Aleksios Komnenoksen sekä hänen vaimonsa Irene Doukainan esikoislapsena Annan oli määrä astua valtaistuimelle isänsä jälkeen, mutta tilanne muuttui, kun keisariperheeseen syntyi poikalapsi, Johannes Komnenos. Keisariperhettä jakoi ristiriita: keisarinna Irene olisi halunnut Annan pysyvän Aleksioksen seuraajana, kun taas Aleksios itse tahtoi Johanneksen perijäkseen.¹⁰³ Aleksioksen kuolema muutti Annan elämän. Isänsä kuoltua Johannes otti vallan, eikä Anna kyennyt hyväksymään veljensä tekoa. Anna yritti syrjäyttää veljensä, mutta suunnitelma epäonnistui, ja tämän seurauksena Anna karkotettiin luostariin, jossa hän kirjoitti Aleksiaan ja vietti elämänsä loppuvuodet.¹⁰⁴ Anna ei kuitenkaan Aleksiaassa mainitse yrittämänsä vallankaappausta.

Anna tuo Aleksiaassa esille runsaasti omia tuntemuksiaan, mutta teos ei ole kuitenkaan hänen päiväkirjansa, vaan hänen tavoitteenaan oli kirjoittaa ylistävä elämänkerta Aleksioksesta. Aleksias

¹⁰¹ Komnene [1928], 1 - 2; Dalven 1972, 154 - 155.

¹⁰² Dalven 1972, 153; Hill 2000, 48; Macrides 2000, 64, 66.

¹⁰³ Komnene [1928], 3 - 4; Dalven 1972, 71 - 72, 80 - 84.

¹⁰⁴ Dalven 1971, 93 - 95; Hill 2000, 47.

on kirjoitettu Johanneksen pojan, Manuel Komnenoksen, ollessa keisarina. Paul Magdalinon mukaan Aleksias on todennäköisesti ollut myös kritiikkiä Manuelia kohtaan, jonka elämäntapoihin kuului tuhlailu, haureuden harjoittaminen sekä astrologian suosiminen. Hän myös oletettavasti salli uusplatonististen sekä dualististen aatteiden vaikuttavan kirkon piirissä. Ylistämällä Aleksiuksen saavutuksia Anna kenties pyrki muistuttamaan aikalaisia ihanteellisen keisarin mallista, josta Manuel todennäköisesti Annan mielestä poikkesi radikaalisti.¹⁰⁵

Valitsemistani historiankirjoituksista Aleksias on ainoa naisen kirjoittama teksti. Sotakuvauksien perusteella voisi olla vaikeaa uskoa, että kirjoittajana on ollut nainen, kuten jo edellä mainittiin. Selvästi kuitenkin Anna toi kirjassaan esille enemmän omia tunteitaan kuin muiden lähteiden kirjoittajat. Hän toi useasti esille omia huoliaan, suruaan tai iloaan kirjoittaessaan menneistä tapahtumista, hän kertoi esimerkiksi itkevänsä kirjoittaessaan isästään¹⁰⁶. Anna eroaa myös siinä muista lähteiden kirjoittajista, että hän oli keisarillisen perheen jäsen ja hänestä olisi mahdollisesti voinut tulla hallitsija. Näin ollen hänellä kenties saattoi olla enemmän omakohtaista kokemusta kirjoittamisestaan asioista.

3. KEISARIN VALLAN LEGITIMOINTI

Bysanttilaisen keisariuden perusta on pitkälti roomalais-hellenistisessä perinteessä. Bysanttilaisessa keisarin mallissa on nähtävissä selviä piirteitä roomalaisesta keisariudesta, johon taas oli vaikuttanut osaltaan aikaisemmat hellenistiset käsitykset hallitsijasta. Suurin ero bysanttilaisen ja roomalaisen keisariuden välillä oli, että bysanttilaiset keisarit olivat kristittyjä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ja roomalaiskeisarit pakanoita.

3.1 Keisarin jumalallistaminen

Keisarin jumalallistaminen oli olennainen osa keisarin valtaa bysanttilaisessa kulttuurissa, mutta kyseisen käytännön juuret olivat antiikin kreikkalaisessa perinteessä. Homerokselle kuningas oli

¹⁰⁵ Magdalino 2000, 29, 36.

¹⁰⁶ Komnene [1928], 427.

puolijumala, ja kreikkalaiset jumaloivat tai jumalallistivat sankareitaankin. Aleksanteri Suuri loi universaalien hellenistisen keisarikunnan 300-luvulla eKr., joka ulottui Välimereltä Intiaan asti. Esimerkiksi filosofi Kallisthenes piti Aleksanteria ylijumala Zeuksen poikana ja Egyptissä Aleksanteria pidettiin Amon-Ran tai Horuksen inkarnaationa. Suuressa valtakunnassa oli hankala löytää laillista perustaa yksinhallitsijan vallalle, mutta jumalia kyllä toteltiin. Hallitsijan jumalallistaminen oli siis keino legitimoida itsevaltiutta, hallitsijoiden esittäminen jumalallisina oli poliittinen keino, joka auttoi yhdistämään laajan valtakunnan kansat ja alamaiset.¹⁰⁷

Samoin Rooman valtakunnassa oli perinne, jossa keisarit julistivat edellisiä hallitsijoita jumalien joukkoon. Esimerkiksi ensimmäinen Rooman keisari, Augustus julisti edeltäjänsä Gaius Julius Caesarin jumalalliseksi. Keisari Tiberius teki saman Augustukselle tämän kuoltua. Tapa säilyi aina keisari Domitianuksen ajalle asti (81 - 96 jKr.), kunnes Domitianus omaksui itselleen herran ja jumalan tittelin (*dominus et deus*) jo omana elinaikanaan.¹⁰⁸ Myös roomalaiset panegyristit eli ylistyskirjoittajat saattoivat toisinaan nimittää kirjoituksissaan keisareita jumalaksi maan päällä. Tetrarkian¹⁰⁹ aikaan esimerkiksi keisari Diocletianusta saatettiin kutsua Jupiterina ja Maximianusta Herakleksena, mutta virallisesti keisarit itse eivät kuitenkaan väittäneet olevansa jumalallisia statukseltaan. He eivät olleet jumalia, mutta uskoivat olevansa jumalien valitsevia instrumentteja. He olivat jumalien sijaisia maan päällä.¹¹⁰

Bysantissa keisarin jumallistaminen jatkui. Roomalaiset jumalat vaihtuivat kuitenkin kristittyjen Jumalaan. Eusebios Kesarealainen kehitteli kristityn keisarin mallia Konstantinus Suuren innoittamana ja tätä varten yhdistelemällä roomalais-hellenistisiin uskomuksiin ja käsityksiin kristinuskon piirteitä. Eusebios uskoi, että Jumala on valinnut ja asettanut keisarit asemaansa. Konstantinus Suuresta hän kirjoitti Kirkkohistoriassa näin: ”[...] Konstantinuksen julisti jo heti alussa korkeimmaksi keisariksi ja Augustukseksi sotajoukko ja, jo paljon aikaisemmin, itse kuningasten kuningas Jumala.”¹¹¹ Lisäksi Eusebios kertoi Vita Constantinissa, että Jumala itse teki Konstantinuksesta valtansa edustajan. Jumala käytti Konstantinusta välikappaleenaan ja vapautti hänen avullaan maailman kristityt tyrannian ja vainojen alta sekä teki hänestä tahtonsa julistajan

¹⁰⁷ Magoulias 1982, 2 - 3.

¹⁰⁸ Magoulias 1982, 4.

¹⁰⁹ Keisari Diocletianuksen vuonna 293 perustama järjestelmä, jossa 4 keisaria hallitsi yhdessä.

¹¹⁰ Barnes 1981, 8 - 13.

¹¹¹ Eusebios [1937], 413.

kaikille kansoille.¹¹² Tällä tavoin Eusebios pyrki legitimoimaan Konstantinuksen aseman keisarina ja vahvistamaan kansan luottamusta häneen, olihan hän Jumalan valitsema keisari.

Eusebioksen keisari-ideologian mukaan Jumalan alusta asti ollut suunnitelma toteutui nimenomaan Konstantinus Suuren valtakunnassa. Tämän ideologian mukaan maanpäällinen kristikunta oli peilikuva taivaallisesta valtakunnasta: keisarin nähtiin hallitsevan maallista valtakuntaansa samalla tavoin kuin Jumala hallitsi taivaallista¹¹³. Keisari oli saanut valtansa Jumalan armosta, ja hän toimisi Jumalan sijaisena maan päällä Jeesukseen tulemiseen saakka. Eusebios sanoi Konstantinuksen ylistyspuheessa, että ”jumalallisesti suosittu keisari hallitsee Jumalaa imitoimalla tämän maailman asioita”¹¹⁴. Lisäksi keisari ”järjestää maallisen hallinnon alkuperäisen jumalallisen hallinnon mukaiseksi, [...] yhdenmukaiseksi Jumalan monarkian kanssa.”¹¹⁵ Koska on vain yksi Jumala, voi olla olemassa vain yksi todellinen keisari, joka hallitsisi yhtä oikeaa valtakuntaa ja kirkkoa. Eusebios näki monarkian ihanteellisena valtiomuotona¹¹⁶. Lisäksi uskottiin, että samoin kuin maanpäällinen keisarikunta muistutti taivaallista valtakuntaa, muistutti keisarikin Jumalaa. Jumalaa pidettiin täydellisen hyvänä, viisauden lähteenä, oikeuden jakajana, totuuden ja hyveiden vaalijana sekä kaiken järjestyksen ja vallan luoja, joten keisarillakin uskottiin olevan nämä jumalalliset hyveet automaattisesti.¹¹⁷

Muiden lähteiden kirjoittajat eivät erityisesti maininneet ajatusta maanpäällisestä valtakunnasta taivaallisen valtakunnan jäljittelijänä, ja keisaritkin esitettiin enemmän inhimillisessä valossa, vaikka suurimmassa osassa tekstejä Jumala oli oikeudenmukaisten ja hyveellisten keisareiden puolella ja suojeli heitä. Kaikissa käyttämässäni lähteissä ilmeni kuitenkin vahvemmin tai heikommin ajatus keisarista Jumalan asettamana hallitsijana, ja että keisari on saanut valtansa Jumalalta.

Eusebioksella oli käsitys, että Jumala on nostanut kaikki keisarit valtaistuimelle, hyvät ja huonot keisarit yhtäläillä. Kelvottomat keisarit Eusebios näki Jumalan rangaistuksena syntiselle kansalle.

¹¹² Eusebios [1955], Kirja 1, IV - VI.

¹¹³ Tähän näkemykseen on todennäköisesti vaikuttanut myös Platonin ideaoppi eli ajatus, että havaittavan maailman ohella on olemassa myös toinen maailma, ideoiden maailma, ja havaittavan maailman ilmiöt jäljittelevät tai heijastelevat täydellisiä ja muuttumattomia ideoita. Magoulias 1982, 7.

¹¹⁴ Eusebios [1890], Luku 1, 6. “our divinely favoured emperor [...] directs, in imitation of God himself, the administration of this world's affairs.”

¹¹⁵ Eusebios [1890], Luku 3, 5. “..frames his earthly government according to the pattern of that Divine original, feeling strength in its conformity to the monarchy of God.”

¹¹⁶ Eusebios [1890], Luku 3, 6.

¹¹⁷ Geanakoplos 1984, 17, 131; Litzen 2009, 43, 101, 402 - 404; Magoulias 1982, 6 - 8.

Prokopioksella ja osalla hänen aikalaisillaan ilmeni samankaltainen käsitys: Prokopios kertoi, että joidenkin kansalaisten mielestä keisari Justinianus I ja tämän vaimo Theodora¹¹⁸ sekä heidän kaudellaan ilmenneet taudit ja luonnonmullistukset olivat Jumalan lähettämä rangaistus, sillä Jumala oli vihastunut Rooman kansaan ja kääntynyt pois sen puolesta. Prokopios kertoi, että kansalla oli myös toinen tulkinta tapahtumille: tapahtumat olivat Paholaisen aikaansaannosta, eikä Jumalan rangaistusta, tai että Justinianus itse oli jonkinlainen demoninen hahmo. Prokopios kertoikin kuulemiaan huhupuheita, joiden mukaan esimerkiksi Justinianuksen pää oli yhtäkkiä hävinnyt ja vähän ajan päästä ilmestynyt takaisin hänen harteilleen.¹¹⁹ Myös Theofanes sanoi keisari Konstantinos V:sta, joka hallitsi ikonoklasmin ajalla 700-luvulla, että tämä tuli keisariksi Jumalan sallimana aikalaiden syntien tähden.¹²⁰

Mikael Pselloksella ja Anna Komnenella tämänkaltaista ajatusta huonoista keisareista Jumalan rangaistuksena ei esiinny yhtä voimakkaasti. Heidänkin mukaansa keisarit olivat kuitenkin Jumalan valtaan asettamia. Psellos selvästi sanoi, että keisari on perinyt valtansa Jumalalta. Psellos myös puhui jumalankaltaisesta keisarista Mikael Doukasin kohdalla.¹²¹ Annan kirjoituksista käy ilmi, että Aleksios oli noussut keisariksi Jumalan tahdosta. Anna esimerkiksi kertoi eräänlaisesta profetiasta, jossa eräs pappia muistuttanut mies oli aikoinaan sanonut Aleksiolle, että tästä on tuleva keisari. Samoin Annan mukaan Jumala aina suojeli Aleksiota ja myönsi tälle voitot sodissa.¹²² Anna ei kuitenkaan puhunut isästään jumalankaltaisena hallitsijana, vaikka hän monista Aleksiosen hyveistä kertoikin.

Keisarin jumalallistaminen jatkui siis aina 300-luvulta 1100-luvulle asti. Tämä oli hyvä keino vahvistaa keisarin valta-asemaa. Eusebioksella näkemys jumalallisesta keisarista oli vahvimmillaan, hänelle keisari oli jumalankaltainen ja Jumalan sijainen. Myöhempien aikojen historiantkirjoittajat eivät tätä teksteissään näin suoraan esittäneet, vaikkakin jonkinlaisena taustaoletuksena se on saattanut olla. Eusebiosen kirjoitukset siis eroavat muusta käyttämästäni lähdekirjallisuudesta jonkin verran. Syynä tähän on se, että Eusebios kirjoitti enemmän panegyriä, eikä milloinkaan ilmaissut pyrkivänsä totuudenmukaiseen esitykseen, kun taas esimerkiksi Psellos ja Anna Komnene selvästi vakuuttivat pyrkivänsä totuudelliseen historianesitykseen, vaikka liioiteltua ainesta heilläkin ilmenee jonkin verran. Lisäksi Eusebios oli hengellinen johtaja, joten on ymmärrettävää,

¹¹⁸ Ks. s. 15.

¹¹⁹ Prokopios [1927], Luku 12, 26.

¹²⁰ Theofanes [1997], 575.

¹²¹ Psellos [1953], 281 - 285.

¹²² Komnene [1928], 60, 198, 227; Psellos [1953], 124.

että hän keskittyi enemmän kuvailemaan keisarin suhdetta Jumalaan, kun taas muut kirjoittajat keskittyivät enemmän kertomaan maallisista asioista: sodista, valtapelistä ja henkilösuhteista. Kaikille kirjoittajille yhteistä kuitenkin oli, että he katsoivat keisareiden olevan Jumalan valitsemia hallitsijoita. Vaikka ajatusta maanpäällisestä keisarikunnasta taivaallisen jäljittelijänä ei Eusebioksen kirjoitusten jälkeen suoraan sanota, useimmissa teksteissä silti ilmenee käsitys, että Jumala oli roomalaisen ja kristityn kansan puolella, ja että he nimenomaan olivat Jumalan kansaa.

3.2 Keisari Jumalan suojeluksessa

Kaikissa käyttämissäni lähteissä ilmenee käsitys, että keisarit olivat Jumalan suojeluksessa, samoin koko valtakunta ja sen kansalaiset. Tämä käsitys oli osa keisarin vallan ja arvostuksen vahvistamista, samoin kuin uskomus Jumalan valitsemasta keisarista.

Eusebios uskoi, että kun keisari ja koko valtakunta olivat kristittyjä, oli Jumala heidän puolellaan. Hänen kirjoituksistaan käy selvästi ilmi uskomus, jonka mukaan Jumala varjelee ja antaa menestystä niille, jotka Häneen turvaavat ja tuhoaa ne, jotka Häntä kiroavat. Eusebios esittikin Kirkkohistoriassa otteen Milanon ediktistä, jossa Konstantinus ja Licinius määräisivät, että kristittyjen tulee antaa harjoittaa vapaasti omaa uskoaan. Syyksi tähän sanottiin, että kun näin tehdään, niin ”jumalallinen suosio meitä kohtaan jonka monissa asioissa jo olemme kokeneet, edistää hankkeitamme ja valtion hyväksi pysyy samana kaikkina aikoina.”¹²³ Näin siis itse keisari Konstantinuskin oli ymmärtänyt, että kristittyjen Jumala on voimallinen.

Vaikka uskottiin, että Jumala valitsi kaikki keisarit, silti vain kristinuskoon tunnustautuvia keisareita pidettiin hyvinä hallitsijoina. Kristillisyys oli keisarilta vaadittu välttämättömyys. Kaikissa lähteissä parjataan esimerkiksi harhaoppeja kannattavia keisareita. Vaikka keisari kannatti oikeaa uskoa, se ei silti välttämättä riittänyt alamaisille: jos keisari teki pahoja ja kristillisten ihanteiden vastaisia tekoja, kansa hyvin todennäköisesti piti häntä huonona hallitsijana. Tämänkaltaisen ajattelun takana on tuo edellä mainittu uskomus Jumalasta kristittyjen menestyksen takaajana, mutta selvästi näkyy myös, että kristityt ihanteet hyväntekeväisyydestä, lähimmäisenrakkaudesta ja toisista huolehtimisesta olivat vahvasti iskostuneet bysanttilaiseen

¹²³ Eusebios [1937], 480.

arvomaailmaan. Lisäksi uskottiin, että jos keisari olisi hyvä kristitty, hän pitäisi kansastaan hyvää huolta.

Keisari Julianus 300-luvun puolivälissä yritti palauttaa keisarikunnan takaisin perinteiseen roomalaiseen pakanauskoon. Theofanes kertoi, että Julianus sai kyllä kannattajia ja pakanat saivat valtaa sekä murhasivat ja ristiinnaulitsivat monia kristittyjä. Myös kirkkoja ja kristillisiä patsaita tuhottiin. Julianuksen aikakausi oli pakanauskoisten vastareaktio Konstantinuksen aloittamalle kristittyjen suosimiselle ja pakanoiden syrjimiselle. Theofaneen mukaan Jumala puuttui kuitenkin asioihin ja tuhosi pakanatemppeleitä, ja useita Julianuksen miehistä kuoli tuskaisesti. Tuohon aikaan jotkut kristityistä ja jopa piispoistakin luopuivat uskostaan, ja Jumala rankaisi näitä luopioita sairauksilla. Ristejä ilmestyi taivaalle ja ihmisten vaatteisiin. Jumala tuhosi Julianuksen, ja hän kuoli ollessaan sotaretkellä oltuaan 2 vuotta keisarina.¹²⁴ Theofaneen mukaan Jumala oli antanut Julianuksen nousta keisariksi kansan syntien tähden, mutta piinaa ei kestänyt loputtomiin, vaan Jumala kääntyi taas kansansa puoleen ja tuhosi jumalattomat.

Käsitys jumalallisesti suojellusta keisarista pohjautui myös roomalaiseen perinteeseen. 200-luvulla monet katastrofit kohtasivat Roomaa: sisällissodat, naapurikansojen hyökkäykset ja rutto. Elpyminen tapahtui keisari Aurelianuksen ajalla (270 - 275), Aurelianus katsoi menestyksensä johtuvan *Sol Invictuksesta* eli Voittamattoman Auringon jumalasta. Uskottiin, että *Sol Invictus* antoi voitot Rooman joukoille, ja tätä jumaluutta pidettiin keisarin vallan lähteenä ja keisarin jumalallisena suojelijana.¹²⁵

Erityisesti käyttämieni lähteiden sotakuvauksissa näkyy käsitys valtakunnasta ja keisarista Jumalan suojeluksessa. Monissa teksteissä painotettiin sitä, että sodittiin pakanauskoisia ja niitä vastaan, jotka olivat vainonneet tai alistaneet kristittyjä. Näin kehiteltiin myös pyhän sodan ideaa: sotien tarkoituksena oli vapauttaa kristityt tyrannien ja vainojen alta ja uskottiin, että Jumala taistelee kristittyjen puolella. Esimerkiksi Kirkkohistoriassa Konstantinus halusi vapauttaa kristityt Maxentiuksen hirmuvallan alta¹²⁶ ja Theofanes kertoi kronikassaan, kuinka keisari Theodosius tahtoi pelastaa Persian vainotut kristityt ja lähti sotaan¹²⁷.

¹²⁴ Theofanes [1997], 75 - 82.

¹²⁵ Magoulias 1982, 4 - 5.

¹²⁶ Eusebios [1937], 439 - 440.

¹²⁷ Theofanes [1997], 134.

Eusebioksen teksteissä Kristus oli Konstantinuksen voittojen takana, ja Konstantinuksen kerrotaan kantaneen sotajoukkojensa edellä standaaria, jossa oli niin sanottu Kristus-monogrammi ☩ , joka muodostui Kristukseen viittaavista kreikkalaisista kirjaimista χ :sta ja ρ :sta. Eusebios kertoi kirjoituksissaan tarinan, jossa Konstantinus ennen taistelua sai unessa näyn, jossa hän näki Kristus-monogrammin taivaalla ja ristissä luki: ”Tässä merkissä voitat.” Tämän jälkeen Konstantinus Eusebioksen mukaan kääntyi lopulta kristinuskoon.¹²⁸

Mikael Psellos puolestaan kertoi, että keisari Konstantinos IX ei sairaana ollessaan halunnut vartijoidensa apua, sillä hän uskoi, että hän piti valtaistuinta hallussaan Jumalan armosta, ja että häntä suojeli yksin Jumala.¹²⁹ Myös Anna Komnenen Aleksiaassa ilmenee hyvin, kuinka Anna uskoi Jumalan olevan isänsä voittojen syynä. Lisäksi Annan mukaan Jumala piti Aleksiuksen turvassa vihollisten salamurhayrityksiltä.¹³⁰

Jotkin Rooman keisareista uskoivat myös, että heillä oli mukana taistelussa Victoria, voiton jumalatar. Tämä feminiininen jumaluus korvattiin helposti Neitsyt Marialla, Jumalan äidillä, joka tuli Bysantissa myöhemmin yhdistetyksi keisarillisiin voittoihin. Eusebioksen teksteissä Kristuksen merkki oli sotajoukkojen edellä mutta vähitellen Neitsyt Marian palvominen yleistyi ja Jumalan äidin kuvat otettiin sotabannereihin. Theofaneen kirjoituksissa Jumalan äidin kuvaa kannettiin sotajoukkojen edellä. Neitsyt Mariasta tuli myös Konstantinopolin kaupungin suojelijatar, kun vuonna 610 keisari Herakleios syrjäytti tyranni-Fokasin valtaistuimelta. Herakleiuksen sotalaivojen mastoissa oli Neitsyt Marian ikoneita.¹³¹

Myös Mikael Psellos kertoi kronikassaan 1000-luvulla hallinneesta keisari Romanos III:sta, joka typerästi ja ylimielisesti lähti sotimaan barbaareja vastaan ja joutui heti alakynteen. Pselloksen mukaan mikään ei olisi pelastanut Rooman armeijaa täydelliseltä tuholta, ellei Jumala olisi puuttunut tapahtumiin ja lieventänyt barbaarien hyökkäystä. Psellos kertoi myös, että ainoa arvoesine, joka jäi jäljelle oli Jumalan äidin ikoni, jota Rooman keisarit tavanomaisesti kantoivat mukanaan sotarekillä koko armeijan suojelijana ja opastajana.¹³²

¹²⁸ Eusebios [1955], Kirja 1, XXVIII, XXIX.

¹²⁹ Psellos [1953], 167 - 168.

¹³⁰ Komnene [1928], 198, 227.

¹³¹ Eusebios [1955], Kirja 1, XXXI; Theofanes [1997], 427; Magoulias 1982, 10 - 11.

¹³² Psellos [1953], 42 - 44.

Uskomus jumalallisesti varjellusta keisarista ja kansasta vahvisti käsitystä keisarin ja oman valtakunnan ylivertauisuudesta muihin kansoihin nähden. Jos voimallinen Jumala oli heidän puolellaan, kenestäkään ei voisi todellisuudessa olla heille vastusta. Yleisesti tällainen käsitys kertoo bysanttilaisten mielenmaisemasta sitä, että he uskoivat Jumalan todella vaikuttavan maailmassa, ja että Jumala ohjasi maailmanhistorian tapahtumia tahtonsa mukaan.

3.3 Valtaannousu ja vallanperimys

Bysantissa ei kehitelty varsinaisesti teoriaa periytyvästä keisariudesta. Keisari nousi tavallisesti valtaan edeltäjänsä, vaikutusvaltaisten henkilöiden tai onnistuneen kapinan avulla. Uskottiin, että keisari tuli hallitsijaksi Jumalan tahdon mukaisesti ja hänen valintansa sinetöi armeijan ja senaatin huutoäänestys, ja 400-luvulta lähtien Konstantinopolin patriarkan suorittama kruunaus.¹³³

Keisarin valtaannousussa näkyy jälleen bysanttilaisen keisariuden roomalaiset juuret. Keisari Augustus (27 - 14 jKr.) oli ensimmäinen roomalainen keisari. Augustuksen valta perustui siihen, että hän oli *Princeps*, ensimmäinen ja ylin Rooman kansalainen. *Princeps* keisareiden epävirallisena tittelinä tarkoitti, että keisari oli kansalaisten johdossa ja edusti kansaa, kansa välitti hänelle vallan. *Princepsin* asema ei ollut periytyväistä. Kansaa edusti myös senaatti, joka pystyi *Princepsin* arvoaseman ainakin teoriassa perumaan. Laillisesti *Princepsin* auktoriteetti perustui useiden valtaoikeuksien yhdistelmään, joita hän hallitsi: Ensinnäkin keisari hallitsi keisarikuntaa, jonka hänelle lahjoitti joko armeija huutoäänestyksellä tai senaatti määräyksellään ja teki hänestä *imperatorin*, armeijan ylimmän komentajan. Kansantribuunin¹³⁴ vallalla, jonka senaatti myönsi ja Rooman kansalaiskokous vahvisti, keisari pystyi kutsumaan koolle ja johtamaan senaattia ja käyttämään veto-oikeutta sen päätöksiin. *Censorina*¹³⁵ hän pystyi muokkaamaan senaatin jäsenistöä mielensä mukaiseksi ja *pontifex maximuksena* eli pontifex-papiston johtajana hän johti myös Rooman valtiollista kulttia eli valtionuskontoa.¹³⁶

¹³³ Hakkarainen 1986, 52.

¹³⁴ Kansantribuuni edusti Rooman valtakunnan kaudella plebeijkeitä eli alempaa yhteiskuntaluokkaa. Kansantribuuni kutsui koolle kansankokouksen ja hänellä oli veto-oikeus senaatin päätöksiin.

¹³⁵ Censorit valvoivat tuomareita ja päättivät valtion varainhoidosta.

¹³⁶ Magoulias 1982, 4.

Samoin kuin Rooman valtakunnassa, Bysantissa keisarin valta lepäsi kansan, senaatin ja armeijan varassa, minkä Pselloskin totesi kronikassaan.¹³⁷ Senaatti oli tärkeä vaikuttaja, sillä senaatti saattoi nimetä hallitsijan, jos poisastuva keisari ei sitä itse tehnyt, jos hän esimerkiksi kuoli äkillisesti eikä jättänyt jälkeläisiä. Armeija oli myös tärkeä keisarillisen vallan lähde. Armeija huusi lukuisat hallitsijat keisareiksi, kuten esimerkiksi Konstantinus Suuren¹³⁸ ja Aleksios Komnenoksen¹³⁹. Yleensä armeijan huutoäänestyksen jälkeen senaatti myös vahvisti päätöksen uudesta keisarista. Lisäksi kansan mielipide oli merkittävä tekijä. Esimerkiksi Mikael Psellos kertoi tapahtumasta, jossa keisari Mikael V joutui astumaan syrjään valtaistuimelta, sillä Konstantinopolin kansalaiset paheksuivat syvästi keisarin tekoja ja ryhtyivät kapinaan.¹⁴⁰ Kuitenkin suurin ero roomalaisen ja bysanttilaisen keisarin vallan välillä oli, että roomalaisessa perinteessä keisarin vallan katsottiin tulevan kansalta, kun taas bysanttilaisen ideologian mukaan keisari sai valtansa ennen muuta Jumalalta.

Rooman keisarikunnassa senaatti tai poisastuva keisari nimitti uuden keisarin sen perusteella, oliko tästä hallitsijaksi. Käytännössä kuitenkin hallitsijuus oli tavallisesti perinnöllistä, sillä ei kukaan keisari, jonka hallinto oli ollut vakaata jättänyt laskuista pois omia poikiaan. Ja jos keisari nimitti perijän, joka ei ollut samaa verta, keisari yleensä adoptoi tämän muodollisessa seremoniassa. Sama käytäntö jatkui Bysantissa.¹⁴¹

Bysanttilaisesta vallanperimyksestä ei ollut muodostettu virallisia lakeja, joten uusi hallitsija saattoi nousta valtaistuimelle eri tavoin: joko keisarin nimittämänä, senaatin nimittämänä, armeijan huutamana tai vallankaappauksella. Tämän vuoksi Bysantissa hallitsijuus oli harvoin vakaata. Usein tapahtui vallananastuksia ja valtaistuimesta kilpailevien osapuolten aiheuttamana saattoi syntyä jopa sisällissotia. Vallankumouksia tapahtui erityisesti, jos keisari antoi teoillaan aiheutta tyytymättömyyteen. Jos vallankaappaus onnistui, uskottiin, että se oli merkki Jumalan suosiosta.¹⁴²

Vaikka Bysantissa valta ei ollut virallisesti periytyvää, yleensä keisarit silti nimittivät omia jälkeläisiään seuraajikseen. Oli siis mahdollista rakentaa dynastioita¹⁴³, ja kansalaisten mielissä

¹³⁷ Psellos [1953], 209.

¹³⁸ Eusebios [1955], Kirja 1, XXII.

¹³⁹ Komnene [1928], 60 - 61.

¹⁴⁰ Psellos [1953], 96 - 109.

¹⁴¹ Barnes 1981, 8 - 9.

¹⁴² Ensslin 1969, 270 - 272.

¹⁴³ Bysantin dynastiat on nimetty yleensä suurien hallitsijoiden mukaan, joko hallitsijan nimen perusteella tai hallitsijan kansalaisuuden mukaan. Esimerkiksi Konstantinus Suuresta alkanut dynastia on nimetty Konstantinuksen dynastiaksi (324 - 378), on myös Justinianuksen dynastia (518 - 610) Justinianus I:n mukaan sekä Komnenoksien dynastia (1081 -

vallan legitiimiys liittyi usein juuri dynastioihin. Tämä ajatus hallitsijasukuihin perustuvasta vallanoikeutuksesta vahvistui erityisesti makedonialaisen dynastian tullessa valtaan 800-luvulla, jolloin yleistyi käsite *porphyrogeniti* eli purppurassa syntyneet. Tämä nimitys tarkoitti hallitsevan keisarin lapsia, jotka syntyivät palatsin purppurakammiossa (*Porphyra*), ja heitä pidettiin yhä enemmän laillisina perijöinä kruunulle. Ensimmäisenä käyttämässäni lähdekirjallisuudessa Theofanes mainitsee keisarillisen palatsin purppurahuoneen, jossa keisari Konstantinos VI oli syntynyt¹⁴⁴. Theofanes ei kuitenkaan käyttänyt vielä nimitystä *porphyrogeniti*, kun taas Pselloksella ja Komnenella käsite oli jo yleisesti käytössä. Usein myös reetorit eli julkiset puhujat kutsuivat vallanperimystä isältä pojalle lailliseksi vallansiirroksi ja monesti rukoilivat puheidensa lopussa, että hallitsijan jälkeläiset perisivät kruunun.¹⁴⁵

3.4 Keisarinnat

Bysantin historiassa esiintyy muutamia poikkeustapauksia, jolloin keisarinna hallitsi yksin valtakuntaa. Ensimmäinen tällainen keisarinna oli Irene, joka hallitsi vuosina 797 - 802. Hän oli keisari Leo IV:n vaimo. Toinen yksin hallinnut keisarinna oli Theodora (1055 - 1056), joka oli Konstantinos VIII:n tytär.¹⁴⁶ Keisarinnojen hallintokaudet jäivät yleensä vain muutamien vuosien mittaisiksi.

Theofanes kertoi keisarinna Irenestä, joka oli keisari Leon vaimo ja keisari Konstantinos VI:n äiti. Leon kuoltua vuonna 780 hänen poikansa Konstantinos, tuolloin 10-vuotias, ja tämän äiti, mitä pyhin Irene hallitsivat yhdessä 10 vuotta. Theofanes esitti Irenen Jumalan lähettämänä helpotuksena, sillä hänen ajallaan Jumalan sanaa saatiin taas julistaa vapaasti. Edeltävinä vuosikymmeninä, ikonoklasmin aikaan ikoneja puolustavia oli vainottu ja tapettu. Irenen ajalla ikoneista alettiin keskustella vapaasti. Irenen pyynnöstä järjestettiin ekumeeninen kirkolliskokous, joka kokoontui Nikeassa vuonna 787. Kosiilissa tuomittiin ikonoklasmi ja ikonien kunnioitus sai taas jatkua. Keisarinna ja keisari allekirjoittivat kosiilin päätökset.¹⁴⁷

1185), jonka Aleksios Komnenos aloitti. Lisäksi on myös esimerkiksi Isaurilainen (eli syyrialainen) dynastia (717 – 820), joka on nimetty Leo III Isaurilaisen mukaan, ja makedonialainen dynastia (867 – 1057).

¹⁴⁴ Theofanes [1997], 648.

¹⁴⁵ Angelov 2007, 123 - 133; Ensslin 1969, 270 - 272.

¹⁴⁶ Haldon 2010, 217 - 218.

¹⁴⁷ Theofanes [1997], 626 - 637.

Theofaneen mukaan kuitenkin vuonna 789 Paholainen lähetti pahoja miehiä, jotka saivat äidin ja pojan kääntymään toisiaan vastaan. He uskottelivat Irenelle, että profetian mukaan hänen tulisi hallita itse, ja hän uskoi kaiken. Irene vangitsi poikansa, mutta päästi tämän vapaaksi, sillä hän pelkäsi armeijaa. Armeija julisti Konstantinoksen keisariksi, mutta Irene juonittelun avulla kaappasi vallan ja sokaisi poikansa. Tällaisesta teosta huolimatta Theofanes kutsui Ireneä hurskaaksi. Myös kansa piti Irenestä, sillä hän oli lopettanut ikonoklasmin ja lisäksi antoi verohelpotuksia. Kuitenkin vuonna 802 patrisiaani Nikeforos kapinoi Ireneä vastaan, Theofaneen mukaan Jumala salli tämän heidän syntiensä tähden. Ihmiset olivat vihoissaan, sillä he pitivät Ireneä marttyyrina, joka oli kärsinyt oikean uskon puolesta. Irene karkotettiin Lesboksen saarelle, missä hän kuoli.¹⁴⁸

Psellos taas kertoi kahdesta keisarinnasta, Zoesta ja Theodorasta, jotka olivat keisari Konstantinos VIII:n tyttäriä. Koska Zoe oli vanhempi, häntä pidettiin keisarin kruununperijä. Zoella oli kolme aviomiestä, jotka kaikki hallitsivat keisareina. Zoe ei kuitenkaan milloinkaan hallinnut yksin. Zoen ensimmäinen aviomies oli Romanos III, joka hallitsi vuosina 1028 - 1034. Zoella oli kuitenkin samanaikaisesti suhde Mikaeliin, ja Romanoksen kuoltua Mikaelista tuli keisari (Mikael IV) ja hän hallitsi vuosina 1034 - 1041. Pselloksen mukaan Zoe uskoi olevansa oikeutettu kruununperillinen jumalallisen luvan kautta. Zoe määräsi, että häntä ja Mikaelia tuli kunnioittaa yksinvaltiaina, jotka kuitenkin hallitsivat valtakuntaa yhdessä. Pian kruunaamisensa jälkeen Mikael kuitenkin tuli epäluuloiseksi Zoa kohtaan ja kielsi tältä normaalit vapautensa ja hallitsi yksin keisarikuntaa.¹⁴⁹

Mikael kuitenkin sairasti ja tiesi kuolevansa, joten hän sukulaistensa kanssa suostutteli Zoa adoptoimaan veljenpoikansa Mikaelin (V) ja hänestä tuli keisari vuonna 1041. Mikael V hallitsi kuitenkin vain yhden vuoden. Mikael pyrki syrjäyttämään Zoen ja karkotti tämän. Tästä kansa kuitenkin raivostui, sillä he tiesivät, että Zoe oli laillinen kruununperijä. Pselloksen mukaan suuttumus oli jopa universaalia ja kaikki olivat valmiita pistämään henkensä alttiiksi keisarinnan puolesta. Väkijoukko nousi kapinaan ja kaivoi keisarin silmät ulos. Kapinan aikana hämmennyksessä kuitenkin keisarinnaksi kruunattiin Zoen sisko Theodora. Nyt oli kaksi keisarinnaa, eikä senaatti osannut päättää heidän välillään. Hetken aikaa siskokset hallitsivat yhdessä. Pselloksen mukaan kummallakaan ei tosin ollut kykyä johtaa valtakuntaa. Hänen mielestään nainen ei sopinut hallitsijaksi, sillä kansa tarvitsi miespuolisen hallitsijan, joka olisi vahva ja kokenut johtaja, ja joka ymmärtäisi valtakunnan tilanteen ja osaisi varautua mahdollisiin

¹⁴⁸ Theofanes [1997], 638 - 658.

¹⁴⁹ Psellos [1953], 57 - 66.

tuleviin hyökkäyksiin. Zoe kuitenkin vielä kaappasi vallan itselleen ja meni uudelleen naimisiin, tällä kertaa Konstantinos IX:n kanssa.¹⁵⁰

Konstantinoksen IX:n kuoltua ylin valta siirtyi Theodoralle. Pselloksen mukaan kaikki olettivat, että hän siirtäisi vallan jollekin ylimystön jäsenelle, mutta hän päättikin hallita itse, sillä keisarikunta oli hänen perintöosansa. Hän omaksui miehen tehtävät, eikä käyttänyt virkamiehiä välikätenä. Hän nimitti virkailijansa, jakoi oikeutta valtaistuimeltaan, harjoitti äänestyoikeuttaan tuomioistuimissa ja antoi määräyksiä. Psellos kertoi kuitenkin kaikkien olleen sitä mieltä, että naisen toimiminen keisarina oli epäsopivaa. Erityisesti Konstantinopolin patriarkka paheksui asiaa äänekkäästi. Hallittuaan vuoden Theodora lopulta valitsi senaatista miehen, joka tuli hoitamaan keisarillista hallintoa.¹⁵¹

Oli siis mahdollista, että bysanttilaisesta prinsessasta tai leskikeisarinnasta saattoi tulla poikkeustapauksessa yksinhallitseva keisarinna. Irene ja Theodora olivat ainoita tällaisia hallitsijoita. Selvää kuitenkin on, että nainen pystyi olemaan kruununperijä, jos keisarilta ei jäänyt miesjälkeläisiä eikä keisari nimittänyt itselleen toista seuraajaa. Mutta niin kuin Zoen tapauksessa, keisarinnan mies oli yleensä pääasiallinen hallitsija ja käytti keisarillista valtaa. Naisten ei uskottu olevan kykeneviä valtakunnan hallitsemiseen, kuten Psellos totesi.

3.5 Kruunajaiset

400-luvulla tuli käytäntöön keisarin uskonnollinen kruunaaminen, tapa vahvisti keisarin arvovaltaa ja legitimoiti sitä. Patriarkan suorittama kruunaaminen vahvisti kristillisen keisariuden ideologiaa. Keisaria pidettiin Jumalan kruunaamana. Konstantinopolin patriarkka yleensä kruunasi keisarit uskonnollisin seremonioin Hagia Sofian kirkossa, joka toimi Konstantinopolin pääkirkkona.¹⁵²

Leo I:n kruunajaiset vuonna 457 on ensimmäinen tunnettu kruunajaistapaus, josta esimerkiksi Theofanes kertoi kronikassaan. Keisari Marcianuksen kuoltua patriarkka Anatolios kruunasi Leon

¹⁵⁰ Psellos [1953], 70, 93 - 118.

¹⁵¹ Psellos [1953], 197 - 199, 204.

¹⁵² Magoulias 1982, 8.

keisariksi.¹⁵³ Tapaus oli ensimmäinen kristillinen kruunaaminen, sillä se oli patriarkan suorittama. Lyhyen maininnan lisäksi itse kruunajaisista ei kerrottu mitään sen tarkemmin, ei edes, missä kruunajaiset tapahtuivat tai mitä niissä tehtiin. Eusebioksen kirjoituksissa ei vielä 300-luvulla kruunajaisia mainita, eikä Prokopios kertonut Anekdotassa Justinianuksen kruunajaisista mitään. Theofaneen kronikka on lähteistäni varhaisin teos, jossa kristilliset kruunajaiset mainitaan, ja Theofanes kertoi useista keisareiden kruunaamisista. Pselloksen ja Komnenen teoksissa kruunajaiset ovat vahvasti esillä, mutta hekään eivät kertoneet kovinkaan tarkasti, mitä kruunajaisissa tapahtui. Ilmeisesti olennaista ei ollut, millä kaavalla tai mitä käytäntöjä noudattaen kruunaaminen suoritettiin. Tärkeää oli vain, että kruunaaminen tapahtui.

Kuitenkin myös vallassa oleva keisari saattoi itse kruunata esimerkiksi poikansa tulevaksi keisariksi tai vaimonsa *Augustaksi*¹⁵⁴ eli keisarinnaksi. Theofanes kertoi tällaisesta käytännöstä jo keisari Leo I:n kohdalla: Leo kruunasi ja julisti keisariksi oman lapsenlapsensa, mutta tämäkin on Theofaneella vain lyhyenä mainintana.¹⁵⁵ Wilhelm Ensslinin mukaan muinaisen käytännön mukaan keisarilla oli oikeus valita seuraajansa elinaikanaan nimittämällä yksi tai useampia kanssahallitsijoita, jotka hän valitsi oman mielensä mukaan. Tällaisissa tilanteissa hallitseva keisari usein toimitti kruunaamisen itse, ja samoin hän teki aina keisarinnan kruunajaisissa. Tapauksissa, joissa keisari antoi patriarkan kruunata, patriarkka toimi keisarin palvelijana ja hänen käskystänsä.¹⁵⁶ Kuitenkin esimerkiksi Anna Komnene kertoo isänsä ja äitinsä kruunajaisista, jotka molemmat suoritti patriarkka.¹⁵⁷ Eli keisari ei, toisin kuin Ensslin väitti, aina kruunannut keisarinnaansa. Todennäköisesti kysymyksellä kuka kruunasi, ei ollut niin suuresti väliä. Kruunasipa keisari tai patriarkka, seremonia nähtiin kuitenkin aina kristillisenä toimituksena, sillä se tapahtui kirkossa ja patriarkka luki perinteiset rukoukset, niin kuin Psellos kertoi keisari Mikael V:n kruunajaisista¹⁵⁸.

Tutkijoiden parissa on ollut erimielisyyksiä siitä, ketä tai mitä patriarkka edusti keisarin kruunajaisissa. Tiihosen ja Ullmanin mukaan patriarkka edusti kirkkoa, samoin kuin Länsi-Euroopan keisareiden kruunajaisissa¹⁵⁹. Myös Deno John Geanakoploksen mukaan keisarin tuli tulla kruunatuksi patriarkan toimesta ollakseen legitiimi valtiias.¹⁶⁰ Ensslinin mukaan kuitenkin patriarkka ei toiminut kirkon edustajana kruunatessaan, vaan hän edusti keisarin valitsijoita eli

¹⁵³ Theofanes [1997], 170.

¹⁵⁴ Ks. lisää luku 6.

¹⁵⁵ Theofanes [1997], 185.

¹⁵⁶ Ensslin 1969, 270.

¹⁵⁷ Komnene [1928], 75 - 76.

¹⁵⁸ Psellos [1953], 87.

¹⁵⁹ Tiihonen 1994, 71.

¹⁶⁰ Geanakoplos 1984, 27.

kansaa, senaattia ja armeijaa, eikä hänen yhteistyönsä ollut välttämätöntä keisarin lailliselle instituutiolle.¹⁶¹ Olen kuitenkin sitä mieltä, että patriarkan toimittama kruunaaminen, tai yleisesti patriarkan yhteistyö kruunajaisissa oli tärkeä osa keisarin vallan legitimointia. Miksi olisi ollut uskonnollinen ja kirkossa tapahtuva seremonia, jos kruunaaja olisi edustanut vain maallisia tahoja? Patriarkka edusti osaltaan kirkkoa, sillä kirkko oli hyvin läheisessä yhteistyössä keisarin kanssa. Lisäksi patriarkan osallistuminen ja kirkollinen toimitus viesti siitä, että keisari oli Jumalan valitsema hallitsija.

Ei tiedetä varmaksi, milloin yleistyi käytäntö, että keisari vannoi kruunajaisissa valan. Tämä käytäntö on perua Anastasius I:n valasta vuonna 490, josta Theofaneskin kronikassaan kertoi. Anastasios vannoi valan astuttuaan valtaan, jossa hän lupasi patriarkan vaatimuksesta, että ei tee muutoksia kirkkoon.¹⁶² Valan vannominen satoi keisaria ainakin moraalisesti, ei välttämättä laillisesti. Tästä kehittyi kuitenkin vala, jossa keisari vakuutti ihmisille olevansa ortodoksi, lupasi säilyttää kirkolliskonsiilien antamat päätökset ja kirkon oikeudet. Lisäksi keisari lupasi olevansa oikeudenmukainen ja lempeä hallitsija, ja mahdollisuuksien mukaan pidättäytyä silpomis- tai kuolemanrangaistukseen tuomitsemisesta.¹⁶³ Tällaisten valojen vannot kertovat, mitä alamaiset keisarilta vaativat: filantropia eli armeliaisuus, hyväntekeväisyys, köyhien ja vähäosaisten avustaminen sekä kirkon oikeuksista huolehtiminen oli tärkeää¹⁶⁴.

4. VALLAN ESITTÄMINEN

Bysanttilaisen keisarin valtaa voidaan tarkastella myös keisarikultin näkökulmasta. Max Weberin mukaan hallitsijakultit ovat järjestelmiä, joihin kuuluu rituaaleja ja myyttejä, joiden on tarkoitus tukea hallintoa. Weberin mukaan hallitsijan karismaattisuus oli tärkeä osa hallinnon vahvistamista. Karisman ei kuitenkaan tarvinnut olla hallitsijan omassa persoonassa, vaan karismaa voitiin luoda muun muassa eulogioiden ja propagandan avulla. Hallitsija- tai henkilökultteihin liittyvät yleensä

¹⁶¹ Ensslin 1969, 269 - 272.

¹⁶² Theofanes [1997], 208 - 209.

¹⁶³ Ensslin 1969, 277 - 278.

¹⁶⁴ Ks. lisää s. 50.

rituaalit, esteettiset tekijät kuten taide, patsaat, kuvat sekä omanlaisensa kieli ja kirjoittamisen tyyli.¹⁶⁵

Bysanttilaisen keisarin auktoriteettia ja mahtavuutta pyrittiin vahvistamaan erilaisin keinoin. Keisarin jumalallistaminen oli yksi keino, mutta myös keisarilliset hoviseremoniat rituaaleineen, keisarin arvonimet ja panegyriset tekstit olivat keinoja esittää keisarin valtaa alamaisille ja myös muille kansoille ja niiden johtajille. Panegyriset kirjoitukset, kuten esimerkiksi Eusebioksen *Laus Constantini*, olivat keisarillista propagandaa ja kertoivat yleensä keisarin loistokkaista teoista, luonteen ja ulkonäön kauneudesta ja ihmisystävällisyydestä. Lisäksi tavanomaisesti painotettiin myös, kuinka keisari huolehti kirkosta ja uskon puhtaudesta ja oli mitä hurskain kristitty.

4.1 Vallan sanastoa

Lähdekirjallisuuden kautta voidaan selvittää, miten valta ymmärrettiin ja millaisissa yhteyksissä valtaan ja hallitsemiseen liittyvää sanastoa käytettiin. Christian Meierin mukaan klassisessa kreikassa monia poliittisia termejä kuten valta, voima, väkivalta ja hallinto käytettiin suurinpiirtein synonyymeinä. Vallan termit eivät vielä tuolloin olleet eriytyneet omiksi käsitteikseen.¹⁶⁶

Eusebios käytti valtasanaa seuraavanlaisissa yhteyksissä: Eusebiokselle tärkeä vallanlähde ja -käyttäjä oli Jumala, hän puhui Jumalan vallasta tai voimasta, jonka hän näki olevan rajatonta. Samoin Eusebios kertoi Jumalan antavan ylimmän vallan edustajalleen eli keisarille. Eusebiokselle Jumalan valta saattoi kuitenkin olla myös pelottavaa samoin kuin maallinen valtakin: maallinen valta saattoi olla tyrannista valtaa, tai maallisella hallitsijalla saattoi olla hallussaan kauhistuttava valta. Eusebios käytti myös termejä kuten Rooman valta tai Rooman keisarillinen valta. Eusebioksen kirjoituksissa valta saattoi siis tarkoittaa voimaa ja kykyä vaikuttaa ja tehdä pelottaviakin asioita. Monissa yhteyksissä valta tarkoitti kuitenkin enemmänkin hallitsemista, joka Tiihosen mukaan tarkoitti vallan käyttämistä valtiossa, hallitsijana olemista ja valtion johtamista¹⁶⁷. Eusebioksella tällaisia hallitsijuuteen liittyviä termejä olivat muun muassa keisarin valta, joka ulottui yli kansojen, sotilaallinen valta sekä provinssien hallinto.

¹⁶⁵ Apor 2010, 37 - 40.

¹⁶⁶ Richer 1995, 9.

¹⁶⁷ Tiihonen 1994, 4 - 6. Ks. s. 9.

Prokopioksen kirjoituksissa valta liittyi usein vallan käyttämiseen ja kykyyn vaikuttaa muihin ihmisiin: valta rankaista, häiritsemisen valta tai kyky häiritä, sekä valta kontrolloida asioita. Tällaisissa yhteyksissä valta voidaan ymmärtää negatiivisenakin asiana: vallan kautta voidaan kontrolloida muita ja aiheuttaa heille harmia. Tällaisen vallansanaston käyttäminen on ymmärrettävää, kun huomioidaan, mihin sävyyn Prokopios kirjoitti Justinianuksen hallitsemisesta. Prokopios puhui myös omaisuuden vallasta. Vaurauskin ymmärrettiin siis vallanlähteenä. Lisäksi Prokopios käytti termejä kuten Rooman valta, sotilaallinen valta, goottien valta ja vihollisen valta, jotka ovat hallitsemiseen liittyvää sanastoa.

Theofaneella valta- ja hallitsemissanaston käyttö oli moninaista. Hän puhui esimerkiksi valtaannoususta ja vallasta syrjäyttämistä, kuten monet muutkin kirjoittajat. Vallasta syrjäyttämiset kertovat, että valta ja erityisesti keisarius olivat asioita, joita monet tavoittelivat, ja että valta-asemasta oli kilpailua. Theofanes puhui myös tietyn henkilön hallinnassa olevasta alueesta, ja kuinka Rooman keisarikuntaa hallittiin tietyn keisarin valtakaudella. Tällaisista käyttöyhteyksistä voidaan päätellä, että hallitseminen liittyi yleensä johonkin tiettyyn rajattuun alueeseen: joko provinssiin, keisarikuntaan tai vaikkapa koko maailmaan, jota Jumalan uskottiin hallitsevan.

Pselloksella valtasano liittyi usein vallan tavoitteluun. Hän käytti termejä kuten vallantahto, vallanhalu, vallan rakastaminen ja valtataistelu. Pselloksen teksteissä vallantavoitteluun liittyvät termit olivat yleisiä, koska Pselloksen kronikka käsitteli enimmäkseen poliittista historiaa, joka oli täynnä vallankumouksia, vallasta syrjäyttämisiä ja juonitteluja. Tässä kuten Theofaneenkin kirjoituksissa näkyy, että valta oli monelle asia ja asema, johon pyrittiin.

Anna Komnene kirjoitti kuten Eusebioskin Jumalan vallasta, jonka uskottiin olevan kaikkivoipaa ja rajatonta. Hän puhui myös vallanhalusta kuten Pselloskin. Hallitsemiseen liittyvää sanastoa Anna käytti puhuessaan eri alueiden, kuten Rooman ja Antiokian hallitsemisesta ja hallinnosta. Kiintoisia Komnenen käyttämiä termejä olivat päätösvalta ja ajatuksen valta. Päätösvalta liittyi keisarin oikeuksiin tehdä valtakuntaa ja sen alamaisia koskevia päätöksiä. Ajatuksen valta voidaan nähdä vallassa olevien henkilöiden tai luokan kykynä vaikuttaa siihen, millaiset aatteet ja ideat ovat yhteisössä hyväksyttäviä.

Lähdekirjallisuudessani valtaan ja hallitsemiseen liittyvää sanastoa käytettiin monenlaisissa yhteyksissä. Yleisiä olivat keisarin, valtakunnan ja Jumalan valtaan liittyvät termit. Valta oli jotain,

mitä tavoiteltiin ja josta kilpailtiin. Valta oli kykyä vaikuttaa muihin ja ylivoimaisuutta muihin nähden. Tämän vuoksi valta saattoi olla pelottavaa väärissä käsissä, jos vallan avulla pyrittiin pahoihin tekoihin. Valta oli myös hallitsemista: eri alueiden, kansojen ja valtakuntien hallitsemista ja johtamista sekä armeijan ja sotilaallisen voiman hallussapitoa. Valta liittyi myös aatteellisen ilmapiirin kontrollointiin, kuten Anna Komnenen tekstistä ilmeni. Vallan sanastoa käytettiin monipuolisesti mutta lähteissäni ei esiinny erityisiä pohdintoja siitä, mitä valta tarkoittaa tai mitä valta laajassa merkityksessään on. Todennäköisesti historiankirjoitus ei ollut sellainen kirjallisuudenlaji, jossa olisi filosofisesti tai teoreettisesti pohdittu vallan muotoja ja vallan terminologiaa. Historiankirjoitus keskittyi enimmäkseen konkreettisiin tapahtumiin, eikä siihen ollut tapana sisällyttää filosofisia pohdintoja.

4.2 Keisarin arvonimet

Keisarista käytetyt arvonimet kertoivat keisarin vallasta ja ylivertaisuudesta. Alun perin bysanttilaisista keisareista käytettiin nimeä *Augustus*, samoin kuin Rooman keisareistakin. Bysantissa keisarin puolisoa kutsuttiin *Augustaksi*. Ainakin Eusebios, Prokopios ja Theofanes käyttivät Augustus-arvonimeä keisareista. Esimerkiksi Eusebios esitti Konstantinus Suuren kirjeistä kopioita, joissa Konstantinus kutsui itseään näillä sanoilla: ”Victor Constantinus, Maximus Augustus”¹⁶⁸. Augustus-nimitys juontaa juurensa Rooman ensimmäisestä keisarista, Octavianuksesta (27 eKr. - 14 jKr.), joka sai senaatilta arvonimen Augustus, joka merkitsi kunnianarvoisaa. Augustuksesta tuli pysyvä keisareiden arvonimi. Se, että Bysantin keisarit käyttivät tätä arvonimeä osoittaa, että he katsoivat tosiaan olevansa Rooman valtakunnan keisareita.

Prokopioksella ja Theofaneella yleisempi nimitys keisarille oli kuitenkin *Basileus*, samoin myöhemmissä lähteissä Basileus on pitkälti korvannut Augustuksen keisarin yleisimpänä kutsumanimenä. Basileus on muinaiskreikkalainen kuningasta tarkoittava sana, jota jo Aleksanteri Suuri käytti itsestään¹⁶⁹. 600-luvulla Basileus-tittelin käyttö yleistyi, kun keisari Herakleios ensimmäisenä otti sen käyttöön.¹⁷⁰ Syynä arvonimen muutokseen Augustuksesta Basileukseen oli todennäköisesti se, että 600-luvulla kreikka korvasi latinan kielen valtakunnan hallintokielenä¹⁷¹,

¹⁶⁸ Eusebios [1955], Kirja 2, XIX.

¹⁶⁹ Evans 1972, 25.

¹⁷⁰ Magoulias 1982, 9.

¹⁷¹ Cameron 2006, 8.

näin myös latinalainen keisarin nimitys Augustus vaihtui kreikkalaiseen. Kuitenkin keisarinnan latinankielinen arvonimi *Augusta* säilyi koko Bysantin historian ajan.¹⁷²

Roomalaisten keisareiden titteli oli virallisesti *Imperator Augustus*, kreikaksi käännettynä sama oli *Autokrator Augustos*. Autokrator, joka merkitsee itsevaltiasta oli myös yksi Bysantin keisareista käytetyistä arvonimistä. Prokopios, Theofanes ja Psellos käyttivät autokrator-termiä. Samoin *despot-* tai *despotes*-nimet viittasivat muun muassa Ensslinin ja Magouliaksen mukaan keisarin itsevaltaiseen ja absoluuttiseen hallintoon kuten autokratorikin.¹⁷³ Haldonin mukaan *despotes* kuitenkin tarkoitti kreikaksi valtiasta ja herraa ja siitä tuli korkein keisarillinen arvonimi vasta myöhäisbysanttisella kaudella. *Despotes* nimeä saatettiin käyttää myös puoli-itsenäisen keisarikuntaan kuuluvan alueen hallitsijasta. Näin ollen *despotes* nimellä ei olisi varsinaisesti absoluuttiseen itsevaltiuteen viittaavaa sävyä.¹⁷⁴ *Despot*-nimitystä lähteissäni ei kuitenkaan ilmene.

Vielä harvemmin käytetty nimitys keisarille oli *Sebastos*, joka oli muinaiskreikkalainen hallitsijan epiteetti ja merkitsi samaa kuin Augustus. 1100-luvulla Aleksios Komnenos käytti *sebastos*-nimikettä luodessaan uusia titteleitä sukulaisilleen, tuli käyttöön esimerkiksi *sebastokrator*-titteli, jonka haltija oli keisaria seuraavana arvojärjestyksessä.¹⁷⁵ *Sebastos*-nimeä ei lähdekirjallisuudessani esiinny, muuten kuin Anna Komnenen kirjoituksissa Aleksioksen luomista uusista arvonimistä. *Basileus* oli kuitenkin yleisin keisarin nimityksistä, hallitsijaa kutsuttiin monesti myös roomalaisten keisariksi, *Basileus Rhomanoi*.¹⁷⁶

4.3 Keisarillisen loistokkuuden esittäminen: palatsi, hoviseremoniat, vaatetus ja kuvat

Keisarikultin olennaisena osana olivat suurelliset hoviseremoniat ja niihin liittyvät rituaalit. Rituaalit voidaan nähdä vakiintuneiden symbolisten tekojen suorittamisena. Rituaalit ovat yhteisöllisiä kokemuksia. Varsinkin uskonnollisten rituaalien tehtävänä on ylläpitää myyttejä ja tukahduttaa epäilykset, joita uskomuksiin voisi kohdistua. Rituaalien tarkoituksena voi olla myös

¹⁷² Ensslin 1969, 269.

¹⁷³ Ensslin 1969, 269; Magoulias 1982, 9.

¹⁷⁴ Haldon 2010, 207.

¹⁷⁵ Angold 1984, 105 - 106.

¹⁷⁶ Ensslin 1969, 269.

nykyisyyden linkittäminen menneisyyteen, identiteetin luominen, poliittisen ajattelun ilmaiseminen, kulttuurisen jatkuvuuden vahvistaminen tai tradition rakentaminen.¹⁷⁷

Bysantin keisarikulttia ajatellen rituaalien tehtävänä oli ylläpitää uskomusta jumalallisesta keisarista ja vahvistaa keisarin valtaa. Yksityiskohtaiset, monimutkaiset ja mahtipontiset hovirituaalit ilmensivät keisarillista loistokkuutta ja toimivat propagandan välineenä. Tällaiseen keisarin vallan ja mahtavuuden esittämiseen kuuluivat palatsin loisto, monimuotoiset seremoniat, suurten pitojen ja kisojen järjestäminen, pukujen kauneus ja hovietiketin hienostuneisuus. Näillä keinoilla pyrittiin luomaan vierailijaan ihmetyksen ja ihailun tunne sekä vahvistamaan ja osoittamaan myös bysanttilaisen sivilisaation ylivoimaisuutta muille kansoille, ja että Bysantin keisari oli ylempänä kaikkia muita hallitsijoita.¹⁷⁸

Keisarin suuri palatsi kattoi valtavan alueen, ja sinne oli keskittynyt keisarillinen hovi. Palatsin alueeseen kuului monumentteja, kylpylöitä, kirkkoja, vastaanottohalleja ja muita rakennuksia, jotka oli koristeltu valtavin mosaiikein, patsain ja arvometallein. Palatsin sisällä oli muun muassa keisarin ja keisarinnan yksityiset tilat, erityiset alueet seremonioita varten sekä vartijoiden parakit. Hovia hoitivat eunukit, jotka myös suojelivat hallitsevan dynastian naisia ja johtivat hoviseremonioita. Hovissa toimi myös hyvin koulutettuja miehiä, jotka hoitivat hallintoa sekä nuoria tyttöjä, jotka palvelivat keisarinnaa. Monet halusivat paikan keisarillisesta hovista, sillä se oli väylä sosiaaliseen nousuun ja vaurauteen.¹⁷⁹

Keisarillisen kultin eräänlaisena pyhäkkönä toimi palatsin kultainen päävastaanottohalli, *Chrysotriklinos*, joka oli rakennettu muistuttamaan kirkkoa, jossa kuitenkin alttarin paikalla oli keisarin valtaistuini. Korotettu valtaistuini oli sijoitettu suoraan Kristuksen kuvan alle, mikä kertoi keisarin pyhydestä ja yhteydestä Jumalaan. Judith Herrinin mukaan palatsissa käytettiin hydrauliiikkaa luomaan loistokkaita efektejä, esimerkiksi keisarin kultainen valtaistuini pystytettiin nostamaan maasta katon tasoon asti. Lisäksi veden avulla toimivat kylpylät ja monet suihkulähteet, joiden reunoilla laululinnut viihdyttivät keisareita. Kuitenkin palatsin alueella olevalle *Hippodromille* eli kisa-areenalle oli keskittynyt lähes kaikki julkinen toiminta, ja siellä keisari

¹⁷⁷ Wils 2007, 257 - 268.

¹⁷⁸ Magoulias 1982, 12 - 13.

¹⁷⁹ Herrin 2007, 160, 170 - 173.

yleensä näyttäytyi kansalaisille. Hippodromilla myös saatettiin kisojen lisäksi toteuttaa tuomioiden täytöntöönpanoja. Anna Komnene kertoi, että siellä muun muassa poltettiin vääräuskoisia.¹⁸⁰

Hovin seremoniat olivat keisarillista liturgiaa, ja muistuttivat osaltaan kirkollisia toimituksia ja rituaaleja. Hovirituaalien seremoniallisuudella pyrittiin vahvistamaan myös keisarin yliluonnollista tavoittamattomuutta. Keisari näyttäytyi kansalle vain harvoin valtiollisissa juhlatilaisuuksissa, mikä entistä enemmän kasvatti keisarin mystistä ja tavoittamatonta imagoa. Hovikulttuuriin kuului, että kun joku sai luvan lähestyä valtaistuinta, hänen tuli heittäytyä keisarin jalkoihin palvonnan merkiksi. Keisaria pidettiin, ainakin keisarillisen kultin esittämän kuvan mukaan, pyhänä henkilönä ja näin ollen keisarin vastustaminen oli rikos pyhyyttä kohtaan, se oli pyhäinhäväistys.¹⁸¹

Keisarilliset juhlat ja seremoniat usein liittyivät kirkkovuoden tapahtumiin, ja keisarin ja keisarinna tuli osallistua moniin erityistilaisuuksiin Hagia Sofian kirkossa. Tärkeitä juhlapäiviä olivat esimerkiksi Konstantinopolin kaupungin perustamisen muistopäivä, kristilliset kirkkovuoden juhlat, pyhimysten muistopäivät, sotilaallisten tapahtumien juhlapäivät, kuten voitto arabeista vuonna 718. Lisäksi oli olemassa tarkat ohjeet ja seremoniakaavat sellaisille suurille tapahtumille, kuten huutoäänestyksen juhlomiselle, kruunajaisille, keisarillisille vihkimisille ja kruununperijän syntymiselle.¹⁸²

Lähteissäni ei tavallisesti kerrota tarkasti eri seremonioista tai rituaaleista, kuten kävi ilmi jo kruunajaisista puhuttaessa. Tämä saattaa johtua siitä, että seremonioiden tarkka selittäminen ei kuulunut bysanttilaisen historiankirjoituksen konventioihin, tai kirjoittajat eivät pitäneet niitä olennaisena osana historiallista esitystään. Seremonioiden kulku ja rituaalit saattoivat olla myös niin tuttuja ja arkipäiväisiä kirjoittajille, että niiden tallentamista muistiin ei nähty tärkeänä tehtävänä.

Bysanttilaiset hoviseremoniat olivat kuitenkin tarkasti määriteltyjä tapahtumia, ja niihin oli omat käsikirjansa. Esimerkiksi 900-luvulla on kirjoitettu kirja, joka on latinalaiselta nimeltään *De ceremoniis* tai *De ceremoniis aulae byzantinae*. Kreikaksi nimi on Περί τῆς Βασιλείου Τάξεως, joka tarkoittaa ”keisarillisesta järjestyksestä”. Tämä kirja on keisari Konstantinus VII:n kirjoittama tai hänen käskystään kirjoitettu teos, joka sisältää yksityiskohtaiset kuvaukset keisarillisen hovin

¹⁸⁰ Komnene [1928], 417 – 418; Cameron 2006, 71 - 72; Herrin 2007, 171; Magoulias 1982, 12 - 13.

¹⁸¹ Ensslin 1969, 269; Geanakoplos 1984, 25.

¹⁸² Herrin 2007, 177.

seremonioista ja niiden kulusta. De cerimoniis esittää oikeaoppiset protokollat, kuinka seremoniat ja rituaalit tulisi toimittaa.¹⁸³

Bysantin hoviseremoniat hierarkioineen olivat itäistä perua, samoin keisarin kaavut, joissa oli helmiä ja jalokiviä olivat saaneet vaikutteita Persiasta. Lähteiden mukaan keisari pukeutui purppuraviittaansa, jonka alla hän piti helmillä kirjailtua kultaista kaapua. Päässään keisarilla oli diadeemi. Konstantinus Suuren aikaan diadeemi oli jalokivillä koristeltu kangasnauha, joka sidottiin pään taakse. Myöhemmin siihen lisättiin riipuksia ja ketjuja roikkumaan ohimoille ja poskille itämaiseen tapaan¹⁸⁴. Myös sebastokrator ja caesar pitivät keisarin tapaan diadeemiä, mutta eivät yhtä koristeellista kuin keisarilla. Lisäksi jalassaan keisari piti purppuranpunaisia, pehmeitä ja koristeltuja kenkiä, buskineita. Purppuraväri toimi keisarillisena tunnuksena, tästä kertoo myös keisariperheen lapsien syntyminen juuri palatsin purppurahuoneessa. Vain keisarilliset perheet saivat käyttää purppuraväriä. Purppura oli kallista väriainetta, jota saatiin pienistä purppurakotiloista. Myös Rooman keisarit käyttivät purppuraviittoja valtansa symbolina.¹⁸⁵

Myös patsaiden, kuvien ja vaikkapa kolikoiden välityksellä voitiin luoda kuvaa mahtavasta keisarista. Maalauksissa ja mosaiikeissa keisareilla oli sädekehä päänsä ympärillä, mikä kuvasti keisarin pyhyyttä. Eusebios kertoi, että Konstantinus Suuri halusi teetättää itsestään kultakolikoita, joissa hänellä oli silmät kohti taivasta kuin rukouksessa, sekä muotokuvia, joissa hänellä samaten oli silmät kohti taivasta ja kädet kohotettuna rukoukseen. Lisäksi Eusebioksen mukaan Konstantinuksen kuoleman jälkeen lyötiin myös kolikoita, joissa toisella puolella oli Konstantinuksen hunnutetut kasvot, joka ilmeisesti kertoi siitä, että hän oli kuollut. Toisella puolella kolikkoa Konstantinus nousi taivaaseen neljän hevosen vetämissä vaunuissa, ja ylhäältä taivaasta laskeutui käsi, aivan kuin valmiina ottamaan siunatun keisarin vastaan taivaan valtakuntaan.¹⁸⁶ Tässä on kenties viittausta Raamatun profeetta Eliaan, joka otettiin taivaaseen tulisien vaunujen vetämänä. Nämä kertovat siitä, että Konstantinus halusi itsensä esitettävän nimenomaan kristittynä hallitsijana.

¹⁸³ Herrin 2007, 175 - 177.

¹⁸⁴ Ks. liite 2.

¹⁸⁵ Komnene [1928], 79 - 80; Psellos [1953], 20; Boucher 1987, 148 - 150; Ensslin 1969, 269; Herrin 2007, 185.

¹⁸⁶ Eusebios [1955], Kirja 4, XV, LXXIII.

4.4 Vertaaminen suurmiehiin

Bysanttilaisessa historiankirjoituksessa keisareita usein verrattiin heitä edeltäneisiin suurmiehiin. Lukemalla kulloisetkin keisarit suurmiesten joukkoon vahvistettiin taas keisarin arvostusta ja kunniaa.

Erityisesti Konstantinus Suuri oli mies, johon keisareita usein verrattiin. Konstantinus Suuri oli ikään kuin keisarillinen prototyyppi, hän toimi esimerkkinä kaikille hänen jälkeensä tulleille bysanttilaisille keisareille. Olihan hän ensimmäinen kristillinen keisari, hän perusti Konstantinopolin, taisteli harhaoppeja vastaan ja niin edelleen. Myös keisari Justinianus I:n aika edusti bysanttilaisen kukoistuksen ja keisarillisen mahtavuuden aikaa. Paul Magdalinon mukaan bysanttilaisessa historiankirjoituksessa ilmenee usein uudistuksen ja jälleenrakentamisen retoriikkaa. Historiankirjoittajat esittivät kyseisen hallinnon ja keisarin aina uutena alkuna keisarillisessa hallinnossa, ja korostivat, että keisari pyrki palauttamaan keisarikunnan sen entiseen loistokkuuteen ja korjaamaan edellisten hallitsijoiden tekemät virheet. Näin myös vallankaappaajat saattoivat legitimoida valtaansa, he tulivat korjaamaan ja pelastamaan valtakunnan alennustilasta ja palauttamaan sen Konstantinuksen tai Justinianuksen aikojen kukoistukseen.¹⁸⁷

Anna Komnene vertasi keisari Aleksiosista juuri Konstantinus Suureen, mutta hänellä vertailukohta liittyi erityisesti uskonnon piiriin. Anna kertoi, kuinka Aleksios taisteli monia harhaoppisia ryhmittymiä kuten manikealaisia, paulikiaaneja ja bogomiileja vastaan. Esimerkiksi manikealaiset olivat tyrannisoineet kristittyjä, joten Aleksios nousi heitä vastaan. Annan mukaan tämä oli todella apostolista työtä häneltä. Anna kutsuikin isäänsä kolmanneksitoista apostoliksi, joka oli yleensä vain Konstantinus Suurelle annettu arvonimi¹⁸⁸. Annan mielestä Aleksios oli Konstantinus Suuren vertainen tai ainakin toisena arvojärjestyksessä Konstantinuksen jälkeen niin apostolina kuin keisarinakin.¹⁸⁹

Psellos kertoi keisari Romanoksesta, joka kadehti moniakin suurmiehiä. Pselloksen mukaan Romanos halusi olla suuri sotapäällikkö ja hallitsija kuten Rooman keisarit Trajanus ja Hadrianus tai jopa Aleksanteri Suuri. Romanos oli myös kateellinen keisari Justinianukselle ja Vanhan testamentin kuningas Salomolle, sillä nämä olivat rakennuttaneet erittäin tunnettuja ja mahtavia

¹⁸⁷ Magdalino 1994, 3 - 7.

¹⁸⁸ Konstantinusta kutsuttiin apostolien vertaiseksi, *Isapostolos*.

¹⁸⁹ Komnene [1928], 384 - 386.

rakennuksia ja Romanos halusi olla heidän vertaisensa.¹⁹⁰ Vanhassa testamentissa kerrotaan, kuinka Salomo rakennutti Jerusalemiin ensimmäisen temppelin. Keisari Justinianus taas rakennutti Hagia Sofian, joka oli Bysantin komein ja suurin kirkko.

Raamatun hahmot olivat historioitsijoille, panegyristeille ja itse keisareillekin suosittuja vertailukohteita ja esimerkkejä. Edellä on mainittu apostolit ja Salomo, lisäksi Anna Komnene kertoi tapahtumasta, jossa Aleksios vertasi itseään myös vanhatestamentilliseen kuninkaaseen, Daavidiin. Aleksios oli joutunut hätätilassa ottamaan haltuun kirkonomaisuutta ja vertasi itseään Daavidiin, joka oli hädässä miehiensä kanssa syönyt papeille tarkoitettua leipää.¹⁹¹

Suosittu samastumiskohde oli myös Mooses. Eusebios kertoi Konstantinuksen taistelusta Maxentiusta vastaan, joka oli Rooman keisari Konstantinuksen ollessa caesarina. Maxentius oli Eusebioksen mukaan kristittyjä sortava tyranni, ja Konstantinus sääli tämän hirmuvallan alla olevia ihmisiä ja halusi vapautta heidät. Konstantinus voitti Maxentiuksen joukot Mulviluksen sillan taistelussa, jossa vihollisjoukot hukkuivat jokeen. Eusebios kertoi, että Konstantinus saavutti voiton Jumalan avulla, samoin kuin Mooses ja heprealaiset, jotka pakenivat faaraon joukkoja Punaisen meren lävitse ja Jumala hukutti faaraon joukot aaltoihin.¹⁹²

Keisaria tietysti verrattiin myös Jumalaan. Vaikka Anna Komnene ei varsinaisesti sanonut isäänsä jumalankaltaiseksi tai Jumalan sijaiseksi, hän kuitenkin vertasi isänsä koettelemuksia Jumalaan. Anna kertoi, että kaikesta hyvydestään huolimatta Aleksios kohtasi paljon epäkiitollisuutta maailmalta. Annan mukaan ”juuri samalla tavoin universaaliala Hyväntekijäämme kerran kohdeltiin. Luojamme, joka antoi sataa mannaa taivaasta erämaassa, antoi ihmisille ruokaa vuorilla, antoi heidän kulkea meren lävitse kuivin jaloin, ja kuitenkin myöhemmin Häntä ei pidetty minkään arvoisena, häntä loukattiin, lyötiin ja lopulta epäpyhät tuomitsivat hänet naulattavaksi ristille”.¹⁹³

Nämä vertauskohteet edustivat ihanteellisia hallitsijoita tai valtakunnan suuruuden aikaa. Keisarit halusivat samaistua ja identifioitua suurmiehiin ja tehdä samanlaisia tekoja kuin he. Samoin

¹⁹⁰ Psellos [1953], 42 - 43, 46.

¹⁹¹ Komnene [1928], 141 - 142.

¹⁹² Eusebios [1937], 439 - 442.

¹⁹³ Komnene [1928], 369. “Just in the same way our universal Benefactor was once treated, our Lord who rained down manna in the wilderness, gave food to men in the mountains and made them pass through the sea with dry feet, and yet later He was set at naught and insulted and beaten and finally condemned to be crucified by the impious.”

historioitsijat vertasivat kulloisiakin keisareita suurmiehiin, ja näin vahvistivat keisarin arvostusta lukijoiden silmissä, mikä taas johti keisarin vallan vahvistumiseen.

5. KEISARI VALTAKUNNAN JA BYSANTTILAISEN KANSAINYHTEISÖN JOHTAJANA

5.1 Yksinvaltiat ja kanssahallitsijat

Bysantin valtarakenteessa keisari oli ehdottomasti ylimpänä. Keisarilla saattoi kuitenkin olla kanssahallitsijoita, toisia keisareita ja caesareita. Ylimmän keisarin rinnalle nimitetyt keisarit olivat usein esimerkiksi keisarin omia poikia, joiden oli määrä tulla ylimmäksi hallitsijaksi isänsä kuoltua. Caesarit taas olivat alikeisareita, joiden tehtävänä oli auttaa valtakunnan hallinnossa. Koska valtakunta oli niin valtavan laaja, olisi yhden henkilön ollut mahdotonta pitää koko keisarikuntaa järjestyksessä. Siksi tarvittiin yhteishallitsijoita, jotka kuitenkin olivat ylintä keisaria alempiarvoisia. Tällainen järjestelmä perustuu osittain Diocletianuksen luomaan tetrarkkiseen hallintomuotoon, jossa hallitsi kaksi keisaria (Augustusta), ja joilla kummallakin oli omat caesarinsa eli nuoremmat alikeisarit. Toinen keisari hallitsi Länsi-Roomaa ja toinen Itä-Roomaa. Konstantinus Suuren noustua valtaan hänestä tuli yksinhallitsija eli tetrarkkia lakkasi olemasta. Eusebioskin sanoi, että Konstantinus Suuren noustua valtaan koko Rooman valtakunnan alueesta tuli yhtenäinen. Hänen mukaansa oli onni, että koko kansalla oli yksi hallitsija, jonka valta ulottui kaikkiin valtakunnan kolkkiin. Kaikki iloitsivat uudesta keisarista ja tunnustivat Jumalan nimeä. Konstantinus yhdisti Rooman sellaiseksi, kuin se oli aikanaan ollut, yhden hallitsijan alaiseksi.¹⁹⁴

Yhden keisarin hallintomuoto ei kuitenkaan kestänyt kauaa. Konstantinus Suuri nimesi kolme poikaansa caesareiksi hallitsemaan keisarikunnan eri osia, ja Konstantinuksen kuoltua kaikki kolme poikaa hallitsivat hetken aikaa yhdessä. Theodosius I, joka hallitsi vuosina 379 - 395 jakoi valtakunnan poikiensa kesken niin, että toinen hallitsi Länsi-Roomaa ja toinen itää. Keisarius lakkasi Länsi-Roomassa barbaarivalloituksen myötä 476. Konstantinopolissa hallitsevaa keisaria pidettiin kuitenkin aina ylimpänä Augustuksena.¹⁹⁵ Esimerkiksi Theofanes kertoessaan ajasta ennen

¹⁹⁴ Eusebios [1955], Kirja 2, XIX; Barnes 1981, 3 - 4, 245 - 252.

¹⁹⁵ Ensslin 1969, 269 - 270.

vuotta 476 ei mainitse lainkaan hallitsijalistoissaan nimeltä Länsi-Roomaa hallinneita keisareita, vaan Konstantinopolissa hoviaan pitävä keisari oli ainoa oikea.

Muinaisen käytännön mukaan keisarilla oli oikeus valita seuraajansa elinaikanaan nimittämällä yhden tai useampia yhdessä hänen kanssaan hallitsevia keisareita, jotka hän valitsi oman mielensä mukaan. Monet keisarit esimerkiksi kruunasivat omia poikiaan keisareiksi ja hallitsivat yhdessä näiden kanssa. Vaikka Bysantissa saattoi olla useampia keisareita yhtä aikaa, vain yksi heistä oli pääasiallinen ja todellinen hallitsija. Vain yhdellä oli ylin keisarillinen valta hallussaan, joka siirtyi automaattisesti hänen seuraajalleen hänen kuoltuaan.¹⁹⁶

Keisarilla oli valta hallita yksin: luoda lakeja, päättää hallinnosta ja sodista. Keisari oli yksinvaltiainen, mutta hän saattoi jakaa valtaansa halutessaan, esimerkiksi juuri kanssahallitsijoille ja caesareille, mutta myös neuvonantajille, muille hovin jäsenille tai sotilasjohtajille. Esimerkiksi Psellos kertoi, että 1000-luvulla hallinnut keisari Konstantinos IX ei ollut juurikaan selvillä monarkian luonteesta. Hän ei ymmärtänyt, että siihen kuului huolehtia alamaisten hyvinvoinnista, ja että keisarin tuli aina valvoa valtakuntansa hallintoa ja taata sen vakaa kehittyminen. Pselloksen mukaan Konstantinos näki vallassa olemisen eräänlaisena joutenolona ja delegoi tehtäviensä muille: julkisten asioiden hallinnoinnin, oikeudenjakamisen etuoikeuden ja sotajoukkojensa johtamisen. Vain murto-osan velvollisuuksistaan hän hoiti itse.¹⁹⁷

Psellos kertoi myös keisari Basileioksesta, joka keisariksi noustuaan halusi pitää kaiken vallan itsellään, eikä halunnut kuunnella muiden neuvoja. Pian hän kuitenkin joutui turvautumaan neuvonantajaan, *parakoimomenukseen*, sillä hänellä ei ollut kokemusta sotilaiden tai valtion johtamisesta. Nopeasti Basileios kuitenkin karkotti neuvonantajansa, sillä Pselloksen mukaan hänen ylpeyttään loukkasi se, että aikuinen keisari joutui jakamaan hallintonsa.¹⁹⁸ Anna Komnene taas kertoi, että hänen isänsä Aleksios antoi oman äitinsä, Anna Dalassenen hallita, kun hän itse oli sotarekillään. Anna Dalassene todella hallitsi valtakuntaa: hän antoi lakeja, teki päätöksiä ja johti keisarikunnan hallintoa. Kaikki päätöksensä hän vahvisti keisarin sinetillä.¹⁹⁹

Bysantin historiassa on nähtävissä monia eri tavoin hallinneita keisareita. Tiettyjen keisareiden omat kyvyt, kuten koulutus ja aikaisempi ammatillinen kokemus (esimerkiksi armeijassa tai

¹⁹⁶ Ensslin 1969, 269 - 270.

¹⁹⁷ Psellos [1953], 131 - 132.

¹⁹⁸ Psellos [1953], 11 - 12, 19.

¹⁹⁹ Komnene [1928], 86.

valtakunnan hallinnossa) sekä heidän omat arvostuksensa ja käsityksensä keisarina olemisesta ovat vaikuttaneet siihen, miten he ovat valtakuntaansa hallinneet. Esimerkiksi sellaiset keisarit, jotka olivat ennen valtaannousuaan olleet sotilastehtävissä, johtivat sotajoukkojaan yleensä myös keisariksi noustessaan. Esimerkiksi Konstantinus Suuri, Herakleios ja Aleksios Komnenos olivat olleet menestyksekkäitä sotajoukkojen komentajia ja vielä keisariksi noustuaan he johtivat armeijoitaan taisteluissa. Keisarit olivat titteliltään armeijan ylimpiä johtajia, imperatoreita, mutta monet keisareista eivät olleet sotilastaustaisia, eivätkä he taistelleet itse valtakunnan sodissa tai välttämättä laatineet edes sotastrategioita, vaan antoivat vallan sotilasjohtajilleen. Tietysti keisarien päätös ja määräys silti tarvittiin sotien aloittamiseen, liittoutumisiin ja rauhansopimuksiin.

Osa keisareista halusi hallita itse eivätkä halunneet kuunnella neuvonantajiaan, kuten edellä mainittu Basileios. Pselloksen kertomassa näkyi, että Basileioksen mielestä keisarin tuli hallita ja päättää kaikesta itse, kun taas esimerkiksi Konstatinos VIII ei halunnut ottaa itselleen juurikaan vastuuta. Keisarit olivat keisarillisen ideologian mukaan itsevaltaisia, mutta käytännössä keisareiden oma kunnianhimo, vallanahneus ja johtamiskyky, tai näiden puute, vaikuttivat siihen, miten kukin keisari valtakuntaansa hallitsi. Kaikilla ei ollut kokemusta tai tarvittavaa tietoutta laajan valtakunnan johtamiseen, minkä vuoksi usein tarvittiin neuvonantajia, yhteishallitsijoita ja muita avustajia.

5.2 Valtakunnan johtaminen ja alamaisista huolehtiminen

Bysanttilaisilla keisareilla oli monenlaisia valtaoikeuksia mutta myös velvollisuuksia valtakuntaansa kohtaan, jotka osittain perustuivat hallitsijuuden roomalaisiin juuriin ja osittain uuteen kristilliseen ideologiaan keisarista, joka hallitsi Jumalan antamalla vallalla. Keisarin velvollisuuksiin liittyi kristillinen ihanne lähimmäisenrakkaudesta ja ajatus hallitsijasta kansansa isänä ja huolenpitäjänä. Samoin kuin taivaallinen Isä piti huolta omasta kristitystä kansastaan, tuli keisarinkin isällisesti toimia kaikessa alamaistensa parhaaksi. Keisarin absoluuttiseen valtaan kuului siis myös vastuu valtakunnasta ja sen alamaisista.

Keisari organisoivat ja valvoivat keisarikunnan hallintoa, hän nimitti virkamiehet ja määräsi heidän asemansa. Hän huolehti myös rahoituslaitoksesta, päätti verotuksesta sekä jakoi ja hallitsi verotuloja. Verotuksesta huolehtiminen oli tärkeää, sillä rahaa tarvittiin armeijan, hovin ja virkamiehistön ylläpitoon. Kuitenkin provinssien hallinta verotusta lukuun ottamatta oli yleensä

melko passiivista. Keskusjohto ei ollut erityisen kiinnostunut eri alueiden kehittämisestä ja jätti usein provinssien asiat paikallisen virkamiehistön hoidettavaksi. Tavallisesti provinssien paikallishallintoa valvoivat sotilasjohtajat.²⁰⁰

1000-luvulla tilanne muuttui, kun keisari Konstantinos IX pyrki vahvistamaan valtaansa ja valtakunnan tasapainoa panostamalla toimivaan hallintoon, jonka ei tarvinnut perustua sotilaalliseen valtaan. Muutokset tapahtuivat vuosien 1043 - 1047 välillä. Hän loi uuden ministeriön ja uudelleenorganisoi korkeakoulutusta, mikä johti tuomareiden ja lakimiesten parempaan koulutukseen. Uuden ministeriön oli tarkoitus koordinoida ja valvoa provinssien hallintoa ja näin estää kapinointia. Sotilaallinen hallinto, joka oli ollut aiemmin ensisijainen lainvalvoja provinssien alueilla, jäi nyt tärkeydessä toiseksi.²⁰¹

Keisari oli myös armeijan ylin johtaja. Hänen ei tarvinnut kuunnella neuvonantajiaan, vaan hän itse päätti sodasta tai rauhasta. Keisari nimitti myös sotilasjohtajat. Armeijan johtaminen tarkoitti suurta valtaa keisarikunnassa. Armeijan avulla saatiin kukistettua valtakunnan sisäiset kapinat ja pystyttiin suojelemaan alamaisia vihollisilta. Se, että keisarilla oli armeija tukenaan saattoi toisinaan estää vallankumousten syntymistä, mutta toisinaan sotilasjohtajien parista saattoi nousta uusi keisari pyrkyri, jolla oli armeija tukenaan kuten Aleksios Komnenoksen tapauksessa. Aleksios oli alun perin korkealla armeijan hierarkiassa, armeija huusi hänet keisariksi ja avusti häntä vallankaappauksessa.²⁰² Sotilaat saattoivat myös nousta kapinaan, jos keisari laiminlöi heidän oikeuksiaan, kuten Psellos kertoi keisari Mikael VI:n tapauksessa. Psellos totesi, että keisarin tuli jakaa suosiotaan tasavertaisesti kansan, senaatin ja armeijan välillä. Mikael kuitenkin syrji armeijaa ja vähensi sen oikeuksia, mikä johti armeijan kapinaan ja keisarin syrjäyttämiseen.²⁰³

Keisarin tuli myös huolehtia valtakunnastaan ja varmistaa, että alamaisilla oli hyvä olla, ja että yhteiskunta ja sen erilaiset rakenteet toimivat hyvin. Käyttämässäni lähteissä keisarin tehtävät ilmenivät monesti negatiivisen kerronnan kautta: keisarin velvollisuuksista mainittiin erityisesti sellaisissa kohdissa, joissa kerrottiin, kuinka keisari laiminlöi niitä.

Esimerkiksi Prokopioksen mukaan Justinianus keksi epäreiluja veroja ja uusia virkoja, joiden avulla hän saattoi riistää alamaisilta ovelasti rahoja. Hän myi korkeita virkoja kelvottomille ja

²⁰⁰ Angelov 2007, 3 - 5; Cameron 2006, 92 - 95; Ensslin 1969, 273 - 274.

²⁰¹ Angold 1984, 38 - 40.

²⁰² Komnene [1928], 66 - 67.

²⁰³ Psellos [1953], 209 - 210.

kunniattomille miehille, ja näin korruptoi virkamiehistön ja valtakunnan johdon. Hän myös kohteli epäreilusti omia virkamiehiään. Myös opettajat ja lääkärit menettivät elantonsa, sillä perinteisesti heidän palkkansa oli maksettu valtion kassasta, mutta Justinianus lakkautti tämän käytännön. Sotilaille ei maksettu palkkaa oikeudenmukaisesti ja heidän ylenemismahdollisuutensa olivat heikot. Justinianus kontrolloi markkinoita ja loi uusia monopoleja. Hän ei korjannut rikkinäisiä akvedukteja, joten kaivoihin ei tullut enää vettä, sen sijaan hän rakennutti mahtavia taloja meren rannalle. Lisäksi hän nosti leivän veroa, joten kaupungin köyhät ajautuivat nälänhätään. Tällaista tapahtui Prokopioksen mukaan ympäri valtakuntaa ja tämän seurauksena Bysanttiin tuli vakava nälänhätä. Lisäksi rutot ja maanjäristykset lisäsivät valtakunnan asukkaiden kurjuutta.²⁰⁴ Prokopios paheksui Justinianuksen hallintoa, sillä keisarin tehtävänä oli huolehtia valtakunnan järjestyksestä ja eri rakenteiden ja instituutioiden toimivuudesta. Keisarin tuli asettaa alamaisensa oman etunsa edelle.

Myös Psellos ilmensi kronikassaan keisarin velvollisuuksia negatiivisen kerronnan kautta. Pselloksen kertoman mukaan keisari Romanos III halusi rakentaa mahtavan kirkon, niin kuin monilla keisareilla oli ollut tapana oman uskonnollisuutensa osoittamiseksi ja kristittyjen hyväksi toimimiseksi. Kuitenkin Pselloksen mukaan keisarilla oli tärkeämpiäkin tehtäviä ja rahanreikiä: keisarin velvollisuutena oli huolehtia palatsistaan, korjata valtakunnan raunioituneita rakennuksia, jotka olivat rappeutuneet sotien tai maanjäristysten seurauksena, täydentää valtion kassaa ja käyttää rahaa armeijan ylläpitoon. Romanos kuitenkin vain halusi tehdä rakennuttamastaan kirkosta suurenmoisemman kuin muut ja samalla laiminlöi muita tehtäviään.²⁰⁵

5.2.1 Lakien säätäminen ja oikeuden jakaminen

Keisarit olivat ylimpiä lainsäätäjiä ja oikeuden jakajia. Bysantin lakisysteemi perustui pitkälti roomalaiseen lakiin. Keisari Theodosius II perusti lakikoulun Konstantinopoliin vuonna 425, ja vuonna 429 hän määräsi lakiekspertit kokoamaan yhden lakikirjan Rooman keisarikunnalle. Tässä *Codex Theodosianuksessa* oli kaikki editoidut ja uudelleenmuotoillut keisarilliset lait, joita oli julkaistu Konstantinus I:n ajasta lähtien. Tämä oli ensimmäinen virallinen lakien kodifikaatio. Codex Theodosianus valmistui vuonna 437, ja se jaettiin kaikille johtaville virkamiehille koko valtakunnassa. Eri lakien väliset ristiriidat ja sekavuudet oli poistettu ja yksinkertaistettu systeemi

²⁰⁴ Prokopios [1927], Luku 18, 21 - 26.

²⁰⁵ Psellos [1953], 47.

oli vakiinnutettu. Tämä teos tuli käyttöön keisarikunnan kummallakin puolella, idässä ja lännessä ja sitä opetettiin lakikouluissa.²⁰⁶

500-luvulla keisari Justinianus I halusi uudelleen muokata lakien kodifiointia ja julkaista kattavan ja systemaattisen kokoelman kaikesta voimassa olevasta lainsäädännöstä ja näin tehdä vanhemmat lakilähteet tarpeettomiksi. Tästä prosessista syntyi *Corpus Iuris Civilis* –lakikokoelma. Vanhoja keisarillisia lakeja karsittiin, järjestettiin ja muokattiin sopivaksi 500-luvun olosuhteisiin, myös lakimiesten kommentaareja järjestettiin ja yhdenmukaistettiin. Lisäksi roomalaisen oikeuden perusteet koottiin yhteen lakia opiskelevia varten. Kuitenkin 1000-luvulle tultaessa roomalaisia lakeja oli mukautettu, muokattu ja korvattu paljolti uudemmilla laeilla, joita keisarit olivat säätäneet lähinnä 700 - 800-luvuilla.²⁰⁷

Prokopioksen kertoman mukaan Justinianus käänsi koko vanhan järjestelmän ja perinteiset tavat pääläelleen. Prokopioksen kertoman mukaan hän lakkautti virastoja, virkoja, lakeja ja käytänteitä ja loi ja perusti uusia niiden tilalle. Prokopios kertoi myös, että vanha lakisysteemi kaatui täysin ja lakimiehistä tuli toimettomia, sillä oikeus oli Justinianuksen valtakunnassa myynnissä. Jos ihmisellä oli tarpeeksi rahaa, saattoi hän saada hyvän viran, pitää maansa tai tilansa tai voittaa lakikiistan, sillä Justinianukselle tärkeintä oli raha ja korkein tarjoaja sai haluamansa. Tosin Prokopioksen mukaan kukaan ei ollut täysin turvassa Justinianuksen ajalla, hän kun saattoi keksiä minkälaisen juonen tahansa saadakseen koko maailman vauraudet itselleen.²⁰⁸

Theofanes ei kertonut kronikassaan Theodosiuksen lakien kodifikaatiosta, mutta Justinianuksesta Theofanes mainitsi lyhyesti, että ”Hurskas keisari palautti kaikki muinaiset lait ja julkaisi ne yhdessä kirjassa [...]”²⁰⁹ Theofanes esitti myös yhden Justinianuksen uusista laeista: keisari kielsi, että tuomari ei saa alueella, joka kuuluu hänen toimivaltansa alaisuuteen, ostaa tilaa, rakentaa, tai periä toiselta ihmiseltä, ellei tämä ei ole sukulainen.²¹⁰ Tästä lyhyestä maininnasta voidaan päätellä, että Justinianuksen lakiuudistukset eivät ehkä olleet kovin suuri muutos Bysantin valtakunnassa.

Prokopioksen kertomasta ainakin saa kuvan, että keisarilla oli valtaa tehdä mitä vain hän halusi. Toisaalta Prokopioksen kuvaus on hyvin liioiteltua. Justinianus kyllä muokkasi lakisysteemiä ja loi

²⁰⁶ Herrin 2007, 70 - 71.

²⁰⁷ Cameron 2006, 92; Herrin 2007, 72.

²⁰⁸ Prokopios [1927], Luku 11 - 12, 14.

²⁰⁹ Theofanes [1997], 270. “The pious emperor restored all the ancient laws and published them in a single book [...]”

²¹⁰ Theofanes [1997], 270.

uusia lakeja, mutta ei lainkaan niin suureessa mittakaavassa kuin Prokopios esitti. Eivätkä Justinianuksen muutokset todennäköisesti tuoneet niin valtavan suuria muutoksia yhteiskuntaan kuin Prokopios antoi ymmärtää. Jos muutokset olisivat olleet yhteiskuntaa mullistavia, varmasti myös Theofanes olisi niistä maininnut. Jos Justinianus olisi ollut sellainen tyranni kuin Prokopiosen Anekdotassa, olisi hänen maineensa myöhemmissä teksteissä taatusti ollut huomattavasti huonompi, mutta esimerkiksi Theofanes kutsui Justinianusta hurskaaksi keisariksi.

Käyttämässäni lähteissä on toisinaan mainittu keisareiden antamia uusia lakeja. Lukuun ottamatta Theofaneen mainintaa Justinianuksen tuomareille asettamia omaisuudenhankintarajoituksia, nämä mainitut lait olivat yleensä jotenkin poikkeuksellisia tai liittyivät kirkon piiriin ja uskontoon. Uskontoon tai kirkon oikeuksiin liittyneistä laeista kerrottiin paljon sen vuoksi, että kirkko ja uskonto olivat hyvin vaikuttavia tekijöitä bysanttilaisessa yhteiskunnassa.

Eusebios esimerkiksi kertoi, että Konstantinus Suuri antoi joitakin melko radikaaleja lakeja, jotka liittyivät seksuaaliseen käyttäytymiseen. Hän poisti rajoittavia lakeja selibaateilta, sillä kristillisen ihanteen mukaan selibaatti ja elämän omistaminen Jumalalle oli kunnioitettavaa. Toisin oli ollut Rooman valtakunnassa: Rooman valtakunnassa naimisiinmeno ja lasten hankkiminen oli kansalaisen velvollisuus valtiolle. Perheellisille tarjottiin etuja ja naimattomille tuli vaikeuksia perimyksen ja omaisuuden saralla. Kristinuskon arvot erosivat perinteisistä roomalaisista ihanteista, neitsyyttä ja selibaattia arvostettiin avioliittoa enemmän. Myös avioerosta ja uudelleen naimisiinmenosta tehtiin Konstantinuksen ajalla hankalampaa. Avioeroon vaadittiin vakavampia syytä kuin ennen ja Konstantinus kielsi aviomiehiltä jalkavaimojen pitämisen. Eusebioksen mukaan raiskaajat poltettiin elävältä, samoin tapettiin hoitajat, jotka kehottivat tyttölapsia karkaamaan miehen mukaan. Tällaiset lait pistivät puhtauden ja siveellisyyden ihanteet etusijalle. Mikä oli ollut normaalia roomalaisten aristokraattien parissa, tuli nyt kriminalisoiduksi. Konstantinus hankki tällaisilla uudistuksilla varmasti paljon vihamiehiä.²¹¹

Useimmat Konstantinuksen uusista laeista, joita Eusebios mainitsi liittyivät kristittyjen aseman parantamiseen tai korostivat Konstantinuksen hurskautta. Konstantinus määräsi avioliitto- ja siveyslakien lisäksi esimerkiksi, että kristitty ei saanut olla juutalaisen orjana. Konstantinus myös lakkautti pakanalliseen perinteeseen liittyneet gladiaattorikisat sekä käski pakanasotilaidensakin rukoilla kristittyjen Jumalaa sunnuntaisin.²¹²

²¹¹ Eusebios [1955], XXVI; Barnes 1981, 50 - 53, 219 – 223; Jones & Sidwell 1997, 217.

²¹² Eusebios [1955], XIX, XXV, XXVII.

Theofanes kertoi epäpyhästä keisari Valentinianuksesta, joka hallitsi Länsi-Roomaa vuosina 364 - 375. Valentinianus antoi Theofaneen mukaan laittoman lain, jonka mukaan mies voisi pitää kahta vaimoa yhtäaikaan.²¹³ Samankaltaisesta laista kertoi myös Prokopios: hänen mukaansa Justinianus muutti lakia, jotta hän voisi mennä naimisiin Theodoran kanssa, joka toimi prostituoituna. Vanhan lain mukaan ylhäinen virkamies ei voinut mennä naimisiin prostituoidun kanssa. Prokopios näki Justinianuksen teon erittäin halveksuttavana, hänen mukaansa Justinianus ei välittänyt lainkaan yleisestä paheksunnasta tai vakiintuneesta perinteestä ja laista.²¹⁴ Nämä keisarit pyrkivät omien etujensa vuoksi muuttamaan perinteisiä avioliittolakeja, mutta teot nähtiin väärinä ja epäpyhinä yhteiskunnassa, jossa Konstantinuksen antamien lakien mukaan kunnioitettiin avioliittoa ja vaalittiin siveysihanteita.

Mutta eivät toki kaikki keisarit antaneet uusia lakeja. Keisarin tehtäviin kuului lakiensäättämisen lisäksi oikeuden jakaminen, sillä keisaria pidettiin valtakunnan ylimpänä tuomarina. Ideaalikeisari kuunteli oikeusjuttuja itse ja jakoi oikeutta reilusti. Keisarit valvoivat korkeimpia tuomioistuimia ja nimittivät tuomareita. Oikeudenjakamisessa oli tärkeää huomioida köyhät ja vähäosaisemmat. Bysanttilaisen näkemyksen mukaan oikeus tarkoitti myös köyhien suojelemista rikkailta, mikä kertoo bysanttilaisen oikeussysteemin kristillisyydestä.²¹⁵

5.2.2 Hyväntekeväisyys

Oleellinen osa hyvän ja kristityn keisarin imagoa ja tehtävää oli hyväntekeväisyyden harjoittaminen ja alamaaisista huolenpito. Kaikissa lähteissä korostettiin filantropian tärkeyttä.

Eusebios kertoi, että Konstantinus teki kaiken uskonsa ja Jumalaa kohtaan tuntemansa rakkauden takia. Hän oli antelias köyhille ja apua tarvitseville, hän antoi jopa pakanoille ruokaa, vaatteita ja rahaa. Varakkaille hän antoi maata ja kunnianimikkeitä. Hän oli Eusebioksen mukaan kuin isä orvoille ja avusti leskiä. Konstantinus myös antoi verohelpotuksia kansalle ja teki verotuksesta tasa-arvoisempaa. Lisäksi hän järjesti hyviä avioliittoja neitsyille, joiden vanhemmat olivat kuolleet.

²¹³ Theofanes [1997], 88.

²¹⁴ Prokopios [1927], Luku 9 - 10.

²¹⁵ Cameron 2006, 92 - 95.

Eusebioksen mukaan jotkut kuitenkin solvasivat keisaria, sillä hän käytti niin paljon aikaa ja rahaa hyväntekeväisyyteen.²¹⁶

Konstantinus myös oikaisi vääryyksiä, joita edelliset tyrannit olivat tehneet ja vapautti väärinkohdellut sorron vallasta. Konstantinus esimerkiksi antoi vapauden takaisin niille, joita oli sorrettu sen vuoksi, että he eivät olleet suostuneet ottamaan osaa roomalaisiin uskonnollisiin käytänteisiin. Kristittyjä oli ajettu vainojen aikana maanpakoon, heitä oli määrätty pakkotyöhön ja jotkut olivat menettäneet sotilasasemansa uskonsa vuoksi.²¹⁷ Lisäksi Konstantinuksen filantropia näkyi sotatilanteissa, joissa hän kohteli vihollisiaan humanisti: hän ei halunnut tappaa vastustajiaan, vaan antoi heidän paeta tai vaihtoehtoisesti vangitsi vihollisensa, mutta kohteli heitä hyvin. Tällä tavoin Eusebioksen mukaan Konstantinus myös sai itselleen lisää liittolaisia, sillä eloonjääneet vastustajat jäivät hänelle kiittolisuudenvelkaan.²¹⁸

Psellos kertoi keisari Mikael IV:n hyväntekeväisyydestä sairaiden parissa. Mikael perusti uuden sairaalan Konstantinopoliin sekä rakennutti prostituoiduille talon, jonne he voisivat vetäytyä, kunhan he vain hylkäsivät ammattinsa ja alkaisivat elää nunnien tapaan. Pselloksen mukaan Mikael teki näin, sillä hän halusi saada armahduksen synneistään ja uskoi tämän kaiken miellyttävän Jumalaa.²¹⁹ Mikaelin hyvien tekojen taustalla ei siis välttämättä ollut pelkästään halu tehdä hyvää, vaan huolehtia omasta pelastuksestaan. Itsekkäistä motiiveista huolimatta kansalaisten olot paranivat.

Anna Komnene kertoi Aleksiosen filantropiasta seuraavaa: Aleksios halusi aina huolehtia vähäosaisista, joten hän perusti Konstantinopolin sisälle oman pienen ”kaupungin”, jossa oli asumuksia köyhille ja vammautuneille, ja jossa kaikki saivat kaiken, mitä tarvitsivat, muun muassa ruokaa ja suojelua. Tässä kaupungissa oli myös oma kirkko ja Aleksios rakennutti kiertolaisnunnille oman luostarin. Siellä oli myös koulu orvoille, joita oli Annan mukaan joka rodusta. Siellä opiskeltiin kielioppia, latinaa, kreikkaa, logiikkaa, historiaa ja runoutta. Anna vertasi tässä kaupungissa asuvien vähäosaisten ruokkimista Jeesuksen suorittamaan ihmeeseen, jossa hän jakoi viisi leipää ja kaksi kalaa viidelle tuhannelle ihmiselle. Anna sanoi kuitenkin, että Jeesuksen teko oli Jumalan ihme, mutta Aleksios suoritti laupeudentyönsä ihmisvoimin, vaikkakin toki Aleksios tässä toimi Jumalan tahdon mukaisesti. Annan mukaan keisari ei pystynyt sanomaan Jeesuksen tavoin

²¹⁶ Eusebios [1890], Luku 11, 6 - 7; [1955], Kirja 1, XLII - XLIII, Kirja 4, II - III, XXXI.

²¹⁷ Eusebios [1955], Kirja 2, XX.

²¹⁸ Eusebios [1955], Kirja 2, XIII.

²¹⁹ Psellos [1953], 73 - 74.

rammalle ”ota vuoteesi ja kävele”, mutta hän antoi palvelijoita kaikille vaivaisille, jotta näiden elämä helpottuisi.²²⁰

Näissä esimerkeissä ilmenee yhteiskunnan vaatimus, että keisarin tuli harjoittaa hyväntekeväisyyttä ja toimia alamaistensa parhaaksi ja pitää heistä huolta. Kristityn hurskautensa lisäksi keisari saattoi toimia näin yleisen mielipiteen aiheuttaman painostuksen vuoksi, ja jotta häntä pidettäisiin hyvänä ja mallikelpoisena hallitsijana. Motiivina saattoi olla myös oman hurskauden kasvattaminen muiden silmissä tai kuoleman jälkeisen pelastuksen saavuttaminen, kuten keisari Mikaelin tapauksessa.

5.3 Bysantin muut valtatekijät

Keisarin valta oli keisarillisen ideologian mukaan rajoittamatonta, mutta käytännössä tilanne oli kuitenkin toinen. Keisari joutui jakamaan valtaansa ja toisinaan taistelemaankin siitä Bysantin muiden valtatekijöiden kanssa, joita olivat muun muassa senaatti, aristokratia ja kirkko. Keisarin ja kirkon suhteeseen paneudutaan tarkemmin seuraavassa luvussa. Bysantti oli vahvasti hierarkkinen yhteiskunta ja tätä hierarkiaa yleisesti pidettiin Jumalan luomana järjestyksenä. Bysantin valtaeliitti oli monimuotoista: joskus valta perustui sukulaisuuteen, joskus virkaan tai arvoasemaan.²²¹

John Haldonin mukaan Bysantin voimavarat koostuivat pääasiassa maa- ja karjataloustuotteista, raaka-aineista, työvoimasta sekä tiedosta ja taidoista. Valta yhteiskunnassa perustui pitkälti näiden voimavarojen hallussapitoon ja kontrollointiin. Siksi keskushallinnolle oli elintärkeää pitää näitä resursseja riittävästi hallussaan. Verotus ja verohallinto olivat tässä erityisen tärkeässä asemassa. Keskushallinto joutui usein kilpailemaan resursseista maataomistavan senaattoriylimystön, aristokratian ja ulkomaalaisten kauppiaidenkin kanssa.²²²

5.3.1 Senaatti

Senaatti oli ollut olemassa Bysantissa aina 300-luvulta lähtien. Kun Konstantinus Suuri siirsi pääkaupungin Konstantinopoliin, myös hallintokoneisto siirtyi sinne. 300-luvun puolivälissä

²²⁰ Komnene [1928], 409 - 412.

²²¹ Haldon 2010, 147 - 148.

²²² Haldon 2010, 189 - 190.

senaattiin kuului noin 300 senaattoria, mutta vuosisadan lopulla lukumäärä oli kasvanut jopa kahteen tuhanteen, sillä keisarit olivat nimittäneet lisää senaattoreita ja sitoneet yhä useammat virat senaattoriarvoon. Kaikilla senaattoreilla oli arvonimi *clarissimus*, joka oli perinnöllinen. Lisäksi oli olemassa muitakin arvonimiä kuten *illustris* ja *spectabilis*, jotka eivät olleet perinnöllisiä. *Illustris* korvattiin 500-luvulla *gloriosus*-tittelillä. *Spectabilis*-titteli oli melko vaatimaton arvoasema. Arvoasemat myönnettiin yleensä keisarillisen viran tai sotilas- ja siviiliviranhaltijoille. Arvonimien haltijat kuuluivat bysanttilaisen hierarkian yläportaille ja kuuluivat ”senaattorisäätyyn” eli eliittiin.²²³

Rooman tasavallan aikana senaatin asema oli ollut vahva ja senaatti päätti esimerkiksi sodasta ja rauhasta, mutta Rooman keisariajalla senaatin vaikutusvalta heikkeni, sillä keisarilla oli viimeinen päätösvoima. Bysantissa senaatti toimi pääasiallisesti neuvoo-antavana elimenä ja sillä oli valtaa esimerkiksi keisarien nimittämisessä, jos poisastuva keisari ei ollut nimennyt seuraajaansa. Mutta esimerkiksi ylin lainsäädäntövalta oli keisarilla.²²⁴

Prokopioksen mukaan senaatin ja keisarin määräykset olivat usein ristiriidassa. Prokopios kertoi, että Justinianuksen ajalla senaatilla ei ollut enää todellista valtaa, sillä keisari oli ryöstänyt siltä varat ja vallan. Senaatti oli olemassa vain näön vuoksi, sillä ei ollut valtaa äänestää tai tehdä juuri mitään muutakaan. Senaatti koottiin muodon vuoksi, vanhan lain mukaisesti, mutta kukaan sen jäsenistä ei saanut puhua sanaakaan. Prokopioksen mukaan Justinianus ja Theodora päättivät itse kaikesta.²²⁵ Voi olla hyvinkin mahdollista, että vahvatahtoisten ja vallanhimoisten keisareiden ajalla senaatilla ei ollut juurikaan sanavaltaa, vaan senaatti kokoontui vain vanhan tavan vuoksi.

600-luvulla senaatin ja valtion johtavan virkamieskunnan koostumus muuttui. Vanha senaattorien virka-arvojen järjestelmä *clarissimus*, *illustris* ja *spectabilis* -nimineen jäi pois käytöstä. 600-luvulla aiempaa tärkeämmäksi tulivat keisarin hovissa ja palveluksessa toimineet henkilöt, joiden arvoasema kasvoi senaattorisäädyn vaikutusvallan kutistuessa. Keisarista ja hänen hovistaan tuli vallan keskiö. Tuolloin keisarikunta kutistui alueellisesti, lisäksi taloudellisen hallinnon keskittäminen ja Konstantinopolin keskeisyys vahvistuivat ja valta keskittyi yhä enemmän keisarin ja muutamien läheisten neuvonantajien käsiin ja hovipalveluksesta tuli merkittävä tekijä, jos halusi nousta hierarkiassa. 600-luvulla ja 700-luvun alussa keisari Fokasin ja Justinianos II:n kaudella

²²³ Haldon 2010, 148 - 149.

²²⁴ Cameron 2006, 81; Robinson 1997, 8 - 13.

²²⁵ Prokopios [1927], Luku 11, 14.

vanhaa senaattorisäätyä jopa vainottiin ja sen omaisuutta takavarikoitiin, mikä romahdutti säädyn taloudellisen aseman lopullisesti. Keskushallinto pyrki saamaan vallan ja taloudelliset resurssit omaan hallintaansa. Senaattia ei enää ollut Rooman myöhäisen keisariajan merkityksessä, senaatti ei enää ajanut maanomistajaluokan etuja, vaan koostui valtion viranhaltijoista. Silti Konstantinopolissa kokoontuvan senaatin vaikutusvalta oli yhä suuri, mutta senaatti ei hallinnut valtiota yhtä voimakkaasti kuin ennen.²²⁶

5.3.2 1000-luku ja aristokratian vahvistuminen

1000-luku oli muutoksen aikaa bysanttilaisessa yhteiskunnassa. Yläluokkaiset perheet vahvistivat valta-asemiaan ja myös Konstantinopolin kansalaisista tuli tärkeä tekijä. Lisäksi kilttaorganisaation vaikutusvalta kasvoi. 1000-luvulla keisarit alkoivat tulla epäluuloisiksi suuria aristokraattisia perheitä kohtaan, jotka olivat saaneet paljon valtaa 1000-luvun alkupuolella keisari Romanos Argyroksen ajalla, ja osa aristokraateista karkotettiin. Psellos kertoi, että Mikael V halusi mieluummin lukuisan kansan tuen kuin vähäisen ylimystön kannatuksen. Tässä prosessissa killat kuitenkin saivat paljon valtaa ja arvostusta, ja keisarit joutuivat toisinaan selittämään tekemisiään ja oikeuttamaan itseään kansalaisille kokouksien edessä, jotka koostuivat pääasiassa kilttojen jäsenistä. Mikael V:n tapaus opetti myös, että oli vaarallista loukata Konstantinopolin väestön arvoja tai hyökätä heille rakkaiden ihmisten kimppuun, kuten keisarinna Zoen tapauksessa, jossa Mikael halusi syrjäyttää Zoen, minkä seurauksena kansa nousi kapinaan keisaria vastaan ja syöksi hänet vallasta.²²⁷

Konstantinos IX:n ajalla (1042 - 1055) aristokraattiset perheet saivat valtaa. Muutamat rikkaat ylimystöperheet taistelivat vallasta ja paikasta yhteisön johtajina. Heillä oli suuria tiloja ja valtavasti rikkautta, heillä oli myös vaikutusvaltaiset kotitaloudet ja laaja klienttiverkosto. Tämä itsessään toi heille poliittista vaikutusvaltaa, mutta heidän valta-asemaansa tuki vielä esimerkiksi arvoasema keisarin hovissa, hallinnossa tai sotilasorganisaatiossa.²²⁸

Mitä luultavimmin syy 1000-luvun muutoksille eli aristokratian, kilttojen ja kansan vaikutusvallan voimistumiselle oli siinä, että 1000-luvun keisareiden hallintokaudet eivät olleet vakaita. Basileios

²²⁶ Haldon 2010, 150 - 152.

²²⁷ Psellos [1953], 93, 96 - 102; Angold 1984, 34 - 35.

²²⁸ Angold 1984, 38 - 40.

II:n valtakausi (976 - 1025) oli ollut menestyksekkäs: hänen ajallaan suuri osa Balkanin alueista oli kääntynyt kristinuskoon, Bysantti oli rikas, hallinto toimi hyvin ja armeija oli saavuttanut monia voittoja. Basileioksen kuoltua tilanne kuitenkin muuttui. Hänen jälkeensä tulleiden keisareiden hallintokaudet olivat lyhyitä, valtakunta köyhtyi ja provinssien sotilashallinnon muutokset antoivat tilaa ylimystökapinoiden nousulle, jossa myös armeija oli monesti mukana. Lisäksi valtakuntaa uhkasivat ympäröivät viholliset: pohjoisessa petsenegit ja idässä turkkilaiset seldzokit. Keisareiden yritykset torjua viholliset eivät onnistuneet ja Bysantissa syttyi sisällissota, mikä puolestaan hajotti ja uuvutti valtakunnan armeijoita. Samaan aikaan kun Konstantinopolin ja keisarin valta-asema heikkeni ja vallankäytön tehokkuus laski, maakunnat ja aristokratia vahvistuivat.²²⁹

5.3.3 Aleksios Komnenoksen aika ja keisarillisen perheen nousu

Aleksios Komnenoksen aikana (1081 - 1118) valta oli yhä aristokraattisten perheiden muodostamien allianssien käsissä. Nämä allianssit oli muodostettu erityisesti tarkoin järjestettyjen avioliittositeiden kautta. 1000-luvulla kunniajärjestelmä oli kuitenkin kärsinyt inflaatiota hovin parissa. Aleksios pyyhkäisi pois perinteisen hovihierarkian ylimmät arvonimet ja muokkasi hallinnollisia titteleitä täysin uudenlaiseen suuntaan. Anna Komnenen mukaan Aleksios halusi keksiä uuden tittelin, sillä caesarin titteli oli jo luvattu eräälle toiselle henkilölle mutta Aleksios halusi nostaa veljensä korkeammalle sijalle. Hän yhdisti arvonimet *Sebastos* ja *Autokrator*, joista tuli titteli *Sebastokrator*, joka tarkoitti toista keisaria, joka oli caesaria ylempänä. Sebastokrator oli siis ylempiarvoinen kuin caesar mutta alempiarvoinen kuin hallitseva keisari. Aleksios loi muitakin titteleitä kuten *protosebastos* ja *protovestiaire*, ja näitä uusia titteleitä hän antoi sukulaisilleen.²³⁰

Sebastos-osaiset tittelit annettiin vain verisukulaisille tai niille, jotka olivat sukua Aleksiokselle avioliiton kautta. Näin keisarin sukulaisista tuli oma luokkansa hovihierarkian huipulla. Keisarin perhe ei ollut ennen nauttinut erityisasemasta hovihierarkiassa. Aleksios pyrki takaamaan hallintonsa tulevaisuudessa sukulaisuuden pohjalta. Uuden järjestelmän myötä aristokraattien valta väheni hallinnossa. Tässä Aleksioksen uudessa järjestyksessä kuitenkin näkyi vanha aristokraattinen oletus, että valta ja etuoikeudet kuuluvat perheelle.²³¹

²²⁹ Haldon 2010, 62 - 66.

²³⁰ Komnene [1928], 78 – 79; Angold 1984, 105 - 106.

²³¹ Angold 1984, 105 - 106.

Aleksioksen sukulaisille myönnettiin suuria tiloja ja he saivat hallintaansa eri osia keisarikunnasta, joista he myös saivat tuotot, jotka olivat aiemmin menneet valtiolle. Kunnianimet eivät siis olleet vain pelkkiä nimekkeitä, vaan niiden mukana tuli suuria etuja. Edut olivat kuitenkin väliaikaisia ja keisari pystyi vetämään ne halutessaan takaisin. Ylimystölle lahjoitettujen maa-alueiden ja niihin kuuluvan verotuksen järjestelmää kutsuttiin *pronoiaiksi*. Järjestelmä muistutti hieman Länsi-Euroopan feodaalijärjestelmää. Pronoia-systeemi merkitsi muutosta Bysantin hallinnossa: valtion julkiset maat olivat ennen olleet suoraan keisarillisen hallinnon alaisuudessa, mutta nyt ne saatettiin antaa yksilöille. 1100-luvulla systeemi kehittyi niin, että sotilas saattoi saada väliaikaisen lahjoituksen valtiolta, josta vastalahjana hän palveli Bysantin armeijassa. Aleksioksen reformi kuitenkin tapahtui kokeillen eikä suurella mittakaavalla.²³²

Aleksiosta syytettiin kuitenkin siitä, että hän asetti perheensä kansan edelle. Aleksiosta kritisoitiin siitä, että hän hallitsi aivan kuin keisarikunta olisi ollut hänen yksityisomaisuuttaan, vaikka perinteisen näkemyksen mukaan keisarin tuli olla kansan edustaja. Aleksios korotti verotusta sotien takia, mikä toi vaikeuksia alamaisille, samanaikaisesti vain Aleksioksen omat sukulaiset porskuttivat. Aleksioksen hyökkäys harhaoppeja vastaan ja sosiaalisen hyvinvoinnin parantaminen olivat keinoja kohentaa hänen mainettaan.²³³ Anna Komnene ei kertonut tarkemmin Aleksioksen reformista. Anna kuitenkin kertoi, että Aleksios hyvistä teoistaan huolimatta joutui kärsimään muiden syytöksistä, mutta ei kerro syytösten syytä.²³⁴

5.4 Bysanttilainen kansainyhteisö

Eusebioksen kertoman mukaan Konstantinus Suuri vei armeijansa Brittein saarille ja Atlantille asti, valloitti Skytian, joka oli kaukana pohjoisessa, sekä ulotti valtaansa jopa Etiopiaan asti. Hän levitti pyhää valoaan kaikkiin maailman ääriin, jopa intialaisille, ja sai kaikki hallitsijat valtansa alle, samoin kuvernöörit ja satraapit ottivat hänet ilolla vastaan. Näiden valloitetujen kansojen johtajat lähettivät lähetystöjä ja lahjoja Konstantinukselle ja halusivat olla tämän ystäviä, ja jopa pystyttivät Konstantinuksen patsaita omiin maihinsa. Eusebioksen mukaan Konstantinus oli ainoa häntä edeltäneistä keisareista, joka tunnustettiin ja jota juhlittiin kaikkialla.²³⁵ Eusebios sanoi, että Rooman imperiumin tavoitteena oli aina ollut tuoda kaikki kansat yhteen, ja nyt tämä oli

²³² Angold 1984, 126.

²³³ Angold 1984, 115, 123.

²³⁴ Komnene [1928], 369.

²³⁵ Eusebios [1955], Kirja 1, VIII.

Konstantinuksen ajalla tapahtunut Jumalan avustamana.²³⁶ Konstantinuksen toimet olivat alkuna bysanttilaisen kansainyhteisön kehittymiselle.

Keisarikunnan varsinaisten rajojen ulkopuolella oli useita valtakuntia ja kansoja, jotka kuuluivat bysanttilaiseen kulttuuripiiriin ja olivat vaihtelevien hierarkkisten suhteiden kautta yhteydessä keisarikuntaan, nämä kansat muodostivat bysanttilaisen kansainyhteisön. Kansainyhteisö ei kuitenkaan ollut pysyvä rakenne, vaan sen sisällä ilmeni sotia ja kapinoita Bysanttia vastaan. Bysantin vaikutuspiiriin kuuluvat kansat ja valtakunnat vaihtelivat suuresti eri vuosisatoina ja niiden lojaalius keisarille oli vaihtelevaa. Paikka Bysantista käsin johdetussa hierarkiassa määrittyi muun muassa sen mukaan, kuinka pitkälti valtakunnat olivat omaksuneet bysanttilaisen kulttuurin ja sivistyksen, kuinka laajat poliittiset ja sotilaalliset valtuudet keisari oli maan hallitsijalle uskonut, sekä kuinka hyödyllisiä palveluksia hallitsija ja hänen kansansa pystyivät suorittamaan Bysantin hyväksi. Kansainyhteisö saavutti suurimman kokonsa 1000-luvun alussa, jolloin Bysantin vaikutus ulottui Suomenlahdelta Peloponnesokseen ja Adrianmereltä Kaukasukselle.²³⁷

Uskonnolliset ja kulttuuriset tekijät olivat kansainyhteisön pääasialliset yhdistäjät. Bysantin hegemonia perustui keisarin universaalien vallan käsitykseen ja siihen, että keisari toimi idän kirkon johdossa. Kansainyhteisön keskiönä oli Konstantinopoli, jonne oli keskittynyt kirkon ja valtakunnan hallinto. Bysanttilaisen oletuksen mukaan, kun pakanakansat ottivat vastaan kristinuskon, ne siirtyivät samalla keisarin vallan alaisiksi, sillä keisari oli kirkon pää.²³⁸

Theofanes kertoi monien bysanttilaisten keisareiden kastaneen muiden kansojen hallitsijoita kristinuskoon. Esimerkiksi vuonna 522 lazien²³⁹ keisari Tzathios, joka kapinoi Persiaa vastaan tuli keisari Justinuksen luo Bysanttiin ja pyysi keisaria tekemään hänestä kristityn, ja että Justinus julistaisi hänet lazien keisariksi. Keisari kastoi hänet ja julisti hänet pojakseen, Tzathios myös otti bysanttilaisen vaimon.²⁴⁰

Theofanes kertoi myös keisari Justinianuksen kastaneen toisten kansojen johtajia. Kastaminen oli merkinä siitä, että he olivat nyt uskollisuudenvalassa Bysantille, he olivat Bysantin liittolaisia. Esimerkiksi Gretes, helurien²⁴¹ hallitsija lupasi kasteensa jälkeen taistella Justinianuksen

²³⁶ Eusebios [1890], Luku 16, 6.

²³⁷ Obolensky 1971, 16, 99, 155, 267, 353 – 354.

²³⁸ Cameron 2006, 10- 12; Obolensky 1971, 15, 155, 353.

²³⁹ Lazit olivat Persian vallan alla oleva kansa.

²⁴⁰ Theofanes [1997], 257.

²⁴¹ Germaaniheimo.

liittolaisena milloin vain. Samoin hunnien kuningas Gordas liittyi keisarin joukkoihin, kun hänestä tuli kristitty ja hänet kastettiin. Hän sai Justinianukselta paljon lahjoja ja hänen tuli vartioida omassa maassaan Rooman alueita.²⁴²

Bysantin ulkopoliittikka oli vahvasti sidoksissa kristilliseen lähetystyöhön ja hallinto tuki lähetystyötä niin poliittisesti kuin taloudellisestikin. Kristinuskon levittämisen avulla pyrittiin luomaan keisarikuntaa ympäröivä klienttivaltakuntien vyöhyke, joka olisi lojaali keisarille yhteisen uskonnon vuoksi. Toisaalta uskonto saattoi myös olla jakava tekijä, sillä pyrkimys puhtaaseen ortodoksiseen uskoon ja oppiin aiheutti kitkaa ja jännitettä harhaoppisten ryhmittymien ja ortodoksian puolustajien välille. Esimerkiksi monet Bysanttia ympäröivistä kansoista kannattivat areiolaisuutta.²⁴³

Evankeliumin lisäksi pyrittiin levittämään myös bysanttilaista sivistystä ja kulttuuria. Bysanttilaiset pitivät omaa sivistystään ja kulttuuriaan yliverlaisena muihin nähden, sillä he katsoivat olevansa hellenistisen sekä roomalaisen kulttuuriperinteen jatkajia. Ideologisen perustan ja moraalisen oikeutuksen Bysantin hegemonialle muodostivat siis käsitykset kulttuurisesta ylemmyydestä ja keisarin universaalista vallasta, sekä pyrkimys levittää ortodoksista kristinuskoa. Ulkopoliitikassa painotettiin sotimisen sijasta diplomatiaa, jonka tavoitteena oli ulottaa Bysantin kulttuurista ja poliittista valtaa mahdollisimman laajalle.²⁴⁴

Bysantin ulkopoliittikka oli opportunistista ja diplomatian lisäksi toisinaan oli käytettävä sotilaallisia toimia, joskus keisarillisen loistokkuuden esittämistä ja joskus lahjoja ja raha-avustuksia. Tällaiset käytänteet olivat olleet yleistä myös roomalaisten suhteessa barbaareihin. Useimmiten käytettiin rahaa apuvälineenä ja klienttihakemistoille myönnettiin imperiaalisen hovin titteleitä. Tämän oli tarkoitus imarrella satelliittimaiden johtajien turhamaisuutta ja sitoa heidät poliittisesti keisarikuntaan. Joskus barbaareille lahjoitettiin maa-alueita hallittavaksi tai myönnettiin bysanttilainen morsian tai sotilasarvoja.²⁴⁵

Prokopios kertoi keisari Justinianuksen tehneen paljon yhteistyötä barbaarikansojen kanssa. Prokopioksen mukaan omilta alamaisiltaan ryöstämänsä rahat Justinianus lahjoitti hunneille ja muille barbaarikansoille. Hän ei antanut sotilaidensa hyökätä barbaarien kimppuun, sillä nämä

²⁴² Theofanes [1997], 266 – 267.

²⁴³ Cameron 2006, 10- 12; Obolensky 1971, 15, 155, 353.

²⁴⁴ Obolensky 1971, 87 - 88, 104, 117 - 118, 353 - 357, 359 - 361.

²⁴⁵ Cameron 2006, 37.

olivat allianssisuhteessa Bysantin kanssa. Tämän seurauksena barbaarit kuitenkin saivat vapaasti ryöstellä Rooman alueita.²⁴⁶ Prokopios kritisoi Justinianusta valtakunnan varojen jakamisesta barbaareille, mutta tämä oli kuitenkin ollut jo kauan käytetty taktiikka. Ammattiarmeijoiden käyttäminen sotarekillä oli kallista, joten usein taloudellisesti kannattavampaa oli lahjoa barbaarit puolelleen kuin taistella heitä vastaan.²⁴⁷

Klienttivaltakunnat saattoivat olla joko Bysantin liittolaisia tai alamaisia. Obolenskyn mukaan klienttikansojen asema bysanttilaisessa kansainyhteisössä voidaan nähdä roomalaisen *foederati*-konseptin valossa ennemmin kuin länsieurooppalaisen vasallijärjestelmän puitteissa. Foederatisysteemissä Rooman valtakunnalla oli liittolaisia, jotka eivät olleet Rooman siirtokuntia, ja joilla ei ollut Rooman kansalaisuutta. Liittoutuminen oli sopimuksenvaraista, ja tavallisesti liittolaiset autoivat sodissa. Keskiaikaisessa vasallisysteemissä taas kahden osapuolen yhteistyö perustui ylempiarvoisen osapuolen tarjoamaan suojeluun ja ylläpitoon ja alamaisen uskollisuuteen ja palveluksiin. Bysanttilainen systeemi oli selvästi enemmän jatkoa roomalaiselle foederati-konseptille. Tämä systeemi mahdollisti Bysantin varjella universalistisia pyrkimyksiään samalla kun barbaarit säilyttivät poliittisen autonomiansa ja saivat uutta arvostusta laillisesta yhteydestään keisarikuntaan.²⁴⁸ Vaikka liittoutuminen olikin yleisempää, oli Bysantilla myös valloitetuja alamaiskansoja vaikutuspiirissään, jotka saattoivat esimerkiksi maksaa veroja Bysantille.

Pelkästään uskollisuudensiteiden ja kastamisen kautta ei rauha kuitenkaan olisi säilynyt Bysantin alueella. Tarvittiin suuria summia barbaarihyökkäysten torjumiseen, mikä johti laajaan tyytymättömyyteen bysanttilaisten parissa. Lahjoitukset myös toisaalta rohkaisivat barbaareja kohottamaan hintojaan ja tekemään uusia hyökkäyksiä saaliin ja maalahjojen toivossa.²⁴⁹ Kun diplomatia ja rahalahjat eivät toimineet, oli lähdettävä sotimaan. Sotaan lähtemistä usein viivyteltiin, sillä sotiminen, joukkojen palkitseminen, järjestäminen ja kokoaminen oli kallista. Bysantin historia onkin jatkuvaa sotien ja kapinoiden kirjoa, ja lisäksi Bysantin ulkopoliittiset suhteet olivat jatkuvaa tasapainottelua diplomatian ja sotilaallisen voimankäytön välillä.

²⁴⁶ Prokopios [1927], Luku 11, 21.

²⁴⁷ Evans, 1972. 92 – 93.

²⁴⁸ Obolensky 1971, 357, 359.

²⁴⁹ Obolensky 1971, 71.

6. KEISARI JA KIRKKO

Bysanttilaisessa teologiassa valtio ja kirkko olivat omistautuneet Kristukselle. Bysanttilaiset eivät tehneet selvää rajaa maallisen ja sakraalin välille, vaan kirkon ja valtion työnjakoa verrattiin ruumiiseen ja sieluun: keisari hoiti maallista, kirkko hengellistä aluetta. Maallisen ja hengellisen vallan katsottiin täydentävän toisiaan. Bysanttilainen kristillisuus on yksi historian erikoisimpia ja huomattavimpia uskonnollisia systeemejä.²⁵⁰

Jarmo Hakkaraisen mukaan bysanttilainen poliittinen ajattelun kiteytyi kolmeen asiaan: yksi Jumala, yksi keisarikunta ja yksi uskonto. Hakkarainen jakaa Bysantin kirkon ja keisarin suhteen historian kolmeen kauteen: ensimmäisellä kaudella (330 - 717) kirkko oli läheisessä yhteydessä keisariin kristillispoliittisen ideologian mukaan. Tuolloin keisarikunta nähtiin Jumalan pyhittämänä poliittisena järjestelmänä, jossa uskonnon ykseys oli välttämätöntä. Valtiovalta pääasiallisesti pyrki vahvistamaan yhden uskonnon periaatetta. Toista kautta (717 - 1204) väritti ikonoklastinen riita²⁵¹, jossa kirkko taisteli puhtaasti opin puolesta keisareiden hajottavia pyrkimyksiä vastaan. Ikonoklasmi alkoi keisareiden aloitteesta ja keisarit tukivat kuvien tuhoamista, kun taas kirkko puolusti ikonien palvontaa. Kolmannella kaudella (1261 - 1453) kulttuurillinen ja uskonnollinen nationalismi olivat lähestulkoon sama asia, ja nationalismi vahvistui taistelussa turkkilaisten ja latinalaisten uhkaa vastaan²⁵², mutta tätä ajanjaksoa tutkimukseni ei käsittele.

6.1 Kirkon asema ja hallinto

Rooman valtakunnassa kristittyjä oli vainottu aika ajoin. Suurin vaino tapahtui 200-luvun lopussa ja 300-luvun alussa keisari Diocletianuksen ajalla. Konstantinus Suuri noustuaan valtaan antoi yhdessä kanssahallitsijansa Liciniuksen kanssa suvaitsevaisuusasetuksen eli Milanon ediktin vuonna 313, jonka myötä kristittyjen vainot lopetettiin ja kristinuskosta tuli laillinen uskonto. Kuitenkin vasta keisari Theodosius I:n ajalla, 390-luvulla, pakanakultti kiellettiin kokonaan ja kristinuskosta tuli ainoaksi sallituksi uskonnoksi.²⁵³

²⁵⁰ Kärkkäinen 1999, 58; Magoulias 1982, 1 - 2.

²⁵¹ Vuosina 726 - 843.

²⁵² Hakkarainen 1986, 40 - 42.

²⁵³ Haldon 2010, 27; Magoulias 1982, 1 - 2.

Eusebios kertoi Vita Constantinissa, kuinka Konstantinus suosi kristittyjä ja asetti heitä korkeisiin virkoihin. Tämän Eusebios tulkitsi Raamatun profetioiden toteutumisenä: ”Korkeimman pyhät saavat vallan ja ottavat haltuunsa kuninkuuden ikuisuuksien ikuisuuteen saakka.²⁵⁴” Konstantinus kielsi korkeissa viroissa olevia toisinuskovia uhraamasta väärille jumalille. Hän määräsi lailla, että valtakuntaan tuli rakentaa lisää kirkkoja ja laajentaa vanhoja. Valtion kassasta annettiin rahaa tähän rakennusurakkaan. Hän rakennutti myös kirkkoja ja muistomerkkejä Palestiinaan ja puhdisti kristinuskon pyhiä paikkoja, kuten Jeesuksen hautaluolan edellisten hallitsijoiden ja epäuskoisten sukupolvien rakennuksista.²⁵⁵

Eusebioksen mukaan Konstantinus kielsi lailla epäjumalanpalvonnan: enää ei saanut pystyttää epäjumalien patsaita tai kuvia ja uhrata niille, tai muutenkaan pitää sellaisia jumalina ja palvoa niitä. Konstantinus pyrki Eusebioksen mukaan kaikin keinoin glorifioimaan Kristusta ja samalla korjaamaan pakanoiden taikauskoiset harhaluulot. Epäjumalien temppeleitä ja kuvia tuhottiin ympäri valtakuntaa hänen käskystään. Konstantinuksen käskyläiset pakottivat pakanapappeja tuomaan salaiset patsaansa päivänvaloon ja osoittivat väärinuskoville heidän häpeänsä ja virheensä. Eusebioksen mukaan ihmiset tajusivatkin omat ja esi-isiensä virheet ja nauroivat sille, mihin olivat ennen uskoneet.²⁵⁶ Eusebioksen kuvausten perusteella Konstantinuksen toimet kuulostavat pakanoiden vainoamiselta. Konstantinuksen uudistusten myötä pakanat ainakin joutuivat ahtaalle ja todennäköisesti joutuivat esittämään olevansa kristittyjä, jotta eivät olisi menettäneet virkojaan.

300-luvulla kristinuskon opillinen ja hallinnollinen perusta oli kehittynyt jo pitkälle. Kristillinen kirkko oli järjestäytynyt viiteen laajaan aluehallintoyksikköön, jotka olivat Konstantinopolin, Jerusalemin, Rooman, Antiokian ja Aleksandrian patriarkaattit eli ylimpien piispojen istuimet. Näiden viiden keskuksen patriarkkojen välillä oli usein kiistaa siitä, kuka olisi kirkollisen hallinnon hierarkian huipulla.²⁵⁷ Anna Komnene kertoi, että keisarit alusta alkaen antoivat ylimmän oikeuden Konstantinopolin patriarkaatile ja Khalkedonin konsiili vuonna 451 nosti Konstantinopolin piispan ylimpään asemaan ja asetti kaikki muut maailman piispanistuimet sen hallintovallan alle.²⁵⁸ Tosin John Haldonin mukaan Konstantinopolin kirkolliskokouksessa vuonna 381 päätettiin, että Konstantinopolin patriarkka oli hierarkiassa Roomasta seuraavana.²⁵⁹ Tapani Kärkkäisen mukaan taas Konstantinopolin patriarkka oli Rooman paavin vertainen patriarkkojen keskinäisessä

²⁵⁴ Danielin kirja 7:18.

²⁵⁵ Eusebios [1955], Kirja 2, XLIV - XLV; Kirja 3, XXV, XXVIII, XLVIII.

²⁵⁶ Eusebios [1955], Kirja 2, XLV; Kirja 3, LIV, LVII.

²⁵⁷ Haldon 2010, 165 - 166.

²⁵⁸ Komnene [1928], 34.

²⁵⁹ Haldon 2010, 219.

hierarkiassa. Idän ja lännen kirkkojen välillä oli aina jonkinlaista kitkaa ja erityisesti Länsi-Rooman irtauduttua keisarin vallasta barbaarivalloituksen myötä idän ja lännen kirkkojen erot alkoivat kasvaa entistä enemmän, ja paavi vahvisti asemaansa lännen kirkon johdossa. Konstantinopolin patriarkka oli Bysantin kirkon johdossa.²⁶⁰

Patriarkoilla oli suurta vaikutusvaltaa bysanttilaisessa yhteiskunnassa, mutta heillä ei ollut maallista valtaa kuten paavilla. Piispainsynodi valitsi patriarkan ja yleensä valinnan hyväksyi keisari. Patriarkkojen vaikutusvallan vuoksi keisarit olivat erittäin kiinnostuneita patriarkkojen nimittämisestä, ja olikin harvinaista että patriarkka nimitettiin ilman keisarin tukea. 500 - 1400 - luvuilla lähes kolmannes patriarkoista kuitenkin joutui eroamaan jouduttuaan eripuraan keisarin kanssa. Toisaalta patriarkat pääsivät hallitsijan läheisinä luottohenkilöinä vaikuttamaan toisinaan keisarin politiikkaan. 600-luvulta lähtien he olivat vastuussa kruunajaisista ja avioliittoon vihkimisistä, keisarillisista ristiäisistä ja hautajaisista. Vaikutusvaltansa kautta patriarkat pystyivät myös vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen kulloisestakin hallitsijasta. Keisareiden ja Konstantinopolin patriarkan välillä oli usein jännitettä, kiistat saattoivat olla opillisia mutta myös henkilökohtaisia.²⁶¹

Theofanes kertoi Mikael I:stä, joka nousi keisariksi vuonna 810. Patriarkka Nikeforos vaati Mikaelia kirjoittamaan ennen kruunajaisia lausunnon, jossa hän lupasi pitää kätensä puhtaina kristittyjen verestä, eikä alistaisi papistoa, munkkeja tai muitakaan kirkon jäseniä.²⁶² Tämä kertoo siitä, että toisinaan Konstantinopolin patriarkalla oli paljonkin valtaa keisariin ja siitä, että keisarit olivat aiemmin kohdelleet kirkkoa huonosti, minkä vuoksi patriarkka yritti tällaisten lausuntojen kautta saada keisarin toimimaan kirkon hyväksi.

Theofanes kertoi myös Konstantinus Suuren pojista, Konstantiuksesta ja Konstansista, jotka 300-luvun puolivälissä hallitsivat keisareina itää ja länttä. Konstantinopolin patriarkan paikasta tuli kuitenkin kiistaa, mikä johti melkein sisällissotaan. Keisari Konstantius yhdessä areiolaisen kanssa halusi areiolaisen piispan, kun taas länttä hallinnut Konstans oli ortodoksien puolella ja uhkasi veljeään sodalla. Theofaneen mukaan 3150 miestä kuoli ortodoksien puolelta ja areiolaiset saivat vallan kirkossa.²⁶³ Tämä taas kertoo siitä, että patriarkalla oli hyvin tärkeä rooli kirkossa ja

²⁶⁰ Kärkkäinen 1999, 58 - 59.

²⁶¹ Haldon 2010, 173 - 174; Kärkkäinen 1999, 58.

²⁶² Theofanes [1997], 675.

²⁶³ Theofanes [1997], 71 - 74.

yhteiskunnassa. Keisarit olivat valmiita jopa sotimaan sen vuoksi, että saisivat itseään ja uskonnollisia aatteitaan kannattavan hengellisen johtajan.

Konstantinopolissa toimi 300-luvulta eteenpäin myös pysyvä hiippakunnan synodi eli piispainkokous, johon kuului patriarkka ja Konstantinopolin ympäristön hiippakuntien piispat sekä joitakin vierailevia piispoja. Synodi valvoi kirkolliskuria sekä käsitteli opinkappaleita ja liturgiaa koskevia kysymyksiä. Toinen ja tärkeämpi kirkon oppiin vaikuttava tekijä oli kirkolliskokoukset. Kirkolliskokouksia järjestettiin useita Bysantin historian aikana, mutta seitsemän niistä katsottiin olevan pyhiä ja ekumeenisia eli koko kirkkoa koskevia konsiileja²⁶⁴. Ekumeenisten kirkolliskokouksien päätösten nähtiin koskevan kaikkia kristittyjä. Kirkolliskonsiileissa käsiteltiin yleensä oppiin liittyviä kysymyksiä.²⁶⁵

Kirkolla oli myös oma lainsäädäntö ja kirkollisoikeus, jotka vaikuttivat maallisen lainsäädännön rinnalla. Bysanttilaiset kirkollislait perustuivat suurilta osin kirkolliskokousten päätöksiin 500-luvulta lähtien. Konstantinopolin patriarkalla oli myös tuomiovalta kirkon piirissä, Konstantinopolin patriarkaalinen tuomioistuin johti ja valvoi kirkollisoikeutta 500-luvulta eteenpäin. Kirkollislait ja kirkollisoikeus olivat olemassa rinnakkain julkisen lain kanssa ja vaikuttivat toinen toisiinsa, toisinaan niiden välillä nousi jännitteitäkin²⁶⁶

Myös luostareilla oli huomattava hengellinen ja taloudellinen merkitys Bysantin valtakunnassa. Kirkko ja keisarit pyrkivät valvomaan luostarilaitosta lainsäädännön ja kirkolliskokousten päätösten avulla 400-luvulta lähtien, mutta luostarit olivat kirkosta erillinen yksikkönsä ja olivat niin monimuotoisia, että niiden valvominen oli hankalaa. Luostarit olivat velvollisia maksamaan piispoille veroa, ja piispoilla oli valtaa luostarin johtajien valinnassa, mutta luostarit pyrkivät usein riippumattomiksi kirkon paikallishallinnosta, mikä aiheutti kitkaa luostareiden ja kirkon välillä. Kirkon tavoin luostarit saivat ottaa vastaan lahjoituksia ja omistaa maata, mikä johti siihen, että joistakin luostareista tuli merkittäviä taloudellisia vaikuttajia alueellaan. Maallikot usein tukivat luostareita sielunsa pelastamisen toivossa, ja Bysantissa yleinen tapa tavallisille maallikoille ja ylimystöllekin oli vetäytyä luostariin vanhuuden päiviä viettämään.²⁶⁷

²⁶⁴ Ks. liite 1.

²⁶⁵ Haldon 2010, 172 - 173; McGrath 1996, 33.

²⁶⁶ Cameron 2006, 92 - 94; Haldon 2010, 172 - 173.

²⁶⁷ Cameron 2006, 91 - 92; Haldon 2010, 179 - 181.

6.2 Teokratia ja kesaropapismi

Teokratia on termi, jota Bysantista on usein käytetty. Teokratialla tarkoitetaan yleisesti katsomusta, jonka mukaan jumalalla on ylin hallintovalta ja hallitsija käyttää valtaa hänen edustajanaan. Tarkemmin teokratialla voidaan tarkoittaa hallitusmuotoa, jossa uskonnollisella instituutiolla ja sen johtajalla on ylin päätäntävalta, kuten esimerkiksi paavin johtamassa Vatikaanivaltiossa. Toinen termi, joka Bysanttiin on liitetty on kesaropapismi, joka tarkoittaa, että valtion päämies on myös kirkon päämies. Monet tutkijat ovat väittäneet, että Bysantissa keisarilla oli ylin valta ja viimeinen sana kirkon asioissa.²⁶⁸

Teokratia ja kesaropapismi Bysanttiin liitettyinä termeinä ovat kuitenkin harhaanjohtavia ja osittain virheellisiä. Paul Magdalinon mukaan Bysantti oli teokratia siinä mielessä, että Kristus tunnustettiin valtakunnan ylimmäksi hallitsijaksi, ja että kirkko ja valtio olivat yhteen kietoutuneet.²⁶⁹ Näin ollen siis teokratian yleisempi merkitys pätee Bysanttiin: Uskottiin, että Jumala oli antanut keisareille vallan hallita Hänen edustajanaan. Teokratia suppeammassa merkityksessä ei kuitenkaan Bysanttiin sovi: kirkolla ei ollut ylintä päätäntävaltaa, vaikka keisari olikin ideologian mukaan kirkon johtaja. Keisarin ja kirkon suhde oli kuitenkin käytännössä paljon monimutkaisempi. Näin myös kesaropapismiväite on virheellinen, sillä vaikka keisari oli kirkon päämies, hänen valtansa kirkon asioihin oli melko rajallinen eikä keisarilla ei ollut ylintä päätäntävaltaa kirkossa.

Kesaropapismi on Länsi-Euroopassa syntynyt anakronistinen väite, joka perustuu lännen ja idän eroavaisuuksiin kirkon ja valtion suhteen. Lännessä kirkko ja valtio olivat yleensä erillään toisistaan (Vatikaanivaltiota lukuun ottamatta), kun taas idässä kirkko ja valtio olivat suurilta osin yhdistyneet.²⁷⁰ Vaikka bysanttilainen keisari oli kirkon johtaja, hän ei esimerkiksi voinut puuttua liikaa kirkon sisäisiin asioihin tai rikkoa liian avoimesti yleisiä moraalilakeja vastaan, muuten kansan ja kirkon pahennus olisivat todennäköisesti johtaneet kapinaan keisaria vastaan.

Keisari ei voinut kontrolloida kirkkoa, mutta toisaalta kirkkokaan ei aina saanut tahtoaan lävitse ja keisarin ja patriarkkojen välillä oli usein erimielisyyksiä. Bysantin historiassa on nähtävissä kirkon ja keisarin välistä yhteistyötä mutta myös kädenvääntöä. Jotkin keisarit yrittivät kontrolloida kirkkoa suostuttelemalla, uhkailulla ja joskus jopa vainoilla. Kirkko oli kuitenkin niin vahva

²⁶⁸ Cameron 2006, 70, 96 - 97.

²⁶⁹ *ibid.*

²⁷⁰ Cameron 2006, 70.

yksikkö ja sen kannattajamäärät olivat niin suuria, että keisari ei voinut käskää ja kohdella kirkkoa täysin oman mielensä mukaan. Harvat keisarit pystyivät välttämään yhteenottoja kirkon tai sen osien kanssa. Tosin idän kirkko ei ollut mikään yksimielinen entiteetti, vaan sen sisällä oli paljon erimielisyyksiä.²⁷¹

Eräs suurimmista yhteenotoista keisarin ja kirkon välillä oli ikonoklastinen riita. Ikonoklasmi eli kuvainraasto alkoi siitä, kun keisari Leo III:n aikana valtakunnassa alkoi ilmetä vastustusta ikoneiden palvomista kohtaan. Kuvainraastajien näkemys oli, että Raamattu kielsi jumalankuvien tekemisen ja ikonit rikkoivat tätä käskyä vastaan. Ikoneita puolustavat taas olivat sitä mieltä, että ikoneita eli kuvia itsessään ei palvottu, vaan kuvien kautta kunnioitettiin ja rukoiltiin Jumalaa ja pyhimyksiä.²⁷²

Theofanes kertoi, että vuonna 724 epäpyhä keisari Leo alkoi tehdä julistuksia pyhien ja kunnioitettavien ikonien poistamisesta. Ikonoklasmi alkoi siis keisarin aloitteesta ja oli ylhäältä päin johdettua toimintaa. Monet papit ja piispat sekä kansalaiset vastustivat keisarin toimia. Theofaneen mukaan keisarillisen kaupungin asukkaat olivat ahdistuneita uusien oppien takia ja pohtivat hyökkäystä keisaria kohtaan. Kansa tappoi joitakin keisarin miehistä, ja kapinallisia rankaistiin silpomisella, ruoskalla, karkotuksilla ja sakoilla, erityisesti niitä, jotka olivat korkeasyntyisiä. Leo myös syytti Konstantinopolin patriarkkaa ja kaikkia häntä edeltäneitä piispoja, keisareita ja kristittyjä väärästä jumalanpalvonnasta. Patriarkka muistutti Leoa sitoumuksista, jotka hän oli tehnyt ennen keisariksi tuloaan. Hän oli vannonut Jumalan kautta, että hän ei heikentäisi tai sabotoisi kirkkoa suhteessa sen apostolisiin ja Jumalalta saatuihin riitteihin. Paavi ja idän piispat arvostelivat häntä ankarasti ja julistivat Leon pannaan. Konstantinos V jatkoi ikonoklasmia ja suhtautui siihen kiihkeämmin kuin Leo.²⁷³ Theofanes itse puolusti ikoneita, joten hänen kuvauksensa Leon toimista ja ikonoklasmista saattaa hyvinkin olla liioitellun julmaa. John Haldonin mukaan monet kertomukset ikonoklasmista on kirjoitettu kiistan jälkeen ja kuvia puolustavien tahojen toimesta, joten kuvauksia ei voida pitää täysin luotettavina.²⁷⁴

Ikonoklastinen riita päättyi, kun keisarinna Irene ja hänen poikansa Konstantinos kutsuivat kirkon johtajien toiveesta koolle kirkolliskonsiilin Nikeaan vuonna 787, jonka myötä kuvainraasto lopetettiin ainakin hetkeksi, lopullisesti ikonoklasmin katsotaan päättyneen vuonna 842.

²⁷¹ Cameron 2006, 98 - 100.

²⁷² Haldon 2010, 50 - 52, 175.

²⁷³ Theofanes [1997], 555 - 564.

²⁷⁴ Haldon 2010, 51 - 52.

Ikonoklasmin epäonnistuminen tarkoitti kirkon ja luostarien voittoa. Vaikka keisarit pystyivät manipuloimaan käytäntöjä ja vaikuttamaan korkea-arvoisiin kirkonmiehiin, he eivät pystyneet silti sanelemaan väestön uskonnollisuutta. Erityisesti keisarit, jotka olivat kiinnostuneita teologiasta pyrkivät toisinaan vaikuttamaan henkilökohtaisesti opin muotoiluun.²⁷⁵

6.3 Keisarin oikeudet ja rajoitukset

Yleisesti keisarin roolia kirkon piirissä on pidetty jokseenkin epämääräisenä.²⁷⁶ Tämä onkin johtanut siihen, että tutkijoiden parissa on ollut erimielisyyksiä keisarin asemasta kirkossa, mikä puolestaan on johtanut kesaropapismi- ja teokratiaväitöksiin.

Keisarin valta kirkossa perustui tietysti käsitykseen keisarista Jumalan viransijaisena, mutta muitakin puolia liittyi keisarin valtaan. Rooman valtakunnassa pakanakeisari oli ollut *Pontifex maximus*, valtakunnan johtava uskonnollinen henkilö. Konstantinus Suuri ja keisarit hänen jälkeensä jatkoivat samaa perinnettä, he olivat valtionuskonnon päämiehiä, mutta uskonto vain vaihtui. Myös Konstantinus Suuren tekojen, eli kristittyjen vainojen lakkauttamisen sekä kirkon ja kristittyjen aseman parantamisen vuoksi kirkko oli suuressa kiitollisuudenvelassa keisarille. Konstantinuksen esimerkkiä seuraten monet keisarit pyrkivät turvaamaan kirkon aseman ja kristittyjen hyvinvoinnin, minkä vuoksi kirkko kunnioitti keisareita ja tunnusti keisarit kirkon johtajaksi.²⁷⁷

Keisarit saattoivat nimittää ja toisinaan syrjäyttää patriarkkoja, he myös saattoivat muuttaa kirkollisen lainsäädännön rajoja, esimerkiksi hyvän järjestyksen ja kurin edistämiseksi papiston ja munkkien kohdalla. Lisäksi keisarit pystyivät myös antamaan joitakin lakeja koskien kirkkoinstituutioita.²⁷⁸ Eusebios esitti Kirkkohistoriassa keisarillisen kirjelmän, jossa Konstantinus vapautti seurakuntien johtajat julkisista palveluksista. Seurakuntien johtajien tuli keskittyä täysin vain kirkon asioihin, eikä sekaantua maallisen hallinnon toimiin, jottei ”mikään hairahdus tai jumalaton erehdys vieroita heitä jumaluudelle tulevasta palvonnasta... [ja] jos he omistavat jumaluudelle suurta huolta, näkyy tämä olevan omiansa suuresti hyödyttämään valtiota.”²⁷⁹

²⁷⁵ Cameron 2006, 101 - 104; Ensslin 1969, 274 - 275.

²⁷⁶ Cameron 2006, 98.

²⁷⁷ Magoulias 1982, 13 - 15.

²⁷⁸ Magoulias 1982, 15 - 16.

²⁷⁹ Eusebios [1937], 486.

Konstantinus näki siis, että kirkonmiesten oli tärkeää pysyä vain jumalanpalvelusten ja muiden kirkollisten toimitusten parissa, jotta he eivät maallisten asioiden häiritseminä eksyisi oikeasta uskosta. Konstantinus myös puuttui jossain tapauksissa piispojen nimityksiin tai siirtoihin, esimerkiksi hän käski, että Eusebiosta ei tulisi siirtää pois virastaan. Hän myös lähetti piispoille ja yleisesti kirkkoille kirjeitä, joissa hän kehotti piispoja ja seurakuntia toimimaan kirkon hyväksi.²⁸⁰

Prokopios kertoi, että Justinianus myös nimitti piispoja, esimerkiksi Alexandrian piispan. Prokopioksen mukaan Justinianus myös lähetti tälle piispalle useita määräyksiä, joiden mukaan tämän tulisi toimia. Justinianus jopa käski piispaa tappamaan erään diakonin. Prokopioksen kertomasta voidaan päätellä, että keisari pystyi vahvastikin kontrolloimaan papiston ja piispojen toimia, tosin kerronnan luotettavuutta yksityiskohtien osalta voidaan epäillä.²⁸¹

Keisarit nauttivat jossain määrin puolipiispallisesta statuksesta kirkon piirissä. Tästä huolimatta keisarit pysyivät silti maallikkoina, keisari ei ollut pappi. Tosin keisareita kyllä kunnioitettiin titteleillä pappi ja ylipappi. Eusebioksen mukaan Konstantinus kutsui itseään jopa piispaksi. Konstantinus oli puheessaan sanonut, että piispojen toimivalta oli kirkon sisällä, mutta hän oli piispa, jonka Jumala oli laittanut huolehtimaan kirkon ulkoisista asioista, mitä tämä sitten käytännössä tarkoittikaan.²⁸² Selvästi Konstantinus koki itsensä kirkon puolustajaksi ja hänelle oli tärkeää huolehtia kirkon asioista.

Keisareilla oli tiettyjä liturgisia etuoikeuksia, joihin yleensä vain papit olivat oikeutettuja: keisarit saattoivat halutessaan saarnata kirkossa, he saivat mennä sisälle papistolle varattuihin pyhäkköihin ja saivat jakaa itselleen ehtoollista papiston tapaan. Keisarit saattoivat myös kастaa ihmisiä, kuten edellä jo mainittiin keisareiden kastaneen vieraiden kansojen johtajia. Keisari myös erityistapauksissa saattoi suitsuttaa ikonit ja seurakunnan sekä siunata seurakunnan erityisellä candelabralla, mikä oli perinteisesti piispojen etuoikeus. Harry Magouliaksen mukaan keisaria ei ollut vihitty pappeuteen, joten hän ei voinut toimittaa sakramenteja²⁸³, sillä se oli vain piispojen ja pappien tehtävä. Tosin jos keisari kerta jakoi ehtoollista ja kастoi muiden kansojen johtajia, niin

²⁸⁰ Eusebios [1955], Kirja 3, XXIV, LXII.

²⁸¹ Prokopios [1927], Luku 27.

²⁸² Eusebios [1955], Kirja 4, XXIV.

²⁸³ Sakramenteiksi katsottiin yleisesti kaste ja ehtoollinen, mutta myös konfirmaatio/ mirhalla voitelu, rippi, avioliittoon vihkiminen, papiksi vihkiminen ja sairaan voitelu. McGrath 1996. 536 - 545.

keisari pystyi siis toimittamaan tietyissä tapauksissa myös sakramenteja. Keisari ei ollut aivan tavallinen maallikko mutta hän ei ollut myöskään pappi.²⁸⁴

Theofanes mainitsi mielenkiintoisen yksityiskohdan keisarin ja piispan suhteesta. Hän kertoi, että keisari Theodosiuksen aikana, vuonna 391 tuli piispa Ambrosiuksen vaikuttamana käytäntöön tapa, jonka mukaan keisari ei saanut enää astua alttaripiirin sisäpuolelle, niin kuin ennen oli ollut tapana. Nyt keisarin tuli seistä alttarin ulkopuolella muun seurakunnan kanssa, alttarin sisäpuoli oli tarkoitettu vain papistolle. Tämä oli Theofaneen mielestä mainio tapa.²⁸⁵ Tämä tapaus kertoo, että piispat pystyivät jossain määrin rajoittamaan keisarin oikeuksia kirkossa. Piispa Ambrosius halusi lukea keisarin muiden maallikoiden eikä papiston joukkoon.

Keisarilla oli liturgisia oikeuksia, mutta todennäköisesti keisarin vapaus käyttää näitä oikeuksia liittyi vahvasti siihen, millaiset välit keisarilla ja kirkon johtohahmoilla oli, ja kuinka hurskaana kristittynä keisari nähtiin. Jos keisari oli vastustanut tai toiminut vastoin kirkon oppia tai moraalialla, hänen oli todennäköisesti vaikeampaa ottaa osaa kirkon toimituksiin.

Kesaropapismiväitteen mukaan keisarilla olisi ollut ylin valta päättää myös kirkon opinkappaleista. Bysantissa opin nähtiin kuitenkin perustuvan pyhään traditioon, johon kuuluivat pyhät kirjoitukset, suurten kirkkoisien kirjoitukset sekä seitsemän ensimmäisen ekumeenisen konsiilin muotoilemat uskonkappaleet. Oppia ei siis määritellyt keisari vaan ekumeenisiin kirkolliskonsiileihin kokoontuneet piispat, joiden uskottiin olevan Pyhän Hengen erehtymättömän opastuksen ja inspiraation vallassa.²⁸⁶

Keisarit yleensä kutsuivat konsiilit koolle Konstantinus Suuren esimerkin mukaisesti, ja keisari tai hänen edustajansa valvoi kokouksen käytäntöjä ja pani toimeen konsiilin päätökset. Kirkolliskokousta pidettiin eräänlaisena kirkollisena senaattina, ja niissä olikin nähtävissä samanlaisia käytänteitä kuin Rooman senaatin kokouksissa: keisarit eivät äänestäneet senaattorien kanssa, eivätkä keisarit äänestäneet kirkolliskokouksissa. Näin ollen keisari ei myöskään voinut puuttua konsiilien päätöksiin, vaan päätöstenteko oli piispojen etuoikeus. Keisarit kuitenkin allekirjoittivat konsiilien päätökset ja julistivat niiden laillisen sitovuuden jokaisen kristityn kohdalla. Keisari pystyi kyllä toisinaan vaikuttamaan piispoihin ja painostamaan heitä, mutta

²⁸⁴ Magoulias 1982, 9 - 10.

²⁸⁵ Theofanes [1997], 111.

²⁸⁶ Magoulias 1982, 15 - 16.

keisarin tahdon pystyi papiston ja maallikkojen yleinen mielipide kumoamaan. Keisari ei siis itse voinut muotoilla kirkon oppia.²⁸⁷

6.4 Kristittyjen ja ortodoksisen uskon puolustaja

Konstantinus Suuren käytös kirkkoa kohtaan oli mallina monille Bysantin keisareille. Konstantinus arvosti kirkkoa, hän kutsui koolle ensimmäisen kirkolliskokouksen Nikeaan vuonna 325, hän kirjoitti virallisia kirjeitä konsiilin päätöksistä ja antoi rangaistuksia, jos päätöksiä ei toteltu. Kirkkohistorian kymmenennessä kirjassa Eusebios kertoi, että Konstantinus oli tietoinen ja kiitollinen Jumalan hänelle suostusta hyvästä ja sen vuoksi hän osoitti kiitollisuutensa ja hurskautensa tekemällä hyviä tekoja ja säätämällä lakeja kristittyjen hyväksi. Milanon ediktin lisäksi Eusebios kuvaili Konstantinuksen muita hyviä tekoja kristittyjä kohtaan: hän muun muassa lähetti piispoille rahalahjoja ja kunnianosoituksia, rakennutti uusia kirkkoja, uudistusten myötä alettiin myös järjestää piispojen kokouksia, vihittiin rukoushuoneita ja kirkollinen elämä alkoi kukoistaa. Eusebios näki, että tämä kaikki oli tapahtunut niin kuin profeetat olivat ennustaneet: Jumala on poistanut sodat ja Jumalaa vihaavat on hävitetty. Uudistusten myötä oli tapahtunut ”Kristuksen ruumiin jäsenten yhtyminen täydelliseen sopusointuun²⁸⁸”.

Prokopios kertoi myös Justinianuksen suosineen papistoa, hän antoi kirkolle myös paljon rahaa, jota hän oli ryöstellyt tai vilpillisesti huijannut muilta. Tämä oli Prokopioksen mielestä kuitenkin vain väkivallan naamioimista hurskaudeksi, jotta ihmiset olisivat olleet hänen puolellaan.²⁸⁹ Lisäksi Justinianus hankaloitti juutalaisten elämää kieltämällä heidän pääsiäisenviettonsa sekä verottamalla heitä raskaasti lampaan syömisestä. Keisarin tehtävistä kirkon johtajana selvästi tulee esille, että keisarin oletettiin puolustavan oikeaa uskoa ja kristittyjen asemaa, tosin Prokopios kertoi Justinianuksen tehneen näin vain oman etunsa tähden, ja jos hän pystyi siitä jotenkin hyötymään.²⁹⁰

Keisarin yhdeksi tehtäväksi nähtiin kristinuskon ilosanoman levittäminen ja vääräuskoisten kääntäminen oikeaan uskoon. Tässäkin näkyi Konstantinuksen esimerkillinen toiminta: Eusebios kertoi, kuinka Konstantinus Suuri evankelioi kansaa ja halusi levittää kristinuskoa alamaistensa ja vieraiden kansojenkin pariin. Eusebioksen mukaan Konstantinus toimi Kristuksen tulkkina tässä

²⁸⁷ *ibid.*

²⁸⁸ Eusebios [1937], 456.

²⁸⁹ Prokopios [1927], Luku 13.

²⁹⁰ Prokopios [1927], Luku 11, 13, 28.

maailmassa ja julisti koko ihmiskunnalle Jumalan tuntemusta. Konstantinus toimi lähetyksäkäskyn pohjalta ja pyrki tekemään kaikista kansoista Jumalan opetuslapsia.²⁹¹

Myös Anna Komnene kertoi samanlaista tarinaa Aleksiokesta: hän opetti mielellään pyhiä kirjoituksia, jotka hän tunsu hyvin. Annan mukaan Aleksios oli todellinen lähetyssaarnaaja, hän halusi muun muassa käännötyä kaikki Persian, Egyptin ja Libyan muslimit oikeaan uskoon ja tehdä heidät osallisiksi kristikuntaansa. Annan mukaan Aleksios käännöty jopa noin kymmenen tuhatta väärooppista ortodoksiseen kristinuskoon. Anna myönsi kuitenkin, että käännötystyön taustalla oli huoli pakanakansojen pelastumisesta, mutta lisäksi myös halu laajentaa omaa imperiumiaan ja vaikutusvaltaansa.²⁹²

Keisareiden tärkeänä tehtävänä nähtiin myös kirkon oikeooppisen uskon puolustaminen. Jo Konstantinus Suuri uskoi olevansa vastuussa rauhan pitämisestä kirkon sisällä, ja että vääristymät opissa voisivat johtaa Jumalan vihastumiseen ja valtakunnan tuhoon. Bysanttilaisen käsityksen mukaan kristillinen keisari oli vastuussa kirkon hyvinvoinnista. Kuitenkin yhteisössä, jossa on yksi tarkoin määritelty oppi esiintyy helposti ja usein väärauskoisuutta ja virallisesta opista poikkeavia uskonnollisia aatteita ja näkemyksiä.²⁹³

Kaikissa käyttämässäni lähteissä ilmenee runsaasti kerrontaa harhaopeista. Varsinkin Bysantin varhaiskauden historia oli täynnä harhaoppisuuskiistoja. Keisareille tehokkain keino kieltää väärat opit oli kutsua koolle kirkolliskokous, jossa harhaopit tuomittiin. Väärooppisia ryhmittymiä myös toisinaan vainottiin, karkotettiin tai heidän omaisuuttaan takavarikoitiin. Esimerkiksi Theofanes kertoi, että vuonna 529 Justinianus aloitti suuren vainon pakanoita ja kaikkia harhaoppeja vastaan ja takavarikoi heidän omaisuutensa. Pakanat ja kerettiläiset eivät saaneet olla julkisessa virassa ja Justinianus antoi heille kolme kuukautta aikaa kääntyä kristinuskoon.²⁹⁴

Konstantinus Suuren ajalla esiintyi monenlaisia kirkon virallisesta opista poikkeavia ryhmiä ja eripuraa myös piispojen parissa. Eusebios toi vahvasti esille, että Konstantinukselle tärkeintä oli piispojen ja kristittyjen yksimielisyys ja ykseys. Erityisesti areiolaisuus sai 300- ja 400-lukujen aikana suuren kannattajajoukon, jonka parissa oli myös monia piispoja ja keisareitakin. Areiolaisuus oli harhaoppi, joka lähti liikkeelle 300-luvulla Aleksandriassa. Liikkeen

²⁹¹ Eusebios [1890], Luku 2, 4; 10, 4; 16, 7 - 8.

²⁹² Komnene [1928], 164, 386 - 388.

²⁹³ Magoulias 1982, 13 - 15.

²⁹⁴ Theofanes [1997], 274 - 280.

perustajahahmo Areios opetti, että Kristus on Jumalan luoma olento, eli on ollut aika, jolloin Poika ei ole ollut olemassa. Kun taas kirkon näkemys oli ollut, että Poika oli syntynyt Jumalasta ja on samaa olemusta kuin Isä, eli on itsekin tosi Jumala. Areiolaisuudesta tuli yksi alkukirkon merkittävimmistä harhaopeista. Eusebios kertoi, kuinka Konstantinus lähetti Aleksandrian kirkon osapuolille, piispa Aleksandriukselle ja Areiokselle kirjeitä, joissa hän kehotti heitä ratkaisemaan riitansa, sillä uskonnon tuli yhdistää valtakunta ja sen ihmiset, eikä aiheuttaa riitoja.²⁹⁵ Konstantinus ei ilmeisesti niinkään välittänyt siitä, mitä kirkko opetti, vaan siitä, että opetus oli yhdenmukaista ja kirkon ja seurakuntien elämä oli rauhallista.

Konstantinus kutsui valtakunnan piispat koolle kirkolliskokoukseen Nikeaan vuonna 325, jossa oli tarkoitus käsitellä areiolaisuutta sekä pääsiäisenvieton ajankohdan kiistoja. Konsiili tuomitsi areiolaisuuden ja päätti, että Poika on samaa olemusta kuin Isä. Eusebioksen tekstistä kuitenkin tulee vaikutelma, että muun muassa pääsiäisenvietto aiheutti suurimmat kiistat, hän ei juuri maininnut areiolaisuutta, vaikka se historiankirjojen mukaan oli tärkein kiistakapula Nikean kokouksessa. Eusebios oli itse ollut syytettynä harhaoppisuudesta Antiokian konsiilissa, jossa häntä oli epäilty areiolaisuuden kannattajaksi, mutta Nikeassa Eusebios tunnustautui oikeaoppiseen uskoon.²⁹⁶ Eusebioksen henkilökohtaisen taustan huomioon ottaen ei ole yllättävää, että hän ei halunnut liian tarkkaan selvittää Nikean konsiilin tapahtumia.

Konstantinus myös antoi ediktejä harhaoppisia kristittyjä, kuten markiolaisia²⁹⁷ ja valentinolaisia²⁹⁸ vastaan. He eivät saaneet enää pitää omia kokouksiaan julkisilla paikoilla tai yksityistiloissakaan. Myös heidän kirjojaan tuhottiin. Konstantinus kirjeitse kehotti heitä hylkäämään harhaiset oppinsa ja liittymään takaisin katolisen eli yleisen kirkon yhteyteen.²⁹⁹ Lisäksi erityisesti Afrikan kirkko oli jakaantunut donatolaisuuden takia. Donatolaiset kielsivät vainojen aikana uskosta luopuneiden uudelleenliittymisen takaisin seurakuntaan. Konstantinus vastusti myös donatolaisia ja määräsi heidän kirkkonsa takavarikoitaviksi.³⁰⁰ Konstantinus karkotti piispat, jotka eivät tunnustaneet Nikean uskoa. Konstantinus antoi kirkolliskonsiilien päätöksille lain voiman, mutta konsiileihin kokoontuneet piispat erosivat mielipiteissään kuitenkin hyvin vahvasti. Konstantinuksen uhkailut ja

²⁹⁵ Eusebios [1937], 483 - 484; Eusebios [1955], Kirja 2, LXI - LXV, LXXI; Haldon 2010, 34 - 35.

²⁹⁶ Eusebios [1955], Kirja 3, XII - XIV, V - VII; Barnes 1981, 212 - 218; Hakkarainen 1986, 10 - 11.

²⁹⁷ Markiolaiset muun muassa väittivät, että Vanha ja Uusi testamentti puhuvat eri jumalista. McGrath 1996, 25.

²⁹⁸ Kristillistä gnostilaisuutta, joka muun muassa piti materiaa ja ihmisruumista pahana, vaikutteita platonilaisesta dualismista.

²⁹⁹ Eusebios [1955], Kirja 3, LXIV - LXVI.

³⁰⁰ Barnes 1981, 53 - 61.

suositukset olivat pääasiassa turhuutta ja toimenpiteet lyhytaikaisia. Kun Konstantinus kuoli vuonna 337 idän kirkko oli entistä enemmän jakaantunut.³⁰¹

400-luvulla Nestorios aiheutti hajaannusta esittämällä väitteen, että Mariaa ei voida kutsua Jumalan äidiksi (*Theotokos*), sillä hän oli ihminen, eikä Jumala voinut syntyä ihmisestä. Nestorioksen mukaan Jeesus oli vain tavallinen mies. Theofaneen kertoman mukaan keisari Theodosius piispan kehottamana kutsui koolle kaikki piispat Efesokseen selvittämään nestoriolaisuuden aiheuttamaa kiistaa. Vuonna 431 kolmas pyhä ja ekumeeninen synodi kokoontui 200 piispan voimin. Kokous tuomitsi nestoriolaisuuden harhaoppina.³⁰²

300 – 400 -luvuilla uskonnolliset kiistat liittyivät pitkälti Kristuksen luonnon määrittelyyn ja kolminaisuusoppiin. Monofysiitit eli Kristuksen yhtä luontoa korostavat ryhmät olivat moninaisia. Heidän mukaansa Kristuksella oli vain yksi luonto, inhimillinen tai jumalallinen. Khalkedonin kirkolliskokouksessa vuonna 451 tuomittiin monofysitismi ja vahvistettiin, että Kristuksella on kaksi luontoa, Hän on yhtä aikaa jumala ja ihminen. Keisarit pyrkivät toisinaan sovitteluun ortodoksien ja monofysiittien erimielisyyksiä. Vuonna 482 keisari Zenon julkaisi yhdistymisjulistuksen, joka tunnetaan nimellä *Henotikon*. Julistus oli osoitettu Egyptin papistolle ja kansalle, sillä Egyptissä monofysitismi sai vahvaa kannatusta. Julistuksessa mainittiin Khalkedonin synodi ja sen päätös Kristuksen kahden luonnon ykseydestä, mutta sillä ei ollut kuitenkaan juuri mitään merkitystä ortodoksien ja monofysiittien riidan ratkaisemisessa.³⁰³

Keisareidenkin parissa oli eriäväisiä näkemyksiä oikeasta opista, esimerkiksi Anastasios I suosi monofysiittejä, Justinus I vainosi heitä, Justinianus I vuoroin pyrki sovintoon ja vuoroin vainosi monofysiittejä. Justinos II ja Herakleios 500 - 600-luvuilla halusivat tuoda sovinnon ortodoksien ja monofysiittien välille. Yhdistymisyritykset olivat tuloksettomia, ja Egyptin ja Persian alueella on yhä tänäkin päivänä monofysitismiä kannattavia kirkkoja, jotka eivät hyväksyneet Khalkedonin päätöstä. Lisäksi Herakleioksen ajalla kehittyi uusi harhaoppi, monoteletismi, joka korosti, että Kristuksessa on kaksi luontoa mutta vain yksi tahto. Monoteletismi tuomittiin Konstantinopolin konsiilissa vuonna 681.³⁰⁴

³⁰¹ Barnes 1981, 224 - 244.

³⁰² Theofanes [1997], 138 - 141.

³⁰³ Hakkarainen 1986, 44.

³⁰⁴ Hakkarainen 1986, 44.

Theofanes kertoi monoteletismistä seuraavaa: vuonna 678 keisari Konstantinos halusi yhdistää Jumalan pyhän kirkon, joka oli jakaantunut kaikkialla Herakleioksen ajoista lähtien, jolloin patriarkkana olevat opettivat harhaoppia Kristuksen yhdestä tahdosta ja yhdestä energiasta. Konstantinos halusi osoittaa vääräksi heidän pahat uskomuksensa ja tämä sama, mitä kristillisin keisari kutsui koolle ekumeenisen konsiilin Konstantinopoliin, johon osallistui 289 piispaa. Theofaneen mukaan keisari vahvisti viiden edellisen pyhän ja ekumeenisen konsiilin päätökset ja osallistui pyhän dogman levittämiseen Kristuksen kahdesta tahdosta ja kahdesta energiasta.³⁰⁵

Harhaopit eivät hävinneet kirkolliskokousten tuomioista huolimatta, vielä 1100-luvullakin ilmeni uusia uskonnollisia näkemyksiä. Esimerkiksi keisari Aleksioksen ajalla ilmestyi harhaoppinen opettaja Nilus, joka sai paljon kannatusta, mutta hän ei ollut Anna Komneneden mukaan oikein perillä ortodoksisesta opista. Aleksios yritti kääntää häntä, mutta Nilus pysyi itsepintaisesti omassa opissaan, vankilan ja kuoleman uhalla. Aleksios antoi kuitenkin asiassa päätävänsä kirkolle, eikä tuominnut Nilusta itse. Patriarkka ja ylempi papisto tuomitsi Niluksen ikuisen kirkonkiroukseen.³⁰⁶

Aleksios käänsi myös manikealaisia³⁰⁷ opettamalla heille päivittäin oikeaoppista uskoa. Annan mukaan monet manikealaiset menivätkin pappien luo ja tunnustivat syntinsä ja saivat kasteen. Erityisesti liikkeen johtajien kanssa keisari kävi sanasotaa, kun hän yritti saada nämä tunnustamaan oikeaa uskoa. Keisari teki tämän, sillä hän oli huolestunut heidän sielujensa pelastumisesta. Aleksios käänsi Annan mukaan jopa kymmeniätuhansia manikelaisia. Liikkeen johtohahmot eivät kuitenkaan kääntyneet, joten keisari laittoi heidät vankilaan, jonne he kuolivat synteineen.³⁰⁸

Aleksioksen ajalla nousi myös uusi suuri ryhmä kerettiläisiä, bogomiileja, jotka olivat saaneet vaikutteita manikealaisten opeista. Bogomiilien oppi oli dualistinen, ja he pyrkivät luomaan uuden kirkollisen järjestyksen. Runsaan kannattajamääränsä vuoksi he olivat suuri uhka ortodoksiselle kirkolle. Konstantinopolissa vaikuttanut Basileios-munkki oli heidän johtajansa. Aleksios vangitutti hänet ja ovelan juonen kautta sai hänet tunnustamaan harhaoppinsa. Anna kuvasi, kuinka Aleksios aloitti suuren työn ja jäljitti kaikki bogomiilit kuulustellakseen heitä. Hän yritti opettaa Basileioksen seuraajille oikeaa uskoa, ja onnistuikin kääntämään osan heistä. Ne, jotka eivät suostuneet hylkäämään kerettiläisiä uskomuksiaan suljettiin vankilaan loppuelämäkseen. Aleksioksen

³⁰⁵ Theofanes [1997], 499 - 500.

³⁰⁶ Komnene [1928], 235 - 236.

³⁰⁷ Persialaista alkuperää oleva uskonto, joka korostaa maailman dualistisuutta.

³⁰⁸ Komnene [1928], 386 - 389.

lukuisista yrityksistä huolimatta Basileios ei suostunut hylkäämään näkemyksiään, joten hänet poltettiin roviolla. Tämä oli ainoa tapaus, jossa Aleksios määräsi kuolemanrangaistuksen. Aleksios onnistui kuitenkin kitkemään bogomiilien kannattajat pois Bysantin alueelta. Anna pitää tätä isänsä teoista merkittävimpänä ja hänen keisariutensa huippukohtana. Anna näki Aleksioksen näin puhdistaneen valtakuntansa pahasta ja turvanneen sen tasapainon.³⁰⁹

Kuvaukset harhaopeista olivat hyvin yleisiä käyttämässäni lähdekirjallisuudessa. Prokopios oli kuitenkin poikkeus, sillä hänellä oli vain muutamia mainintoja harhaopeista tai ylipäätään uskontoon liittyvistä asioista. Prokopioksen asenne harhaoppeja kohtaan oli myös muita historioitsijoita sallivampi. Hän kertoi, että kirkon piirissä oli ihmisiä, jotka eivät uskoneet samalla tavalla, ja että oli olemassa monia oppeja, joita valtakirkko nimitti harhaopeiksi tai väärauskoisiksi. Justinianus kielsi harhaopit ja vakiinnutti yhden ortodoksisen dogman. Prokopios näki tämän kuitenkin negatiivisena asiana, kun taas Eusebiokselle harhaoppien kitkeminen ja vastustaminen oli ollut erittäin hyvä ja kunnioitettava asia. Eusebios tosin olikin itse piispa, joten hänelle puhtasoppisuus oli tärkeää. Prokopioksen mukaan Justinianus halusi kieltää niin kutsutut harhaopit, jotta hän voisi takavarikoida näiden ryhmien varallisuuden, jos he vastustaisivat keisarin määräyksiä. Prokopios selitti, että nämä hieman eri tavoin ajattelevat kirkot olivat erityisen rikkaita, etenkin areiolaiset kirkot. Prokopios paheksui sitä, että Justinianus vei heiltä rehellisellä työllä ansaitut rahat vain siitä syystä, että he sattuivat uskomaan hieman eri tavalla. Moni joutui pakenemaan maasta ja vainoajia vastustaneet kohtasivat kuolemansa. Prokopioksen sanoin koko maa oli täynnä pakoa ja verilöylyä.³¹⁰

Monet tutkijat ovat pitäneet Prokopiosta pakanana, skeptikkona, deistinä tai agnostikkona, mutta hänen täytyi pitää yllä ortodoksian julkisivua, sillä muuten laki olisi kieltänyt häntä toimimasta keisarillisessa hallintokoneistossa. Mutta on myös esitetty näkemyksiä, joiden mukaan Prokopios olisi ollut aivan tavallinen kristitty. Esimerkiksi Evansin päätelmän mukaan ei ole mitään syytä pitää Prokopiosta muuna kuin ortodoksikristittynä, jonka näkemyksiä väritti hieman hänen klassisen koulutuksensa vaikutukset. Evansin mukaan Prokopios ei niinkään välittänyt Justinianuksen ortodoksisista uskomuksista, vaan häntä häiritsi metodit, joilla Justinianus pakotti niitä muille. Justinianus oli idealisti, kun taas Prokopios katsoi asioita käytännölliseltä kannalta. Anekdotassa

³⁰⁹ Komnene [1928], 235 - 236, 412 - 417; Angold 1984, 119 - 120; Magoulias 1982, 60, 64.

³¹⁰ Prokopios [1927], Luku 11.

Prokopios ei esittänyt epäuskkoa kristinuskoa vastaan, vaan sen sijaan hän moralisoi, jos jotkut eivät eläneet hyvän kristityn tavoin.³¹¹

Keisarin valta kirkon piirissä oli tosiasiassa melko rajoitettua: keisarilla oli tiettyjä oikeuksia, mutta käytännössä valtaoikeudet olivat melko suppeita. Merkittävintä keisarin vallassa oli kenties patriarkkojen ja piispojen nimittäminen ja syrjäyttäminen sekä kirkkoa koskevien lakien säätäminen. Tosin näitäkään asioita keisarit eivät aina voineet tehdä täysin oman mielensä mukaan, sillä piispainkokous yleensä nimitti patriarkat ja keisari vain vahvasti valinnan, lisäksi keisarin toimet saattoivat herättää pahennusta ja vastustusta, jolloin keisari ei voinut kapinoiden ja vallankumouksen uhan vuoksi käyttää valtaa rajattomasti kirkon piirissä. Hurskaana esiintyvät ja vahvat keisarit pystyivät vaikuttamaan kirkon asioihin enemmän kuin epäpyhinä pidetyt keisarit, joiden valta-asema oli horjuvalla pohjalla ja joiden vaikutusvalta oli heikkoa syystä tai toisesta.

Keisareilla oli enemmän velvollisuuksia kuin oikeuksia kirkkoa kohtaan. Kansa ja kirkko odottivat keisarin toimivan kirkkoa ja ortodoksista uskoa hyödyttävällä tavalla. Keisarin tuli pitää huolta kirkosta, sen oikeuksista, ykseydestä ja opin puhtaudesta. Lisäksi keisareiden oletettiin antavan lahjoja kirkkoille, rakentavan uusia kirkkoja ja luostareita sekä levittävän kristinuskoa eteenpäin. Keisarit eivät saaneet puuttua liiaksi kirkon asioihin tai toimia kirkkoa vastaan, niin kuin monissa kruunajaisvaloissa keisarit vakuuttivat.

³¹¹ Evans 1972, 111 - 122.

7. PÄÄTÄNTÖ

Tutkimuksessani tarkastelin, millaisena bysanttilaisen keisarin valta ilmeni bysanttilaisissa historiiteoksissa. Tutkimukseni rajasin koskemaan varhais- ja keskibysanttilaisia kausia eli 300 - 1100 -lukuja. Bysanttilaiset historiankirjoitukset valottavat, millaisia käsityksiä ja ideaaleja keisareihin ja heidän toimiinsa kohdistettiin. Käyttämässäni lähdekirjallisuudessa näkyvät kirjoittajien omat sekä yhteiskunnassa yleisesti vaikuttavat arvot, ihanteet ja näkemykset. Bysanttilaisissa historioissa ja kronikoissa on vahvasti näkyvillä antiikin ja keskiajan kirjallisuuden konventiot. Antiikin historiankirjoituksen piirteitä näkyy esimerkiksi monien historioitsijoiden pyrkimyksessä puolueettomaan ja totuudelliseen kerrontaan. Lisäksi useat käyttämästäni lähteistä olivat aikalaishistorioita ja keskittyivät sotaan ja politiikkaan, kuten monet antiikin historiiteoksetkin. Keskiajan kirjallisuuden perinteet näkyvät taas uskontoon ja kirkon asioihin keskittymisessä ja siinä, että monia tapahtumia selitettiin Jumalan vaikutuksella.

Lähdekirjallisuutenani käytin historiiteoksia, jotka pääasiassa keskittyivät yhden tai useamman keisarin elämään ja hallintokauteen. Tyyliään teokset ovat kuitenkin erilaisia: lähteissäni esiintyy ylistyskirjallisuutta sekä neutraalia ja kriittistä kirjallisuutta. Ylistävä kirjallisuus oli usein virallista keisarillista propagandaa, kuten Eusebioksen *Laus Constantini*, tai sitä saatettiin kirjoittaa henkilökohtaisiin näkemyksiin perustuen, kuten Anna Komnene, joka kirjoitti omatoimisesti ylistävää tekstiä isästään. Kronikat olivat usein suhteellisen neutraaleja, vaikkakin niissä saattoi esiintyä ajoittain myös kriittisiä tai ylistäviä sävyjä. Kriittiset tekstit, kuten Prokopioksen *Anekdota* keskittyivät usein yhden keisarin toimien kritisointiin ja arvosteluun. Kriittistenkin tekstien kautta voi kuitenkin ilmetä tietyn ajan näkemyksiä ihanteellisesta keisarista.

Tutkin keisarin valtaa sen ideologiselta ja aatteelliselta puolelta: mihin keisarin vallan ymmärrettiin perustuvan, miten valtaa legitimoitiin ja vahvistettiin sekä miten valtaan päästiin. Tarkastelin keisarin valtaa myös hallitsemisen näkökulmasta: millainen asema keisarilla oli Bysantin ja sen kansainyhteisön hallitsijana sekä millaisia valtaoikeuksia keisarilla oli idän kirkossa. Lisäksi tutkin, kuinka keisarin valtaa esitettiin ja pönkitettiin kirjoitusten, arvonimien sekä keisarillisen loistokkuuden osoittamisen kautta.

Bysanttilainen keisarius oli yhdistelmä roomalais-hellenististä perinnettä ja kristillistä arvomaailmaa. Eusebios Kesarealainen loi kirjoituksissaan uudenlaista hallitsijaideologiaa

kristitystä keisarista Konstantinus Suuren myötä, mutta näkemykseen vaikutti vahvasti myös perinteinen roomalainen hallitsijamalli ja sen käytänteet. Esimerkiksi keisarin jumalallistaminen oli roomalainen tapa, joka jatkui bysanttilaisessa maailmassa. Kirjoituksissaan Eusebios liitti nämä perinteiset roomalais-hellenistiset ideat osaksi kristinuskon uskomuksia ja maailmankatsomusta. Konstantinus Suuri oli ensimmäinen keisari, joka halusi tulla esitetyksi kristittyinä hallitsijana. Hän suosi kristittyjä ja hänestä voidaan sanoa alkaneen Rooman valtakunnan kristillistäminen ylhäältä käsin. Kansalaisten parissa kristinuskohan oli elänyt jo kauan. Eusebios toi Konstantinuksen innoittamana kirjoituksissaan esille uutta kristillistä keisari-ideologiaa.

Kaikista käyttämistäni lähteistä ilmenee, että keisarin uskottiin olevan Jumalan valitsema hallitsija, ja että Jumala suojelee keisaria ja tämän johtamaa kristikuntaa. Eusebioksen kirjoituksissa keisari oli jumalankaltainen ja Jumalan edustaja maan päällä. Hänen näkemyksensä mukaan Konstantinus Suuren hallitsema keisarikunta jäljitteli taivaan valtakuntaa, jossa Jumala oli ainoana hallitsijana. Myöhemmillä vuosisadoilla ilmestyneissä historiankirjoituksissa ei esiintynyt yhtä paljon teologista pohdintaa ja teoretisointia kuin Eusebioksella, mutta Eusebioksen alullepanema ajatusmaailma niissä näkyi: uskottiin, että Jumala vaikutti keisarin valinnassa ja keisarin toimissa. Tällainen keisarin yhdistäminen jumalalliseen vaikutuspiiriin oli keino legitimoida keisarin yksinvaltaa, vahvistaa keisarin arvostusta ja saada ihmiset tottelemaan keisaria ja hänen päätöksiään. Myös keisarin kruunaaminen uskonnollisin menoin vahvisti näkemystä kristitystä keisarista, jonka Jumala oli valinnut.

Roomalaista perua olivat näkemykset siitä, keneltä keisari saa valtansa ja miten valtaannousu tapahtui. Toki Jumalan uskottiin antavan keisarille valtakuntansa hallittavaksi, niin kuin edellä jo todettiin, mutta myös senaatilla, armeijalla ja kansalla oli vaikutusvaltaa keisarin valinnassa ja valtaannousussa: senaatti tai armeija saattoi huutaa uuden hallitsijan, lisäksi kansa ja sen yleinen mielipide oli merkittävä tekijä keisarin suosion suhteen, sillä kelvottoman hallitsijan paheksuttavat toimet saattoivat toisinaan johtaa kansannousuun ja vallan vaihtumiseen. Keisarin vallalla oli usein haastajia ja vallankumoukset olivat yleisiä Bysantin historiassa. Esimerkiksi sotilasjohtajien parista, ylimystöstä tai keisarillisten perheiden joukosta saattoi nousta uusia vallantavoittelijoita.

Keisarillisesta vallanperimyksestä ei Bysantissa kehitelty virallisia lakeja, mutta 800-luvulta eteenpäin dynastiat yleistyivät ja keisarit usein kruunasivat omia poikiaan hallitsijoiksi. Uusi keisari saattoi nousta valtaistuimelle poisastuvan keisarin nimittämänä, senaatin tai armeijan valitsemana tai vallankumouksen kautta. Yleisen näkemyksen mukaan keisarin tuli kuitenkin olla mies. Vain

harvoissa poikkeustapauksissa nainen, keisarin tytär tai vaimo saattoi nousta yksinhallitsijaksi. Näin kävi, jos keisarilla ei ollut miespuolista jälkeläistä, ja jos keisari ei ehtinyt valitsemaan itselleen seuraajaa. Keisarin tytärtä saatettiin pitää legitiiminä hallitsijana ja vallanperijänä dynastisen vallanperimyksen ihanteen mukaisesti. Naisia kuitenkin yleensä pidettiin sopimattomina hallitsemaan. Yleensä keisarin vallan perineet tyttäret naitettiin ylimystön jäsenille, jolloin keisarinnan mies hallitsi yksinvaltiaana.

Käyttämässäni lähteissä ei erityisesti pohdittu vallan ominaisuuksia tai merkityksiä, vaikka valtasanastoa käytettiin monissa eri yhteyksissä. Historiankirjoitus ei todennäköisesti ollut genre, jossa tällaista filosofista pohdintaa olisi tavallisesti hyödynnetty. Kirjoitusten kautta keisarin valtaa ja mahtia esitettiin kuitenkin monin eri keinoin. Keisarilliset ylistyskirjoitukset olivat yksi tapa edistää kansalaisten uskoa keisarin kyvykkyyteen ja filantropiaan. Myös tavallisessa historiankirjoituksessa saatettiin ylistää keisarin tekoja ja verrata hallitsijaa muihin suurmiehiin kuten Raamatun henkilöihin, toisiin mahtaviin hallitsijoihin tai itse Jumalaan. Lisäksi keisareista käytetyt arvonimet kuten Augustus, Basileus ja Autokrator kertoivat keisarin itsevaltiudesta.

Keisarillisen hovin monimutkaiset hoviseremoniat sekä palatsin kauneus ja loistokkuus kertoivat alamaisille ja vierailijoille keisarin rikkaudesta, pyhydestä, mahtavuudesta ja yliveraisuudesta. Hoviseremonioiden rituaalisuus muistutti kirkollista liturgiaa, ja sen tarkoituksena oli vahvistaa keisarin valtaa ja uskomusta keisarin jumalallisuudesta. Hoviseremoniat olivat itäistä perua, samoin keisarin pukeutuminen ja diadeemi. Keisarit pukeutuivat kultakankaisiin kaapuihin ja purppuraviittaan sekä diadeemiin, joka oli jalokivillä koristeltu. Purppuraväriin käyttö oli keisarillisen perheen yksinoikeus ja toimi vallan symbolina. Purppuraväri ja kruunu erottivat hallitsijan alamaisista.

Keisarin valta Bysantissa oli keisarillisen ideologian mukaan rajoittamatonta: keisari oli *Autokrator*, yksinvaltiias. Keisari oli ylin lakiensäättäjä ja tuomari. Hän johti armeijaa, päätti verotuksesta ja organisoivat valtakunnan hallintoa nimittämällä virkamiehet ja tuomarit. Valtaoikeuksiensa lisäksi keisarin tuli huolehtia alamaistensa hyvinvoinnista ja valtakuntansa järjestyksestä. Keisareilta vaadittiin filantropiaa kristillisen ihanteen mukaisesti.

Keisarikunnan laajuuden vuoksi yksinvaltiias kuitenkin usein tarvitsi apua valtakunnan hallinnointiin. Keisarit usein nimittivät yhteishallitsijoita: alempia keisareita ja caesareita, ja 1100-

luvulla Aleksios Komnenoksen aikaan Sebastokratoreita. Keisarit tavallisesti nimittivät omia poikiaan tai sukulaisiaan kanssahallitsijoikseen.

Keisarit toimivat myös bysanttilaisen kansainyhteisön johtajina. Kansainyhteisöä yhdistivät uskonto ja uskomus keisarin universaalista vallasta. Bysantin vaikutuspiiriin kuului kansoja ja valtakuntia, jotka olivat eriasteisten suhteiden ja liittoutumien kautta sidoksissa Bysanttiin. Bysantin vallan alle vahvimmin kuuluvat kansat olivat Bysantin liittolaisia, jotka olivat kääntyneet kristinuskoon. Jotkin kansat maksoivat Bysantille veroa, mutta kapinoiville kansoille keisari joutui maksamaan, jotta olisi välttänyt sotaan joutumisen. Bysantin vaikutuspiirin kansat eivät siis aina olleet rauhallisia liittolaisia, vaan naapurikansat saattoivat ryöstellä ja valloittaa keisarikunnan reuna-alueita ja keisarin täytyi diplomatian ja rahan avulla pyrkiä sopuun. Bysantin ulkopoliittikka perustui pääasiassa diplomatiaan ja kristilliseen lähetystyöhön, mutta toisinaan sota oli ainoa vaihtoehto. Keisarit pyrkivät luomaan klienttivaltakuntien vyöhykkeen Bysantin ympärille, joka olisi lojaali keisarille yhteisen uskonnon takia.

Bysantin muut valtatekijät saattoivat uhata keisarin valtaa. Bysantissa toimi Rooman esikuvan mukainen senaatti, jolla kuitenkin ei ollut paljon päätösvaltaa, vaan se toimi enemmänkin neuvoa-antavana elimenä. Senaatin jäsenet olivat bysanttilaista ylimystöä. 1000-luku oli Bysantissa heikkojen keisareiden ja yleisen hajaannuksen aikaa, mikä johti aristokratian vallan kasvamiseen. 1000-luvun keisarit joutuivat taistelemaan vallasta vahvojen aristokraattisten perheiden kanssa. Aleksios Komnenos ratkaisi tilanteen lakkauttamalla vanhan keisarillisen tittelijärjestelmän ja luomalla tilalle uuden. Aleksios ylensi uuden hierarkian huipulle omia sukulaisiaan, mikä vähensi aristokratian valtaa. Aikaisemmin keisarillinen perhe ei ollut nauttinut erityisasemasta hovihierarkiassa.

Keisareiden vallan vahvin vastustaja oli usein kuitenkin idän kirkko. Uskonto oli yksi Bysantin vaikuttavimpia tekijöitä, sillä suuri osa alamaisista oli ortodoksikristittyjä. Hengellinen ja maallinen valta olivat vahvasti toisiinsa liittyneet, sillä keisaria pidettiin myös kirkon johtajana. Bysantti oli siinä mielessä teokratia, että Jumalan katsottiin olevan valtakunnan ylin hallitsija, joka on antanut keisareille vallan hallita Hänen nimissään. Keisari ei kuitenkaan esimerkiksi voinut puuttua kirkon opin muotoiluun, sillä kirkolliskokoukset pääasiallisesti päättivät kirkon dogmasta. Bysantissa ei siis harjoitettu kesaropapismia, kuten eräät tutkijat ovat väittäneet, sillä keisari ei käyttänyt ylintä valtaa kirkossa.

Keisareilla oli kuitenkin jonkin verran valtaa ja tiettyjä oikeuksia kirkon piirissä: heitä pidettiin kirkon johtajina, heillä oli puolipiispallinen status ja he saivat suorittaa joitakin liturgisia toimituksia. He osallistuivat patriarkkojen nimeämiseen, kutsuivat koolle kirkolliskokouksia ja valvoivat niiden käytänteitä ja panivat täytäntöön konsiilien päätökset. Näistä oikeuksista huolimatta keisarin valta kirkossa oli käytännössä melko rajallista, sillä keisari ei voinut osallistua opin määrittelyyn, eikä keisari voinut kohdella papistoa ja piispoja täysin oman mielensä mukaan. Kirkko oli erittäin vaikutusvaltainen tekijä bysanttilaisessa yhteiskunnassa, minkä vuoksi keisarin oli varottava suuttamasta kirkon jäseniä ja olla loukkaamatta yhteisössä vahvasti vaikuttavia moraalisia arvoja ja periaatteita. Keisarin ja kirkon suhteet ovat Bysantin historian aikana vaihdelleet paljonkin, tavallisesti ongelmia ja kiistoja on syntynyt, jos keisarit ovat pyrkineet liian vahvasti vaikuttamaan kirkon opillisiin näkemyksiin, vastustaneet patriarkkoja, kannattaneet harhaoppeja tai pyrkineet vähentämään kirkon ja kristittyjen oikeuksia.

Keisareiden ja kirkon suhde oli kaksijakoinen: toisaalta kirkko tuki keisarin valtaa ja keisarilla oli merkittävä rooli kirkon asioissa, toisaalta taas kirkko saattoi pyrkiä rajoittamaan keisarin valtaa. Yhteistyö ja valtataistelut vuorottelivat ja lomittuivat kirkon ja keisarin suhteessa. Näin ollen ei ole ihme, että historioitsijat ovat pitäneet idän kirkon ja keisarin suhdetta hieman epämääräisenä.

Bysanttilaisessa yhteiskunnassa ja kirkossa painotettiin vahvasti yhtä oikeaa oppia, josta ei kukaan saanut poiketa. Opinkappaleiden tarkka määrittely johti siihen, että toisinajattelevia vainottiin ja syrjittiin. Harhaopit ovat huomattavan iso osa Bysantin historiaa. Keisarit Konstantinuksesta lähtien nähtiin ortodoksisen uskon puolustajina, ja tätä suurin osa keisareista pyrkikin toteuttamaan. Kuitenkin muutamat keisareista olivat itse harhaoppisten ryhmien kannattajia, mikä usein aiheutti pahennusta ja vastustusta kansan ja kirkon parissa, mikä taas johti joissakin tapauksissa keisarin huonoon maineeseen ja joskus jopa keisarin vallasta syrjäyttämiseen.

Bysanttilaisten keisareiden valtaan liitetyt aatteet ja käsitykset pysyivät lähes tulkoon samanlaisina varhais- ja keskibysanttilaisilla kausilla. Tämä seikka tekee ymmärrettäväksi sen, että monet tutkijat ovat pitäneet Bysantin keisariutta staattisena ja muuttumattomana instituutiona. Tutkimusaineistoni perusteella ei keisarin valtaa voida kuitenkaan sanoa muuttumattomaksi, sillä monen sadan vuoden kuluessa keisariudessa ja keisarin vallassa tapahtui useita muutoksia, pienimuotoisempia ja suurempiakin. Ei kai minkään instituution voida olettaa pysyvän täysin samanlaisena vuosisatojen ajan.

Vallan legitimointi säilyi roomalais-hellenistisen ja eusebiolaisen mallin mukaisena, vaikkakin ideat jumalankaltaisuudesta ja Jumalan sijaisuudesta laimenivat 300-luvun jälkeen. Keisarin valtaa pyrittiin aina oikeuttamaan jumalallistamisen kautta ja kristillinen kruunaaminen vahvisti sitä. Myöhemmin, 800-luvulla tuli legitimointiperusteeksi myös vallanperiytyvyys isältä pojalle. Myös vallan esittäminen esimerkiksi kirjoitusten, rikkauksien ja purppuraväriin kautta pysyi vuosien saatossa melko samankaltaisena. Näiden seikkojen perusteella Treitingerin ja Hungerin *Kaiseridee*-konseptia voidaan pitää osittain pätevänä tutkimuksen näkökulmana: Bysantissa voidaan katsoa vallinneen tietty keisari-idea, johon kuului tiettyjä opinkappaleita kuten keisarin jumalallisuus ja pyhyys. Kuitenkin Dimitri Angelovin mukaan *Kaiseridee*-näkemysessä painotettiin vain keisariuden jatkuvuutta, eikä huomioitu siinä tapahtuneita muutoksia ja vaihteluita, jotka ovat mielestäni olennainen osa bysanttilaisen keisariuden historiaa.

Keisarin valta oli ideologian mukaan universaalialia ja rajoittamatonta. Käytännön tasolla tilanne oli toinen, sillä keisarin vallalla oli aina myös haastajia ja vastustajia, eivätkä keisarit voineet käyttää valtaansa täysin rajattomasti. Keisarin tuli pelätä ja ottaa huomioon Bysantin muut valtakelijät ja mahdolliset vallananastajat. Keisari oli nimellisesti ja ideologian mukaan valtakuntansa ja kirkon ylin johtaja, mutta keisareiden vaikutusvalta Bysantissa ja sen ympäristössä sekä kirkon piirissä vaihtelivat paljonkin eri aikoina. Toiset keisarit ja heidän hallintonsa olivat vahvempia kuin toisilla keisareilla. Vahvat keisarit saattoivat käyttää valtaansa laajemmin, kun taas heikompihallintoiset keisarit joutuivat enemmän oikeuttamaan toimiaan ja ottamaan muiden valtakelijöiden mielipiteet huomioon. Aatteellisella tasolla keisarin valta säilyi siis monin osin samanlaisena varhais- ja keskibysanttisilla kausilla, kun taas suurimmat muutokset ja vaihtelut tapahtuivat vallankäytön saralla.

Bysanttilaisen keisarin valtaa voisi tutkia laajemmin vielä myöhäisbysanttilaiselta kaudelta, jolloin voisi selvittää, miten länsieurooppalaisten joukkojen suorittama Konstantinopolin valloitus ja ympäröivien valtakuntien kasvava uhka vaikutti keisarin valtaan. Tutkijoiden parissa on ollut erimielisyyttä, heikkenikö keisarin valta vai jatkuiko valta samanlaisena kuin aikaisemminkin kausilla. Olisi tutkittava, muuttuivatko keisarin valtaoikeudet ja pysyikö vallan aatteellinen perusta samanlaisena vai pyrittiinkö keisarin valtaa vahvistamaan tai oikeuttamaan uudellaisilla tavoilla. Lisäksi voisi tutkia keisarin suhdetta ja mahdollista valtaa Länsi-Euroopan hallitsijoihin ja kirkkoon.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I ALKUPERÄISLÄHTEET

Eusebios Kesarealainen, *Kirkkohistoria (Historia Ecclesiastica)*. Suomentanut Ivar. A. Heikel. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1937.

Eusebios Kesarealainen, *Oration In Praise of Constantine (Laus Constantini)*. Translated by Ernest Cushing Richardson. From *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 1*. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1890.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2504.htm> Viitattu 2.3.2012.

Eusebius of Caesarea, *The Life of the Blessed Emperor Constantine (Vita Constantini)*. from *Volume I, Nicene and Post-Nicene Fathers, 2nd Series*, ed. P. Schaff and H. Wace, (Edinburgh: repr. Grand Rapids MI: Wm. B. Eerdmans, 1955) the digital version is by The Electronic Bible Society, Dallas. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/vita-constantine.asp>. Viitattu 2.3.2012.

Komnene, Anna, *The Alexiad (Aleksias)*. Englanniksi kääntänyt Elizabeth A. Dawes 1928. Fordham University, Medieval Sourcebook. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad.html>. Viitattu 15.3.2012.

Procopius, *Secret History (Anekdota)*. Translated by Richard Atwater, (Chicago: P. Covici, 1927; New York: Covici Friede, 1927), reprinted, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1961. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/procop-anec.asp> Viitattu 2.3.2012.

Psellus, Michael, *Chronographia*. Translated by E. R. A. Sewterin, 1953, Yale University Press. New Haven. <http://www.fordham.edu/Halsall/basis/psellus-chrono-intro.asp> Viitattu 9.1.2012.

Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284 – 813*. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex. 1997. Clarendon Press. Oxford.

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Angelov, Dimiter (2007), *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204 - 1330*. Cambridge: Cambridge University Press.

Angold, Michael (1984), *The Byzantine Empire 1025 - 1204, A Political History*. New York: Longman Inc.

Apor, Balázs (2010), "Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and Recent Debates". Teoksessa: Halmesvirta, Antti (toim.) *Cultic Revelations. Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena. Spectrum Hungarologicum*. University of Jyväskylä. 37 – 62.

Barnes, Timothy D. (1981), *Constantine And Eusebius*. Cambridge: Harvard University Press.

Baynes, Norman H. (1953), kirja-arvostelu E. R. A. Sewterinin Mikael Pselloksen *Chronographian* käännöksestä. *The English Historical Review* Vol 68, No 268, Jul 1953. Oxford University Press. 456 – 457. (JSTOR)

Boucher, Francois (1987), *A History of Costume in the West*. London: Thames and Hudson Ltd.

Bourbouhakis, Emmanuel C. & Nilsson, Ingela (2010), "Byzantine Narrative: the Form of Storytelling In Byzantium". Teoksessa: James, Liz (toim.), *A Companion To Byzantium*. Malden, Oxford & Chichester: Wiley-Blackwell. 263 – 274.

Browning, Robert (1962), kirja-arvostelu Richard Atwaterin Procopioksen *Secret Historyn* käännöksestä. *The Classical Review, New Series*, Vol. 12, No. 3, Dec 1962. Cambridge University Press. 309 – 310. (JSTOR)

Cameron, Averil & Hall, Stuart G. (1999), Introduction and commentary. Teoksessa *Life of Constantine/ Eusebius*. Oxford: Oxford University Press. 1 - 66, 183 - 350.

Cameron, Averil (2006), *The Byzantines*. Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.

Dalven, Rae (1972), *Anna Comnena*. New York: Twayne Publishers, Inc.

Dawkins, R. M. (1929), Arvostelu Elizabeth A. Dawesin tekemästä Anna Komnenen Alexiadin käännöksestä. *The English Historical Review*, Vol. 44, No. 176, Oct 1929. Oxford University Press. 645 – 646. (JSTOR)

Ensslin, Wilhelm (1969), "The Emperor And The Imperial Administration". Teoksessa: Baynes, Norman H. & Moss, H. St. L. B. (toim.), *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization* (kolmas, lisätty painos). London, Oxford & New York: Oxford University Press. 268 – 307.

Evans, James Allan Stewart (1972), *Procopius*. New York: Twayne Publishers Inc.

Geanakoplos, Deno John (1984), *Byzantium. Church, Society, And Civilization Seen Through Contemporary Eyes*. Chicago: University of Chicago Press.

Haarer, F. K. (2010), "Writing Histories of Byzantium: the Historiography of Byzantine History". Teoksessa: James, Liz (toim.), *A Companion To Byzantium*. Malden, Oxford & Chichester: Wiley-Blackwell. 9 – 21.

Hakkarainen, Jarmo (1986), *Bysantin kulttuuriperintöä tavoittamassa*. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo.

Hakkarainen, Mika (2008), "Bysanttilaisen kulttuurin lähteet". Teoksessa: Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.), *Keskiajan avain*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 353 – 364.

Haldon, John (2010), *Bysantin historia (Byzantium: A History)*. Suomeksi kääntänyt Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Halsall, Paul, Introduction. <http://www.fordham.edu/halsall/byzantium/> Viitattu 10.10. 2012

Hill, Barbara (2000). "Actions Speak Louder Than Words: Anna Komnene's Attempted Usurpation". Teoksessa: Gouma-Petersen, Thalia (toim.), *Anna Komnene And Her Times*. New York: Garland Publishing Inc. 45 – 62.

Heikel, Ivar A. (1937), Johdanto. Teoksessa Eusebiuksen Kirkkohistoria. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Heikkinen, Antero (1980), Historian tutkimuksen päämäärät ja menetelmät. Tampere: Tammerpaino Oy.

Heikkinen, Antero (2009), Vallan tulkit – Historiallinen ajattelu Euroopassa antiikin päivinä ja varhaiskeskiajalla (n. 500 eKr. – 1000 jKr.). Helsinki: Hakapaino Oy.

Hyrkkänen, Markku (2002), Aatehistorian mieli. Tampere : Vastapaino.

Hyvärinen, Matti (2003), "Valta". Teoksessa: Hyvärinen, Matti et al. (toim.), Käsitteet liikkeessä – Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Tampere: Vastapaino. 63 – 116.

James, Liz (2010), "Byzantium: a Very, Very Short Introduction". Teoksessa: James, Liz (toim.), A Companion To Byzantium. Malden, Oxford & Chichester: Wiley-Blackwell. 1 – 8.

Kazhdan, A. P. & Wharton Epstein, Ann (1985), Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.

Koselleck, Reinhart (2004), Futures Past – On the Semantics of Historical Time. Translation and introduction by Keith Tribe. New York, Chicester: Columbia University Press.

Kärkkäinen, Tapani (1999), Kirkon historia. Ortodoksin käsikirja. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

LaCapra, Dominick (1980), "Rethinking Intellectual History and Reading Texts." Julkaisussa History and Theory. Vol. 19, No. 3, Oct. 1980. Published by Wiley-Blackwell for Wesleyan University. 245 - 276. (JSTOR)

Laiou, Angeliki (2000), "Introduction: Why Anna Komnene?" Teoksessa: Gouma-Peterson, Thalia (toim), Anna Komnene And Her Times. New York: Garland Publishing Inc. 1 – 14.

Litzen, Veikko (2009), *Tie Nikeaan. Roomalaisten ja kristittyjen yhteinen matka ajanlaskumme alusta valtiokirkon syntyyn*. Turku: Kirja-Aurora.

Lukes, Steven (1974), *Power – A Radical View*. London ja Basingstoke: Macmillan Publishers Ltd.

Macrides, Ruth (2000), "The Pen And The Sword: Who Wrote The Alexiad?" Teoksessa: Gouma-Peterson, Thalia (toim.), *Anna Komnene And Her Times*. New York: Garland Publishing Inc. 63 – 82.

Magdalino, Paul (1994), Introduction. Teoksessa: Magdalino, Paul (toim.), *New Constantines: The Rhythm Of Imperial Renewal In Byzantium, 4th – 13th Centuries*. Cambridge: Variorum. 1 – 9.

Magdalino, Paul (2000), "The Pen Of The Aunt: Echoes Of The Mid-twelfth Century In The Alexiad". Teoksessa: Gouma-Peterson, Thalia (toim.), *Anna Komnene And Her Times*. New York: Garland Publishing Inc. 15 – 44.

Magoulias, Harry J. (1982), *Byzantine Christianity. Emperor, Church and the West*. Detroit: Wayne State University Press.

McGrath, Alister E. (1996), *Kristillisen uskon perusteet – Johdatus teologiaan (Christian Theology. An Introduction)*. Suomentanut Satu Norja, suomenkielisen laitoksen tuomittanut Reijo Työrinoja. Helsinki: Kirjapaja. Toinen tarkistettu painos.

Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri (1983), *Johdatus poliittiseen historiaan*. Espoo: Welin + Göös.

Niiranen, Susanna (2008), "Keskiajan kirjallisuus historiantutkijan lähteenä". Teoksessa: Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.), *Keskiajan avain*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 55 – 65.

Norwich, John Julius (1997), *A Short History Of Byzantium*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.

Obolensky, Dimitri (1971), *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500 - 1453*. London: Weidenfield & Nicholson Ltd.

Richter, Melvin (1995), *The History of Political and Sociological Concepts – A Critical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, Inc.

Robinson O. F. (1997), *The Sources of Roman Law. Problems and Methods for Ancient Historians*. London, New York: Routledge.

Ross Taylor, Lily (1931), *The divinity of the Roman emperor*. Middletown: American Philological Association.

Skinner, Quentin (2002), *Visions of Politics Vol. 1. Regarding Method*. West Nyack, New York: Cambridge University Press.

Scott, Roger (2010), "Text and Context in Byzantine Historiography". Teoksessa: James, Liz (toim.), *A Companion To Byzantium*. Malden, Oxford & Chichester: Wiley-Blackwell. 251 – 262.

Tahkokallio, Jaakko (2008), "Keskiaikainen historiankirjoitus". Teoksessa: Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.), *Keskiajan avain*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 39 - 54.

Taylor, Scott L. (2010), "Political Theory in Medieval Studies". Teoksessa: Classen, Albrecht (toim.), *Handbook of Medieval Studies – Terms, Methods, Trends*. Vol. 2. Berlin & New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG. 1111 - 1122.

Tiihonen, Seppo (1994), *Herruus. Eurooppalainen malli*. Osa 1. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Tobias, Norman (1999), kirja-arvostelu Cyril Mangon ja Roger Scottin käännöksestä *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History, AD 284 – 813*. *Speculum*, Vol. 47, No 3, Jul 1999. *Medieval Academy of America*. 847 - 848. (JSTOR)

Wils, Jean-Pierre (2007), "From Ritual to Hermeneutics. An Exploration With Ethical Intent". Teoksessa: Schilderman, J.B.A.M. (toim.), *Empirical Studies in Theology, Volume 14 : Discourse in Ritual Studies*. Boston: Brill Academic Publishers. 257 - 275.

LIITE 1**LISTA TUTKIMUKSESSA ESIINTYVISTÄ TÄRKEISTÄ NIMISTÄ JA TAPAHTUMISTA**

Hallitsija	Keisariaika	Kirjailijat
Diocletianus	245 - 313	
Konstantinus I Suuri	324 – 337	Eusebios Kesarealainen 262 – 339
Julianus	361 – 363	
Valens	364 – 378	
Theodosius I	379 – 395	
Leo I	457 – 474	
Zenon	474 – 475, 476 – 491	
Anastasius I	491 – 518	
Justinus I	518 – 527	
Justinianus I Suuri	527 – 565	Prokopios Kesarealainen n. 490 – 560
Herakleios	610 – 641	
Konstantinos IV	668 – 685	
Leo III	717 – 741	
Konstantinos V	741 – 775	
Konstantinos VI	780 – 797	Theofanes Tunnustaja n. 758/760 – 817/818
Irene	797 – 802	
Mikael I	811 – 813	
Basileios I	867 – 886	
Romanos I	919 – 944	
Basileios II	976 – 1025	Mikael Psellos 1018 – 1078
Konstantinos VIII	1025 – 1028	
Romanos III	1028 – 1034	
Mikael IV	1034 – 1041	
Mikael V	1041 – 1042	
(Zoe	1028 – 1050)	
Theodora	1055 – 1056	
Isaakios I Komnenos	1057 – 1059	
Konstantinos X Doukas	1059 – 1067	
Aleksios I Komnenos	1081 – 1118	Anna Komnene 1083 – 1153

TAPAHTUMIA:

Ikonoklasmi 730 – 842

1. ristiretki 1095 – 1099

4. ristiretki ja Konstantinopolin valloitus 1204

Osmanit valloittavat Bysantin 1453

7 pyhää ja ekumeenista kirkolliskokousta:

1. Nikea 325: areiolaisuuden tuomitseminen, Kristus on samaa olemusta kuin Isä

2. Konstantinopoli 381: areiolaisuus tuomitaan uudelleen, Konstantinopolin patriarkan aseman vahvistaminen kirkollisessa hierarkiassa

3. Efesos 431: nestoriolaisuuden tuomitseminen

4. Khalkedon 451: monofysitismien tuomitseminen, Kristuksessa on kaksi luontoa

5. Konstantinopoli 553

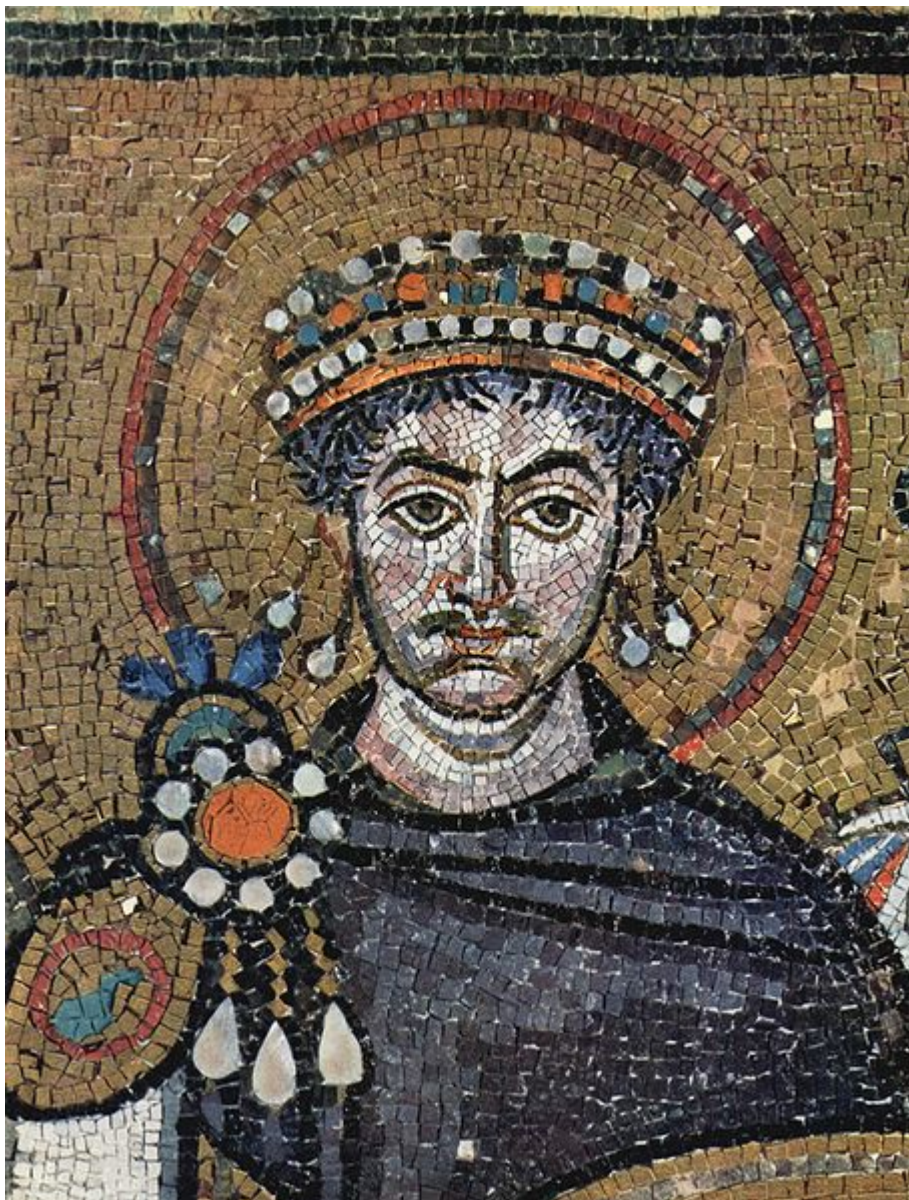
6. Konstantinopoli 680 – 681: monoteletismi tuomitaan

7. Nikea 787: ikonoklasmi hylätään ja tuomitaan

Lähde: Haldon 2010, 217 - 230.

LIITE 2**KEISARIN DIADEEMI.**

Keisari Justinianus I Suuri. Mosaiikki 500-luvulta, San Vitalen basilikassa Ravennassa.

Lähde: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Meister_von_San_Vitale_in_Ravenna.jpg
Viitattu 26.9.2012